

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXIII-ik évf.

Május—Junius 1888.

3-ik füzet.

A KIEGYEZÉS ÉS KORONÁZÁS 1867-BEN.

— Egy nagyobb munkából. —

Az 1861-ki feloszlatott országgyűlés után a megindult alkotmányos élet mintegy megszűnt. Az ország méltóságai, a megyei tiszti karok tüntetőleg lemondottak. Uj, ismeretlen nagyságok léptek helyökbe.

A politikai és sajtó viszonyok felett biráskodni katonai törvényszékek lettek fölállítva. Szóval az abszolút kormányzás főkelléke, az erély, egész sulyával mozgásba hozatott.

A nemzet néma nyugalommal engedte át a tért a hatalomnak. Érzése nem lehetett más, mint Duruyé, ki a francia-német 1870-ki háború elbeszélését bévégezve, felkiált: *Mais par les armes ou par les idées, elle se vengera.* Az 1861-ki országgyűlés eszméi fegyverét a közvélemény, a sajtó vette föl. Az osztrák lapok, mit eddig nem használtak, a real-uniót hangoztatták, Deák a personal-unió szót és fogalmát állította szembe. S a birodalom két fele közt a volt harcizsmét kitört.

Azonban a birodalom felett a politikai láthatár külföld felől ismét borulni kezdett. A dunai két fejedelemség, a krimi háború következtében, a muszka protectoratus alól felszabadult, (1860) egyesült, s jeléül annak, hogy a nyugati civilizációhoz kíván csatlakozni a cyrill helyett latin írásjegyeket vett fel. A porosz trónra (1861. jan. 2.) Vilmos lép; mi nagy eseményeknek veti elő árnyékát. Olaszország (1862.) szintén egyesült egyelőre Róma és Velence nélkül.

A kormány és nemzet aggodva nézett a jövő elé. De szerencse hogy a gondviselés nagy államférfiakkal a magyart éppen most áldotta meg. Schmerling Közlönye a magyarokat elszakadási vágygyal vádolta, a magyarokat tette felelőssé. Deák Ferencz, a haza bölcse, a nemzet hangulatának hangot kezdett adni. Megjelentek (1865.) a történeti nevezetességű husvétii cikkek, melyek reá mutattak, hogy valahányszor elszakadási hajlamok keltek fel a hazában, azt mindig a korona tanácsosai idézték elő, s mindig az uralkodóbáz állította

helyre e bizalmat és kibékülést. A király már tudott, Erzsébet királyné már megtanult magyarul; egygyel több kapocs, mert elődeik csak a magyar nyílt teki tetéből, ők a nemzet szívéből olvashattak. A király, ki ellen már több merénylet hiúsult meg, egy kiállítás és lóverseny alkalmából Pestre lett meghívását elfogadta, gyanusított népe közt kíséret nélkül megjelent. S kit megjelenésénél a lóversenyterén az országból felgyült ezerek néma csende fogadott: Szeretetők meggyőz, hogy számíthatok önökre, rövid időn ismét eljövök — e szavakkal — hagyta el a fővárost. A király és nemzet megértették egymást. A conservatívek nem csak nagy szolgálatot tettek, de a felkölt bizalmat tovább ápolták. Az uralkodó dynastiaja sorsa vezetését kezébe vette. Három hét mulva Zichy magyar, s gr. Nádasdy erdélyi cancellár elbocsáttatnak; cancellárrá Májláth György, tárnokká b. Szennyei Pál neveztetett; s sept. 20-ról a febr. 20-ki alkotmány felfüggesztetett; Pestre, dec. 10-ére országgyűlés, Erdély részére nov. 14-re, Horvátország részére nov. 1-re tartományi gyűlés hivatott egybe.

Schmerling, ki kiegyezési törekvéseinkre, „mi várhatunk“ szokta volt mondani, beadta lemondását, Gr. Belkredi új ministerium alkotásával bízott meg. Kezdetét vette a kiegyezés.

A rendi magyarország ujjaalakítása alapjával, a 48-ki törvények hozatala által készen voltunk; hátra volt az Ausztriához való viszonyunk rendezése. A kedélyek fent és lent elő voltak készítve az országgyűlés 1865. dec. 14-én megnyílt.

A trónbeszéd a magyar álláspont iránt előzékenységet tanusított, kijelentvén, hogy a korona el kívánja távolítani a kiegyezés akadályait, magát a közösen elismert jogalapra, a *pragmatica sanctióra* helyezi; a koronázás kilátásba tétetett: de feltétele a 48-ki törvények módosítása. A nemzet az uralkodó közeledését hasonló közeledéssel fogadta. Válasz feliratában jogeljátszás elmélete elvetéséért köszönetet mond; kijelenti, hogy az octoberi diplomát s a februári patenst a hazára nézt törvénytelennek tekinti; a 48-ki törvények átvizsgálására késznek nyilatkozott; de hogy a jogfolytonosság elismerésének kifejezés adassék, a felelős magyar ministerium kinevezését, a koronázást, s az elítéltek részére amnestiát kívánt. Az erre adott 1866. márt. 3-ki leiratot, mely az ország kívánalma teljesítését a 48 ki törvények revisiójától tette függővé, a képviselőház némán fogadta; s egy épp oly mérsékelt, de őszinte hangon tartott második válaszfeliratban előbbi álláspontjára hivatkozott. Azonban nem

készt egy bizottságot kinevezni, mely a 48-ki törvényeket, jelesen a ~~közös ügyeket~~ érintő pontokat átnézés alá vegye. S a mire ez munkálatait betejesztette, az országgyűlés (1866. jun. 26.) csak elnapoltatott.

Egy megrendítő, hazánk történetébe méjjen bejátszott, világesemény szolt közbe, az osztrák-porosz háboru. Vagyis kezdődött másnap az ujjabb idők egyik legvégzetesebb csatája.

A németegységi törekvések már régóta hullámokat vetnek. A század elején keletkezett német szövetségnek Ausztria még mindig feje. Ausztria és Poroszország között a hegemonia felett keletkezett verseny törésre jó. A mint (1862. jan. 2.) Vilmos a porosz koronát, az Ur asztaláról, fejére tette, a nagy kormányférfi, Bismarck, a nagy hadtervező Roon, s a még nagyobb hadvezér Moltke alakjai szintén feltűntek, s kezdődött az összetűzés. Ugyanis VII. Frigyes dán király (1863) meghalt; Schlesvig-Holstein és Lauenburg Dániához tartoznak, de mint német nyelvű herczegségek a Bundnak tagjai. Ezen igény érvényesítése czéljából Ausztria és Poroszország, (1864.) a két góliát a kis Dániára vetette magát; s a végeredmény az, hogy a poroszok fegyverzetünk feletti fölényöket felismerték; az osztrák sergeket kiverték; s a herczegségeket Poroszországhoz csatolták. Ausztria méjjen meg volt aláztatva. Nem titok többé, hogy Poroszország Ausztriának a német szövetségből kizárására törekszik. A fegyverre hivatkozás tovább nem maradhatott. A háboru 1866. jun. 17-én kitört.

Ausztria részén a szász, a hannover királyság s német herczegségek. Bismarck szövetségese különösen Olaszország; a magyar emigratiót is igénybe vette, Klapka alatt 2400 főből álló magyar legiót szerveztetett. Poroszország mindenekelőtt az Ausztriával szövetkezett német hatalmakat szállta meg. Az olasz sereg Velencez elfoglalására indult, de Custozzánál (jun. 24.), s tengeri hada Lissánál (jul. 21.) vereséget szenvedett. Azonban a porosz sereg Csehországba rontott, s (jun. 27-től jul. 3-ig.) hétnapi csatában, mi Sadowánál végződött, sergeink legyőzettek.

Ausztria, bár Olaszországban győzelemben állt, hogy sergeit őszpontosithassa, Velenczét átengedve; tovább akart hadakozni. E ponton a király minden feltűnést kerülve, Deákot, majd gr. Andrássyt hivatta: ezek belátva az idők méhébe, a hadjárat abbanhagyását ajánlották. S igazuk volt, mert a győzelmes Poroszország Ausztria szövetségeseivel, mint legyőzöttekkel bánt el, Hannoverát bekebelezte, s a további csatavesztés Ausztriát felbontással fenyegette. Ugy jött

létre egy hó mulva (aug. 23.) a prágai béke, melynek alapján az eddigi német szövetség felbontott, az új szövetségből Ausztria kizárattott

A Bach-korszak Solferinóhoz, a Schmerling-korszak Sadovához vezette a birodalmat. A sadovai, vagy mint mi nevezük, a kőnigrätzi csata elvesztése a nemzet-t és dynastiát a birodalom szétmállása feletti aggodalommal töltötte el, s mindkét félt a megkezdett kiegyezés és kibékülés mielőbbi befejezésére ösztönzé. Az osztrák kormányférfiak, mert nyelvünket, szellemünket nem értették, közjogi felfogásunkat nem méltatták, mint régen, úgy most is bizalmatlansággal, sőt ellenszenvvel viseltettek. B. Beust volt szászországi miniszternek, s mi akkor visszatetszést szült, egy külföldinek és protestánsnak kellett az osztrák kormányba jutni, hogy a nemzetet megértse, loyaltását tolmácsolja. Mert a mult balfogalmi nem nyügözék, a kibontakozásra megtalálta az utat. Már ekkor külügyminiszter, de a belügygyel is foglalkozott. Határozottsága döntőleg hatott. Harmadnapal a prágai békekötés előtt (aug. 21.) a király kívánalmára a kiegyezés tárgyalására már értekezlet ült össze: az osztrák kormányt Beust és Hübner, a magyar kormányt Majláth György kancellár, br. Sennyei helytartósági elnök, a nemzetet gr. Andrásy, br. Eötvös, Lónyai képviselték. Feladatuk nem csekély, mert a közös ügy nem sarkallott törvényezikben, de az utolsó századok annyi kapcsot hoztak létre, hogy gordiusi csomóként megoldani nem lehetett. Mik legyenek a közös ügyek, milyen legyen a közös intéző alkotmányos testület formája, meghatározására nem kis bölcsesség kellett. S a végzet e bölcsességgel megáldotta a nemzetet. Majdnem husz évi küzdelem után visszajutottunk oda, hol 1848. aug. 31-én a nemzet és dynastia elvált, mint a mikor a bécsi kormány azt kívánta volt, hogy a monarchia egységének követelményei rendeztesenek. B. Beust (dec. 20) lejött. Deák Ferencznél megkisértette, ha nem mondana-e le Magyarország az ujcncz megajánlasi jogról; azonban Deák Ferencz bár belátta, hogy a kiegyezés sulypontja a közös védelemre van fekt-tve, kijelenté, hogy az ország e jogát fel nem adhatja; de nem mulasztotta el hangsulyozni, hogy miként a multak mutatják, a monarchia szempontjából, ennek szükségessége nem is forog fenn. S ezzel az alkudozás véget ért.

Az országgyűlés ekkor már össze volt híva, a meghívóban a felelős ministerium kinevezése már kilátásba volt téve. A képviselőház kiküldött bizottsága a 48-ki törvények revisiójával 1867. febr. 4-éig szintén készen volt. Az alapelvek le voltak téve; s ez elég volt a koronának, hogy megtegye a nagy lépést, a második magyar mi-

nisterium kinevezését. Febr. 17-ről gr. Andrassy Gyula elnöksége mellett br. Wenkheim bel-, s br. Eötvös vallás- és közoktatás-, Horváth Boldizsár igazság-, Lónyai Menyhért pénz-, Gorove István kereskedelmi-, gr. Mikó Imre közlekedésügyi, gr. Festetics György fejedelem oldala melletti miniszterré neveztetett. A királyi pár Budán megjelent. Erzsébet királyné megkezdte történeti emlékü uralmát a nemzet szive felett.

Minden lecsillapult. Az eddigi elkeseredettség helyébe Ausztria és Magyarország egymásra utaltatásának megnyugtató meggyőződése lépett. A magyar megszabadult a nyomástól, hogy itt a szláv és német elem, s annyi nemzetiség közepette biztosítva nincs; Ausztria belátta, hogy Magyarország nélkül szétmállik, a Németországba kebeleztetés esetén a szlávokat halál, a katolikusokat elnyomás; s Bécsét vagyoni bukás fenyegeti. Mindkét fél emelkedett hangulatban nézett a koronázás elé.

Visszatértünk a történeti alapra. S a nemzet ha nem is fényesebb, de örömteljesebb koronázáshoz készült, mint valaha.

Mert Posen helyett most először Pesten történt a koronázás, királyhalmot állítanak, melyhez minden megye földet küldött. A Dunaparton állvány emeltetett, hol a király az Isten szabad ege alatt az esküt letegye. Minden megye banderiumot küldött fel. S mire jun. 8-ka bekövetkezett, a király, mint hajdan fényes paripákon ülő püspököktől és főméltóságoktól, ministereitől Budáról kísértetve, a királyi koronázás jelvényeiben lóháton a nép ezrei közt megjelent. A királyhalmon megtette a királyvágást, az eskütéren emelt emelvényen a nemzet nagy lelkesedése közt letette magyarul esküjét, melyben Magyarország jogai, alkotmánya, területi épsége fentartását fogadta. Erre a kiegyezést befejező királyi tény következett: a nemzet koronázási ajándékát, a 100,000 aranyat, a király a volt honvédek özvegyei, árvái és rokkantjai segélyére ajánlta fel.

Annai évi szenvedés s megpróbáltatás után ismét koronás királya s ministeriuma van a hazának. Életbe léptetni az 1848-ki alkotmányt, kiegyeztetni viszonyunkat Ausztriához, rendezni belügyeink megszakadt rendjét, volt a ministerium s az országgyűlés legsürgősebb feladata. Keletkeztek, mik a dualismust és paritást rendezik, az 1867-ki törvények.

E törvényekben mindenekelőtt a helyreállított alkotmány lett biztosítva. Beczikkelyeztetett a koronázás előtt kiadott hitlevél, a koronázási eskü. A hitlevél (11. t.-cz) kimondja, hogy a király al-

kozmányunkat, kivéve az arany bulla záradékát, megtartja; s ha az osztrák ház kihálna, a királyválasztási jog a nemzetre visszaszáll.

Ausztriához való viszonyunk rendezése tekintetéből (XII. t.-cz.) Magyarország önállásának, függetlenségének hangsúlyozása mellett, kimondatik, hogy a kapocs a *pragmatica sanctio*; szabályoztatik a felállított *delegatio*; a külügy, hadügy, valamint a pénzügy a közös költségekre nézve közös ügyeknek nyilváníttatnak: de azon alapfeltétel mellett, hogy Magyarország és ő felsége több országai közt időnként vám- és kereskedelmi szerződés fog köttetni; s Ausztria alkotmányt kap.

Itt van letéve a dualismus alapja, még pedig paritás, *personal unio* s azon jogkövetelmény alapián, mely szerint Magyarország önálló, s közösségünk az uralkodóház lehető kihaltával megszakad. Egy eszme vezetett be közjogunkba, mely a svéd és norvég *unio* formulájában találja mintáját, hol azonban csak az uralkodó személyében van közösség; de sem a hadsereg, sem az udvartartás nem tétetett közös ügyggyé, s mikor a király egyik országából a másikba megy, a határszélen kísérete elmarad, s a másik ország kísérete veszi át. Mindazáltal kedvezőtlen földrajzi állásunk, a svéd-norvég dualismusnál szorosabb szövetségre utalt, új formáról kellett gondoskodni s egy külügyi szövetkezés jött létre, a belügy érintése nélkül; mint ilyen, egyedül áll Európában, s mintegy következő formulázást nyert.

Az igényelt egységes osztrák birodalom néhány évi élete megszűnt. Miután a birodalom más felének törvényhozása is hozzájárult, kineveztetett az első közös ministerium, Beust külügyi, John hadügyi, Becke közös pénzügyi ministerek személyében. A monarchia diplomatiái és kereskedelmi képviselése lett, de a nemzetközi szerződések megkötése, mind két fél ministeriumával egyetértőleg a közös külügyministerium ágendái közé soroztatott. Az 1806-ki császárság az osztrák-magyar monarchia czimét vette fel, két külön kormányral, külön parlamenttel. A közös ügyekre egy koronkint egybegyülemdő *delegatio* szerveztetett, melybe mind az osztrák, mind a magyar parlament 60—60 tagot küld, s felváltva Bécsben és Budapesten tanácskozik. Az államadósság felett megosztottunk. A közös kiadások hányada Ausztria részére 68.6, Magyarország részére 31.4 százalékban állapított meg. Az udvartartás költségeihez mindkét ország külön járul. A hadsereg az eddigi császári helyett, közös hadsereg czimét vette fel.

Közgazdasági viszonyainkat legközelebről az absolutismus alatt megszüntetett vámsorompó érintvén, Magyarország és Ausz-

tria között (XVI. t. cz.) vám- és kereskedelmi szövetség kötött, mely ~~abban~~ határozódik, hogy a két fél államterülete a szövetség idején egy vám- és kereskedelmi területet képez, melyet egy közös vámhatár vesz körül; s így közbenső vámokat egyik fél sem szedhet, s e szövetség 10 évenként megújítás tárgyát fogja képezni.

Ez főbb vonalokban a kiegyezés, s az 1867-iki törvények eszmémenete. Bővebben vizsgálva, benne és általa közjogi és közgazdasági igényeinket nem tekinthetjük kielégítettnek. Közjogi igényeinket nem, mert önállásunk, függetlenségünk nem teljmértékü, annyiban, hogy personal unionk, mi addig csak a dynastiával szemben állt, részben az örökös tartományokra is átvitetett; közgazdasági igényeinket bántja az, hogy vámterületi közösségbe maradtunk.

Másfelől tekintve, ha a birodalom nagyhatalmi állásának áldozatot hoztunk, annyi beolvasztási törekvés után, államiságunkból a lehető mégis megmentettük, s mi azon korra megnyugtatólag hatott, megszakadt alkotmányos életünk kezdetét vette. Mint garantia, hozzájárult a honvédség felállítása, s parlamentáris kormányzatunk oly tágas alapra fektetése, hogy míg Európa legtöbb államában a parlament csak ellenőrző hatáskörrel van felruházva, nálunk mint Angliában a parlamenti többség gyakorolja a kormányzás hatalmát. A nemzet kibékült az uralkodó házzal, s mit törvényeink Mohács óta hiába sürgettek, az udvar az év egy részét hazánkban tölti. Mátyás király palotájában, s az új Visegrádon, Gödöllőn, magyar királyi udvartartás foly, a nemzeti nyelv hangzik.

Igy végződött, mi a 48-iki törvényhozást kiegészítette, az 1865/8-iki országgyűlés, a Kossuth-forradalom szatmári békekötése. A menekültek bujdosása véget ért.

Angliában az 1688-ki forradalom után keletkezik az angol bank, keletkeznek a skót bankok, a politikai, szellemi és anyagi felvirágzás: nálunk szintén egy új korszak vette kezdetét. Az ipar és kereskedelem feletti rendelkezés kezünkbe esett. Mert a valutát rendezni időt kíván s a birodalom két felében a két féle bankjegy közgazdasági rázkódottságot idézett volna elő: fenmaradván önálló bankalapítási jogunk, az osztrák nemzeti bank osztrák-magyar bank nevet vett fel s jegyei német és magyar nyelven kelnek; a magyar pénzverés ismét életbe lépett; bankok, pénzüzetek, iparvállalatok keletkeztek; s beindított az ország vasúthálózatall ellátása. Budapest, mint fő és székváros lépett fel, kezdetét vette nagyszerű emelkedése.

A végeredmény, hogy a monarchia természetes és történelmi

medrébe vezetett vissza s a belső fejlődést mind két felének biztosította. Kifelé pedig lehetővé lett felismerni a monarchia s különösen hazánk keleti missióját, azon történelmi missiót, mit már az Árpádok és Anjouk felfogtak, a keleti császárság helyettesítését, mit a török benyomulása megszakasztott volt.

Visszatekintve a lezajlott két évtizedre, a magyarnak nagy oka van a gondviselés előtt leborulni. Még egyszer bebizonyítva láthatta a nemzet, hogy életrevaló nemzetet külerőszak nem semmisíthet meg, hogy külerőszak ellen a gondviselés módokat és eszközöket nyújt a megtámadottnak. Még egyszer figyelmeztetve lettünk, hogy a nemzetek végpusztulását csak erkölcsi hanyatlás idézheti elő.

Tizenkilencz év alatt alkotmányos életünk oly átalakuláson ment át, mit az Európa előtt egy századdal előre járó Anglia 1640-től 1837-ig, tehát két százéven át volt képes keresztül vinni: mert tartozunk azzal a megjegyzéssel, hogy a most uralkodó királyné idején elől, a korona a parlamenti többség előtt nem érezte magát kötelezve meghajolni. A feudális alapról a liberális alapra szerencsésebben jutottunk el, mint Franciaország, hol, mert a történelmi alaptól igen sok lett lerombolva, a politikai viszonyok szegletkövei még mind nem elég biztosak. Nálunk egy nemzedék szenvedése elég volt a jövő megváltására.

A szenvedés nálunk se maradhatott ki, csakhogy nem oly rémes jelenetek között. Mert az absolutismus kívülről jött, s nem intézményeinkben gyökerezett, a nemzet önmagával nem jött összeközösbe: az absolutismussal szemben egy táborba állottunk. A feudális viszonyokat az Anjouk hozták be, az osztály-sorompókat I. Leopold állította fel: mondhatni egyik sem ment volt át a nemzet vérebe. Minden nagyobb rázkodás nélkül, szabaddá tettük a földet és embert, mint volt Szent István korában; felelős alkotmányt állítottunk, minek eszméjét III. Endre és II. Ulászló decretumai már letették volt.

A feudálismussal és absolutismussal, e két idegen eszmével egyszerre kellett szakítanunk, mégis, ha nem járul hozzá Ausztria beolvasztási törekvése, vér nélkül estünk volna át.

Szerencsénkre a nemzet elég szívós és kitartó, mondhatni elég tehetős volt, hogy 20 évig nélkülözzen; a miveltség azon fokán állt, hogy nemcsak érzette, de értette, sőt kifejezésre is bírta juttatni, hogy egyéni, polgári és nemzeti szabadsága, hazája kérdésében az ősök nyomdokai szentek előtte.

A 48 ki törvényekben letettük a reform-eszméket, de mennyi

év, mennyi küzdelembe került volna, míg részleteit formulázzuk. Így a forradalom egybeöntötte a társadalmat; a Bach-korszak rendezte a közigazgatást, kimutatta az absolutismus további lehetetlenségét; a Schmerling-korszak az alkotmányosságot diadalra juttatta. A kiegyezés egy békekötéshez juttatott, mely a szathmári békénél annyival szerencsésebb, hogy itt az amnestia alól senki sem vétetett ki, jószág elkobzás nem követte, s a vissza nem tértek nem nyilvánítottak felségárulóknak. A kiegyezésnél kibékültünk a dynastiával, ki Ausztriával; parlamentismushoz jutottunk, forradalmunk be lett végezve. A nélkülözés, szenvedés és kitartás egy modern társadalom és modern állam alapfeltételeihez, a jelenkori Magyarországhoz juttatott.

De mégsem voltunk s vagyunk utó fájdalmak nélkül. Kiket már feltámasztani nem lehetett, szabadságharcunk vértanuinak emléke egy örök fájó érzet marad, mit kegyeletünk visszaemlékezés-ei csak enyhítenek, de el nem mosnak. Az amnestiával nincs többé száműzött, felségsértő és elitelt, nincs több menekült, bujdosó és hazátlan. De mégis van két fájó név s éppen a forradalmi napok bálványai, kik nélkül a nemzet tán eldobja fegyverét. Egyik száműzte magát, a másik itthon él, alig tudjuk hol. Az egyik, mint egy sebzett oroszlán, fájdalma hangjával a nagy oceán mindkét partját betöltötte; a másik prometheusi kinokat él, áldozata a történelmi folyás azon hangulatának, mely minden nagy veszített csata után árulót és áldozatot keres. Az egyik még életben élő szobor, elhalmozva koszorúkkal; a másik már is egy sírjából visszajáró szellem. Pedig mikor az egyik kezdte, a másik végezte, csakis a nemzet s a végzet akaratának engedelmeskedett. S ha van dicsősége a nemzetnek a mai Magyarország megalkotásában, a jövő századok e dicsőség oroszlán részét e két nagy történelmi alak részére fogják dönteni.

KÖVÁRY LÁSZLÓ.

MÓZES A SZABADITÓ.

(Legenda.)

Rámszesz pharahó félve látja,
Hogy mint a csillag ég ivén
Számlálhatatlan sokaságba?
Nő Izrael — Gózszen földjén...
És bár hatalma messze terjed,
Térdet, fejet hajt félvilág,
Kéblében bosszulángja gerjed:
Rettenti félénk gyávaság.
Nyugalma elvesz, álma röppen
A trón magassa gyötrelem,
Élvet nem lel bor és gyönyörben:
Rémet lát minden éjjelen.
S a bosszu mind magasbbra lobban,
A mint félelme egyre nő:
„Hiába biztok Jehovában,
— Szól gőgösen — nem véd meg ő!...
Iziszre mondom, mind kiirtlak,
Te szolganép, te söpredék!
Ura nem léssz a szent Nilusnak:
Királyi szóm szilakba tép!...
Hordj hát követ gulák falához,
Mig összeroskadsz, mig kivészs...
Lassu halál lesz pusztulásod,
Mely elsöpör, miként a vész...
Kicsoda nektek Jehovátok,
Hogy én engedjek ő neki?...
Átok, halál szálljon reátok,
Hatalmam őt is megveti!“

Igy szól a zsarnok ur kevélyen,

S az elnyomott nép, Izrael,
 Nehéz munkában, naphevében
 Sziklákot bont, gulát emel...
 Ruhája foszlik, teste vérzik,
 Tűr szomjat, éhet egyaránt.
 Ostorcsapását már nem érzik,
 Nem panaszol, senkit se bánt.
 Csak titkos éjben, hogy ne lássák,
 Hullatja könnye záporát,
 Keserve mély, hogy megalázzák,
 Kit ő imád — a Jehovát...
 Zsolozsmás ajka el nem fárad,
 Imával törli könnyeit.
 Imáira uj élet árad,
 Terhét, fájdalmát könnyítik.
 És a gulák nehéz munkája
 Megedzi lelkét, izmait...
 Az ég áldása száll reája
 Többítve számba ifjait.
 S a zsarnok ur döbbenne látja,
 Hogy mint a csillag ég ivén,
 Ujjult erőben, sokaságban
 Nő Izrael — Gózszen földjén...
 S Rámszesz pharahó vadharagja,
 Uj düh magos fokára gyul,
 Mely mint pehelyt, árként ragadja,
 Megfontolatlan botorul...
 „Hah, Jehova! ... ellenszegültél?...
 Kiírtni néped nem tudom?...
 Kegyelmet rá hiába küldtél:
 Vagy így, vagy úgy — kipusztítom!...
 Nem öl a munka? ... öl a gyilok:
 Föl hát öldöklő angyalok!
 Gózszen földjén minden porontyot
 Irgalmatlan gyilkoljatok“...
 Így szól parancsa s a szülészek
 Kezében gyilkoló aczél.
 Oh, kisedetek! jajj most tinéktek,
 Boldog ki már halott, nem él.
 Jajj néktek, oh de az anyának

Százszor jajabb, hogy mért anya:
 Nem örül senki magzatának.
 Fájlalja, — mért meg nem hala?!...
 De nézd: a bérgyilkos kezében
 Megáll a gyilkoló aczél,
 Mély szánalom támad szívében
 A kisdetek bölcsőinél...
 S Rámszesz pharahó félve látja,
 A Jehova van im velők!...
 S annál nagyobb a bosszu lángja,
 Mely dulva tör fel ellenök.
 És harmadizben is parancsol,
 Nagy, bős haraggal a király:
 „Egyptom népe! halld parancsom,
 S ki ellen áll: fején halál!
 Fojts vizbe minden ujszülöttet
 A Jehovának nép'ből...
 Irgalmad meg ne szánja őket
 A Nil folyó örvényiből!...“
 Így a parancs. És Izraelnek
 Síralma ismét égre hat...
 De haj! irgalmat nem ismernek
 Sem oda fenn... sem itt alatt...
 Jaj szó, keserv nagy messze tájon,
 — A Jehova is elhagyott!.. —
 Sirasd, sirasd, zokogva fájón
 Oh, Izrael szép tavaszod!..
 Szép tavaszod, a mely lehervadt
 A gyilkoló Nil folyamán...
 S a mely, haj, többé nem virulhat
 Az áldott napnak sugarán.
 De nem, megállj, egy kis sugárka
 Még fenmaradt sorsod felett,
 Meglátod ismét nem sokára:
 A Jehova van teveled!...
 Ki téged a gulák kövénél
 Leroskadni nem engedett
 A Jehova az égben még él —
 Ő véd, ő gondoz népeket...
 Im zsarnok ur! saját leányod

Szívében ébred szánalom,
 Hogy törve légyen hiúságod,
 S örömmé annyi siralom...
 Ki szembe szálltál Jehovával,
 — Megszégyenit egy csecsemő, —
 Kit a Nilusból jóságával
 Kivétet a királyi nő...
 Tavaszt gyilkoltál... s egy virágát
 Nevelni kényszerülsz magad...
 Daczod hiu!... Isten hatalmát
 Érezned kell, — ha elragad...
 Te Izraelt elveszni törtél,
 És szégyenülve láthatod,
 Hogy czélt müveddel még sem értél,
 Mert azt ki nem pusztithatod...
 Sőt vad dühöddel akaratlan
 Javát munkáltad... többitéd...
 Átkod — áldássá vált legottan,
 Mert rajt — égi kegy nyuguvék.
 És nőtt a gyermek bölcseségben,
 Tudósok gondja ápolá,
 És Izraelnek sötét éjben
 Vált ő vezérlő oszloppá...
 Népét, a szolgaság honából,
 Sok hosszas küzdelem után
 Kivezérelte — s távolából
 Feltünt végtére Kanahán...
 Szép Kanahán!... a szabadságnak
 Téj s mézzel folyó szent hona,
 Hol Izrael boldogságának
 Derült legfényesebb hajnala...

* * *

*Áll a gulák magas tetője,
 A szolgaságban int: remélj!
 Vészben, viharban, hirdetője:
 A zsarnoksággal küzdj!... ne félj!
 Nem bíboros örjölt szeszélye
 Hutároz népek életén:
 Az Isten az, kinek védelme
 Feltűn azok történetén!...*

EMLÉK-ÜNNEPÉLY A KOLOZSVÁRI UNITÁRIUS FŐISKOLÁBAN.

I.

MEGNYITÓ BESZÉD.

Tartotta: Kovács János, ig. tanár.

Mélyen tisztelt gyülekezet!

Öt év lefolyása után újból összegyűltünk, hogy a szív legnemesebb virágát — a hálát — emlékkoszorukba fonjuk. Összegyűltünk, hogy kövessük azt a kegyeletes szokást, melyet minden korban, minden nemzet egy vagy más alakban az igazi érdem iránt nyilvánított.

Az igaz, hogy napjainkban anynyira divattá váltak az ünnepélyességek, jubileumok, hogy valódi értéköket kezdik elveszteni. De ez így volt minden korban. „Az athenebelieknél — mondja Cornelius Nepós — az érdemjelek kezdetben ritkábbak és csekélységből állók, de éppen azért dicsőségesek voltak, most pedig pazaroltatván, becsben nem tartatnak. Mert az athenaei nép Miltiadest, ki Athenae s egész Görögországot megmentette, avval tisztelte meg, hogy midőn a Poecile nevű csarnokban a marathoni ütközetet lefestették, tiz praetor között az ő képét tették az első helyre abban az állásban, a mint vitézeit buzdítja s a csatát megkezdi. De éppen ugyanaz az athenei nép, miután hatalmasabb lett, s a tisztviselők adakozásai által megvesztegettetett, a phaleraei Demetriusnak háromszáz szobrot állíttatott.“

A mi ünnepélyünk nem a mai divatnak hódoló ünnepély s nem is olyan tömjénezés, milyen a Demetriusé volt, hanem szerény jutalmazás, minő a Miltiadésé a romlatlan erkölcsök idejében. Mi is szívünk szent érzelmeitől indítva, ez ünnepélyes órában elhunyt jeleseink, jóltevőink képeit festjük le s a hála csarnokába az első helyre állítjuk; mert ők is, mint Miltiadés Athént s egész Görögországot mentette meg, az unitárius egyházat s annak fentartó eszközeit az iskolákat tartották meg számunkra nemes áldozatkész-

ségükkel s hősiességekkel az elnyomatás és megpróbáltatás nehézségeiben.

Bizony — különösen nekünk unitáriusoknak — méltó okunk van az emlékezet szövetségét koronként meggyújtani s annak fényénél a hála adóját leróni, kegyes jótevőink iránt, kik reánk megbecsülhetetlen örökséget hagytak drága vallásunkban. De a velök való foglalkozással, a róluk való megemlékezéssel míg egyfelől a legszentebb kötelességet teljesítjük; addig másfelől saját lelkünket nemesítjük s szívünket tesszük fogékonyvá az áldozatkészségre s a jótékonyág gyakorlására.

Ha az ők küzdelmes és kitartó életüket, önmegtagadásukat szent vallásuk érdekében, lelki szemeink elé állítjuk: annál inkább fogunk mi is küzdeni, lelkcsedni s áldozni anyaszentegyházunk oltárán. Most pedig ezzel az ünnepélyt megnyitom.

II.

BAGOLY SÁNDOR ÉLETE ÉS ALAPITVÁNYA.

Irta és a jótevők emlék-ünnepélyén felolvasta: MÓZES ANDRÁS lelkész és tanár.

Ki kedveseinek emlékében él.
Nem halt meg az, csupán elutazott.
Halott csak az, kit elfelejtének.

Z e d l i t z.

Egy régen felállított elv azt mondja, hogy a nagy embereket a kor szelleme szüli, s viszont, hogy a kor szelleme egyes nagy emberek nevéhez fűződik, vagyis a kor szellemét a nagy emberek alkotják, — s a mit több száz évek tapasztalata nem kifogásol, arról el kell hinnünk, hogy biztos alappal bír.

A nagy korszakok és nagy emberek tehát egymást alkotják, s az egymásra hatás kölcsönös viszonyából mintegy természetes következtetés az, hogy a nagy emberek nevét, emlékét az önalkotta kor-szellem a feledéstől megóvjá, hálás kegyelettel fentartja, szóval: a történelemnek átadja. S e téren a fel-felhangzó méltatlankodás mellett is, hogy a nagy emberek sorsa a megvetés, feladás, az emberiséget jogos vád talán nem is érheti.

Az emberiség keblében mindig megvolt a nagyobb alkotások, remek művek, közhasznú intézmények iránti érdeklődés, meg az abból származó elismerés, s ha olykor-olykor kerültek elő mégis kor-

szakok, melyekben a hálás kegyelet szava elhallgatott s a kor gyermeke némán, szótlánul bolyongott a veszni indult, roskatag, jeltelen sírok felett, az inkább a kor szellemét zsibbasztó nehéz körülményekben találja indokát, mint a hálás kegyeletnek az emberek szivéből való kihalásában. Igen, az emberiség nagyobb jótevőit sohase feledte, a történelem nevüket hiven örökíti.

De a sors nem mindenkit áldott meg oly tehetségekkel, hogy lángelme, vagy alkotó szellem által nevét a történelemnek átadhassa. Mint a természeti világban a nap mellett helyet foglalnak a kisebb bolygók is, a nélkül, hogy közhasznuságuk, azaz: a közre befolyó értékük kétségbe vonható lenne, mert fényük csekélyebb, mint a napé, vagy mint az ős-erdők szép panorámájának a százados tölgyek mellett kiegészítő részei az apróbb bokrok is, a nélkül, hogy megtagadható volna tőlük az érdem, mert magasságban nem versenyeznek a tölgyekkel: úgy az ember-világban is vannak csekélyebb körben mozgó lények, de a kik körükhöz, tehetségeikhez mérten az érdemben szintén nagyok, megörökítésre méltók.

Igen, az emberiség jótevői, boldogítói közé nemcsak ama nagy-lelkek sorozandók, kiknek a világ szinpadán való felléptök korszak-alkotó, mert lángelméjük alkotása, vagy az ismeretek világába tett buvárlataik által az emberiség elé új eszmét, új irányt jelöltek, — a fejlődés történetében új határokat nyitottak s ezek által a történelmet nevökre nézve elzálogosították, hanem oda tartoznak tágabb értelemben véve mind amaz egyének, kik habár valamely szűkebb körben, de akként éltek, hogy nemes buzgalomuk s törekvésük által pályájuk fényét, méltóságát emelni tudták s kik a nekik-adott erők s tehetségek eredményeivel önhasznukon kívül — környezetük, egyes társulatok s közvetve az összes emberiség közjava előmozdítására is befolyással tudtak lenni, szóval, a közboldogság s jóllét épületéhez, habár porond szemecskével is, hozzájárultak.

Az ilyen szerényebb körben működő jótevőivel szemben az emberiségnek, a történelemnek lehetnek ugyan lapjai, de figyelme nem mindig van s ha az a kör, a melyben éltek, vagy az a testület, mely első sorban érezé szivök jótekonny melegét, s hivatott nevüket megismertetni, lágymeleg, nevök igen gyakran feledésbe merül s elmosodik még azoknál is, kiket annak megőrzése első sorban érdekel vala.

Önként következik ebből, hogy a nemes jótevőkkel szemben legyenek bár azok kicsiny napszámok a közügynek, figyelmetleneknek, háládatlanoknak lenni nem szabad, fel kell kelteni azokat

sirjaikból, meg kell ismertetni át kell adni neveiket az emlékezetnek, mert ez által, midőn egyfelől másokban a közügy iránti érdeklődést keltjük fel, másfelől a jóltevő iránti kegyelet kimutatásával magunkat tiszteljük m-g. Követnünk kell a haza egyik bölcse szép és üdvös tanácsát: „Ne kívánjuk, hogy mindenki a szépet, a jót s nemest csak valódi önbecséért tegye, hanem dicsérvük, jutalmazzuk a deréket s fűzzünk koszorút hiv polgártársaink homlokára s hamva nyugodjon érdem emlék alatt.“ (Gr. Széchenyi.)

És a mai kor — inkább is mint valaha, szívére vette a profétai felhívás mély jelentőségét, — humanistikus szellemének egyik legszebb nyilvánulása az, hogy a legkisebb érdemet is, melylyel egyesek vagy társulatok, egy vagy más tekintetben a közjóra, vagy a társadalom bizonyos rétegére befolyással vannak, méltányolni igyekeznek. Összeszedi az érdem legkisebb gyöngyszemeit is, hogy azokból állítsa elő a kor és emberiség jellemképét, tudván, hogy a jótétemény becsét, értékét nem annak nagysága adja, hanem a szív és érzés, a melylyel az ayujtatik.

Az, a ki valódi benső jóindulattal, vallásos buzgóságból s Isten és emberek iránti szeretetből adakozik, ki azzal a nemes érzéssel járul adományával a közcélhoz, hogy er-je és tehetsége szerint az emberiség javát előmozdítsa és a ki a kevésből önmegtagadásával úgy áldoz a közjóra, hogy magát mintegy elfelejteni látszik, annak adománya sohase kevés, az mindig többet adott, mint az, a ki a sokból, a feleslegesből adott sokat, mint a hogy a Jézus is megjegyezte az evangéliumi asszonyról: „Mindenek abból vették pénzt, a mivel bővölkedének, ez pedig az ő szegénységéből valami je volt mind oda veté.“ Márk. XII.44.

És ez a körülmény már most előttem is megnyitja az utat, vagyis benső érzés sugalja lelkemnek az elkötelezést, hogy az ünnepély keretébe vallásközönségünk kegyes jóltevői közül egy oly egyének nevét illeszsz-m be, kit nem a lángész, nem a tudomány terén vivott tekintély érdemesítették a hálás megemlékezésre, s meglehet sokak véleménye szerint, kik talán az ily ünnepélyek tárgyainál az érdemet a tudomány nagysága szerint mérlegelik s abból alkudni semmi tekintet mellett se tudnak még azon néhány porondszemecske se, melylyel az illető vallásközönségünk oltárához járult, oh! de azok előttünk, kiknek fennállásunk sziklájához minden szemecskét a nemes szívűség és pedig aprádonként hordogatott össze, drágább, becsesebb s méltóbb arra, hogy arról, ki azokért küzdött, verejtéke-

zett önmegtadással, míg megtakarítgatá, összehordogatá s vele ügyünket gyámolítá, hálás elismeréssel megemlékezzünk, kegyelettel adózzunk.

Hadd lássuk tehát ezeknek előre bocsátásával, hogy ki az, ki-re szavaim czéloznak!? Ez S. Szt.-Királyi Bagoly Sándor egy egyszerű, szorgalmas és becsületes volt munkása vallásközönségünknek.

Élete nem volt eseménydus, fényes, kápráztató, gazdag, eszmékben vagy alkotásokban, melyeknek változatai meglepnek, elbűvölnek, magokkal ragadnak s így a szokásos emlékbeszédek keretének minden szegleteit betöltik. Élete inkább csendes tavaszi lanyha szellőhöz hasonlított, mely nem zug, nem tördel, de kedvesen érint és felfrissít. Bagoly Sándor élete nem annyira történetekben, mint inkább jellemben gazdag, ha tehát a szokásos életrajz írásától előadásom eltérő s egy pár vázlatos szóban ez utóbbi oldalról érintem őt, e szolgáljon mentségemül!

Bagoly Sándor született Háromszék megyében S.-Szt.-Királyon 1802-ben augusztus 25-én nemes székely huszár katona családból. Szülői s.-sz.-királyi Bagoly Gáspár és árkosai Domokos Juliánna voltak, csekély vagyon tulajdonosai, kiknek Sándoron kívül még két gyermekük volt: Ráchel és István, kik családot alkottak, ők bár elhaltak, számos unoka él még ma is utánuk S.-Szt.Királyon. A szülők Sándort szerény anyagi viszonyuk mellett is a tanulói pályára szánták, s miután a helybeli iskolában Bartha György iskolamester vezetése alatt, 1810-től 3 évig a szükséges előismereteket megszerelte, 1813-ban a sz.-kereszturi iskolába vitték s ott tanult 1822-ig, a mikor is szeptemberben Kolozsvárra jő s itt az unitáriusok főiskolájában togás deák lesz.

Kereszturi tanuló korában való előmeneteléről és szorgalmáról az ottani jegyző- és anyakönyvekbe tett bejegyzés szerint*) csak annyit tudunk, hogy a promoteáltak közt évről-évre ott van neve, csupán az 1815-ik évi nyári és az 1816. évi téli promoteáltak közt nem említették s ha való, hogy ő a toroczkoí iskolában is tanult volna, — mint egy Bagoly Sándor nevű egyéntől az ottani anyakönyvben említés van téve, ez hihetőleg abban az időközben lehetett, midőn Kereszturt nincs a promoteáltak közt.

Tanulásbeli érdemjegyei a tantárgyakból 1. 2. és 3. között váltakoztak, — tehát elég szép eredménynyel tanult. Azonban egyes korabeli ismerősei és barátai nyilatkozata nyomán megjegyezhetjük,

*) Megkapva Sándor János ur szivességéből.

hogy benne már tanuló korában nyilatkozott az a hajlam, mely későbbi pályája választásánál döntő volt, t. i. a gazdaság iránti szeretet; kereszteri igazgatója gazdasága körül örömet foglalkozott s megtakarított krajczárjaival megvásárolván nagyobb összegben az iskolai cikkeket p. o. papirosat, tintát, pennát s még gyümölcsöt is, — s azoknak apróbb részletekben való eladása útján, — a boltosok s után mások által kapandó krajczárokat igyekezett maga részére tisztességes uton megszerezni, a mi nem megrovandó, sőt dicsérendő benne: az önfentartás igényelte tőle az önmagáról való gondoskodást, mert szegény volt és ő tisztességes uton kívánt és tudott magán segíteni.

Kolozsvári deáki pályája is szegénységgel kezdődik s az ez által igényelt pártfogás, mi kolozsvári nemes szivü jöltevőink részéről a segílyt igénylő tanulókkal szemben soha sem tagadta meg magát, lesz elhatározó Bagoly Sándor jövő életére nézve is.

Ugyanis a nagynevü néhai Sebe Pál Nagy-Somkutról 1823-ban arra kéri fel akkori kolozsvári derék lelkészt Füzi Jánost, hogy ajánlana két gyermeke mellé tanítónak egy szegény sorsu tanulót, a ki a gyermekeket 2 év alatt otthon az elemi tantárgyakra megtanítva; akkor velök az iskolába vissza menjen s tanulását folytassa, vagy ha az netán gazdatiszti állomásra vágnék — alkalmazni fogja, — ottlétében pedig, mint tanítónak kész teljes ellátást és 40 frt p. p. fizetést adni, a mi az akkori pénzértéket véve tekintetbe, igen szép összeg. Füzi János lelkész Bagoly Sándort ajánlotta, ennek idevonatkozó előleges nyilatkozata nyomán s ő az állomást 1823-ban el is foglalta.

Bagoly Sándor 3 évig magántanítóskodott e derék uri családnál elismerést keltő szorgalommal és szerénységgel, -- azonban mivel növendékei közül az egyik — a szülők vérző fájdmára, már tanítósa első évében elhalt, a másikat pedig: Sebe Sándort, jelenben is élő n. somkuti derék ügyvédet*) szülői, korábbi tervökön a sors leverő csapása által változtatva, 1826-ban N.-Bányára vitték iskolába. Bagoly Sándor előtt két ut állott, vagy vissza jő a kolozsvári főiskolába, vagy igénybe veszi derék jöltevő principálissának kilátásba helyezett ígérését s gazdatiszt lesz. Ő az utóbbit választotta s 1826-ban principálissa ajánlata nyomán gazdatisztje lett id. gróf Teleki Józsefnek N.-Bunyban. Azonban innen csakhamar Kraszna-

*) Ez adatokat nevezett ügyvéd ur szivességéből kapván, érettök e helyen is szives köszönetet mondok.

megyébe Kis-Tarcalra tétetvén át a grófnak egy más birtokára, hol a gazdaság nagyobb részét a szőlőmivelés tette, mivel ehez, mint kezdő és székely ember nem értett teljesen, állásával felmondott s ismét derék pártfogója jóindulatjára bizta magát, ki őt most már gr. Teleky Imrének ajánlotta Kővár vidékre N.-Nyiresre s itt töltött el Bagoly Sándor, mint gazdatiszt, teljes elismeréssel és bizalommal megtisztelve, 13 évet s midőn a gróf érdemei méltánylásául egy nagyobb jószágára Pogácsára akarta áttenni — ő azt nem fogadja el, s 1839-ben vissza megy szülőfalujába S.-Szt.-Királyra magával vivén ismerőseinek kiérdemelt méltánylását és bizalmát, a mit eléggé igazol az a körülmény, hogy azután is megkerestetett levélben, ha nem akarna e gazdatiszti állomást elvállalni, de ő önnön gazdája ki-vánt maradni, csak annyit felelt a megtalálásra: „Feltettem magamban, hogy nem nőszülök, megszoktam már rendezett kis magányomban élni“ és így nem is vállalt állomást el és csakugyan hű maradt feltételéhez is: soh'se nősült meg.

Haza kerülvén falujába meggyűjtött szép pénzeszkével birto-kot vett, mert a szülői vagyonból az ő részére alig jutott 2—3 holdacska s azon gazdaskodott szorgalommal és odaadással. Földjeit a legczélszerűbb beosztással és conserválással mivelte, a minék a legfényesebb bizonyítéka az, hogy előtte rosz föld nem volt s még azon helyen levő földje is, a hol mások a terméketlenség miatt a mive-lést abban hagyták, az ő földjei dúsan termettek.

Azonban a hajlott kor s az ezzel járó kimerülés elvégre az ő munkakedvét és erejét is lankasztották s nem birván már annyira a munkát és fáradságot, az utóbbi időben jószágát kiadta s felében miveltette.

S ez a léleken és akaratban erős, de tehetségben és erőben gyenge állapot siettette, hogy régen táplált nemes elhatározását minél előbb megvalósítsa. 1866-ban végrendeletét megírta s abban ösz-szes ingó és ingatlan javai örökösévé halála esetére a kolozsvári unitárius főtanodát teszi, azon kikötéssel, hogy az, halála után va-gyonát pénzzé téve, a belőle bekörülő összegből 120 frt egyszer s mindenkorra adassék ki, ha még életben lenne szeretett testvére-nek: Sükösd Sámuelnek, Rachelnek, a többi pedig „Bagoly Sán-dor alapítvány“ czimen külön kezelve kamatoztassék addig, mig az alap a kamatokkal együtt 4000 frtra o. értékben telgyül, azután pe-dig az évi kamatok fordittassanak valamely tetszés szerinti közhasz-nálatra; s ily értelemben szóló végrendeletét ugyanezen évben az E. K. Tanácshoz be is adta.

A végrendekezés meg volt, javaira nézve kinevezte az örököszt, a kit lelke óhajtott, a mint végrendeletében is oly szépen és jellemzőleg mondja el: „Miután a gondviselés saját szorgalmam után földi javakkal áldott meg, melyeket halálom után részint a közjóra, részint azoknak, kiket szeretek, hasznára fordítani ohajtok“, de mintha félne, hogy lelkének hő vágya teljesülhetése elé a véletlen valami akadályt gördíthet, vagy talán vágyát még életében megvalósulni s szemlélni ohajtván — 1876-ban végrendeletén módosít s azt „Életjáradéki szerződéssé“ változtatja által az előbbi cél és módozat fentartásával, azon kikötéssel, hogy a birtokot a vallásközönség azonnal átvéve és pénzzé téve, a bejövő pénz kamatját haláláig kapja ő, mint hagyományozó járadékképen 6%-ban, ha igénybe venné, a meny nyiben pedig azok igénybe nem vétetnének, csatoltassanak a tőkéhez.

A vallásközönség végrendelező ohajtását teljesítette, a birtokot magára iratván, még ezen évben eladta a s.-szt.-királyi unitárius egyháznak 2000 és egy pár száz forintot, megvalósítva nemes hagyományozónak e téren is a vallás és egyház iránt táplált szeretetét az által, hogy munkás fáradtsága gyümölcsét vallási célokra juttatta, de fájdalom, hagyományozó nem sokáig élvezheté hagyománya gyümölcseit, mintha a gond és kötelesség nélküli élet, a munkához és fáradsághoz, tevékenységhez szokott lélekre nézve unalom-má vált volna, nem találta helyét sehol. Most itt Kolozsvárt, majd ismét ott szülőhelyén barátai és rokonai között kereste a nyugalmat; de nem találta fel se itt, se ott, mignem a már korábban is jelentkezett lépdaganat és tüdőhurut újból előállván, szerettei fájdalomra az adta meg a keresett és ohajtott nyugalmat, a halál véget vetett a munkás és nemesen érző férfi életének. 1877 sept. hó 20-án, 75 éves korában.

Drága hamvai ott porladoznak szülőfaluja temetőjében S.-Szt.-királyon, édes övéi hamvai között, a hol emlékét a vallásközönség hálája által emeltetett sirkő őrzi, cserébe azon nemes emlékért, melyet ő itt állított fel örök emlék gyanánt becses alapítványában, a mely éppen ez évben érte el a nemes hagyományozó végakarátja szerinti összeget, a 4000 frtot, s lépett január 1-től életbe a tanári fizetések pótlásául.

Oh legyen és maradjon örökre áldott emléke!

Ime! a szép és közhasznu élet tisztelt gyülekezet! Ime a szerény kép, a melyet mi ma a feledhetlenség pantheonába kivá-

nunk feltüzni az ugynevezett világnagyok koszoruzott képei mellé. Ime az élet, melyet méltányolni jöttünk egybe a kegyelet e csarnokába! Szerénységben indul, egyszerűségben foly s csendes nemességben végződik. S vajjon könnyü-e így élni tudni? Tudja-e minden ember szívében hordani a lemondást, hogy a vezesse minden érzelmét, gondolatait s minden tetteit? Fel tud-e emelkedni minden ember a valódi nagyság azon magaslatára, „hogy korlátolt téren is messzehatólag, termékenyítőleg munkáljon s a világ tapsa helyett megelégedjék a benső öntudat nyugalmaival?”

Tudja e, mint korunk egyik kitünősége mondja: „Feláldozni önszive vágyait lelke örököseinek s magára nézve a dicsőség emlékoszlopai helyett megelégedést találni azon hitben, hogy a dicsőség, jövő nagyság vagy érdem örököseit ő szive vérén táplálta s az emberiség ügyét a tőle telt tehetséggel, erővel tovább fejlesztette, habár ő maga nyomtalanul elenyész?”

Oh bizony az ily élet nem könnyü és Bagoly Sándor mégis így élt! Becsületessége és nemes egyszerűsége által bizalmat, szeretetet keltett fel maga iránt mindenhol, igazságos munkája és önmegtágadása által korlátolt téren is sikerhez, eredményhez jutott és ezt nemes gondolkozása folytán odavitte áldozatul, hol a legnemesebb irányban van felhasználva.

Ő meghozta a hála elismerés adóját azon intézetnek és válásfelekezetnek, melynek keblén nőtt és melegegett, a mely táplálta gyámolította, élni tanította s nemes ténye által példát mutatott, hogy miként kell igazán és keresztényileg élni és cselekedni. Oh! ne legyen a példa hatástalan, mert csak a míg él az elismerés és hála az emberek szívében — addig az emberiség a lét, a fennállhatóság és jövő.

Hadd legyen tehát a mi részünkről is vele szemben kifejezve az elismerés és hála a kegyelet ez ünnepélye által! Tanuljuk meg nemes példájából, hogy egyházunkat, iskoláinkat, mint legdrágább kincseinket szeretnünk s minden áron fentartanunk szent és elodázhatatlan kötelességünk. mert a míg lesznek, kik e szent kötelesség szavát értik s szívöken hordják s bár poronszemekkel is áldozni készek a közcélra, addig félnünk nem lehet.

Becsüljük meg tehát még emlékében is, ha ilyen akad s adjuk nevöket tovább a jövőnek, az emberiségnek, hisz minden ilyen tett első sorban igaz, az egyházé, felekezeté, de az egyházak, felekezetek, az iskolák, az emberiség művelődésének veteményes kertjei s így az elismerés, a hála általánosan kötelező. Bagoly Sándor érde-

mesitette magát, hogy emléke fenmaradjon szivünkben, fenmaradjon és örökre éljen ez iskola ifjúsága lelkében.

A szó elhangozhatik, az emlék-koszoruk elhervadhatnak, de a ki oly uton kereste a halhatatlanságot, miként ő, a nemes szivű jóltevő, annak emléke a tied ugy-e nemes ifjúság! Oh, őrizd is hiven, igazán s tartsd meg mint legdrágább kincsedet! Becsüld a nemes jóltevőket!

III.

JÓLTEVŐK EMLÉKÉRE.

Irta és szavalta: JÓZAN MIKLÓS II. év. papnöv.

Kél a sziv és minden hurján
Zeng egy szentelt érzemény;
Kél a sziv, és szólni kíván
A hála szent ünnepén.
Lelkesedés tüze hevit
Minden nemes, hű keblet,
Mely feltárván érzéseit,
Örök oltárt emeltet.

Emlékezet! te dicső fény,
Világosítsd lelkünket;
Ragyogj tisztán szivünk egén,
S buzgóságunk neveljed;
Hogy a multon elmerengve,
Lelkesülni tanuljunk,
S zengjük nemes emlékükre
Hálaadó szózatunk:

„Áldott legyen a föld, a mely
Hamvaitok takarja,
Áldott a fű s virág-levél,
Mely oda nő a hantra:
Hol sirotok éjjelében
Meggpihenve boldogan,
Kebleteknek — kétségtelen —
Csendes, dicső álma van.“

„Vallásotok hő szerelme,
Áldozás és igaz kegy,
Egyenes és józan elme,
Ismertetnek velünk meg;

Tetteitek, emléketek
 Ily jegyeknek tanui,
 Ilyenekre emlékeztet
 A múlt száz és a mai!"

Mi volna most kicsiny hajónk,
 Mely a zúgó tengeren
 — Hol küzködni többször látók,
 Mint haladni csendesen —
 Zátonyokról zátonyokra
 Vettetett a haboktól,
 S aztán majdnem összeomla
 A vihartól, mely rombol?

Mi volna, ha a kegyesség
 Tetteit nem végezik;
 S mi volna, ha a kegyes ég
 Jóban, szentben nem segít? —
 Mi volna más, mint töredék,
 Mely számba nem vétetik,
 S a szélvésztlől elvitetnék
 Nyugottól mind keletig!!

De, hála, hogy máskép történt,
 Hogy akadtak emberek,
 Kik nemes n, szivből, önkényt
 Áldozatot tegyenek:
 Kik megmentsék a veszélyből,
 Mely romlását okozná:
 S szolgáljanak vezéreül.
 Vagy legyenek szolgává.

Felettök hát ünnepeljünk,
 Legyen áldott emlékök!
 Lelkesülve szivünk, lelkünk
 Zengje: dicsők voltak ök!"
 Dicsők ma is, és mindenha
 Dicsők lesznek ezután,
 Nevök ragyog fényes-n az
 Emlékezet márványán.

IV.

ZÁRBESZÉD.

Tartotta: KOVÁCS JÁNOS ig. tanár.

Mélyen tisztelt gyülekezet!

A Mltsgs. és Főtiszt. E. Főtanács szép és nemes gondolkozásu intézkedése folytán ez a hetedik ünnepély, melyen a hála és kegyelet érzelmeivel, megemlékeztünk ama jelesekről, kik anyaszentegyházunk s főleg nevelő intézeteink felvirágzására anyagi és szellemi jótéteményeikkel áldoztak. S ha a megtartott hálaünnepélyek közti rövid időközt összehasonlítjuk, mindenikben gyarapodást, előhaladást látunk.

Mekkora változás történt az 1842-iki ünnepély óta ugy a hitestvériességet, valamint anyagi gyarapodásunkat illetőleg. — Most nemcsak hazánkban, hanem a távoli országokban is testvéri ölelő karokra találunk a hitközösség alapján. Igen, mi most kedvező körülmények között vagyunk; szép reménnyel tekinthetünk a jövőbe.

De e hálaünnepély akkor lesz méltó dicső őseink szelleméhez, ha komolyan felfogtuk, átéreztük, hogy a lelki ismeret és gondolat szabadságot, a szabad vizsgálódás jogát, anyagi helyzetünket: szóval egyházunk létezését dicső őseinknek köszönhetjük, kik küzdöttek, munkáltak, áldoztak s mi most az ők fáradságaik gyümölcseit élvezzük.

Csak akkor lesz valóban méltó a mi hálaünnepélyünk, ha hozzájuk tetteikben is hasonlítani törekszünk; ha nem csak saját egyéni élvezeteinket keressük, hanem a reánk maradt drága örökséget áldozatkészségünkkel, odaadó és önzetlen munkásságunkkal nemcsak megtartjuk hanem minél nagyobb virágzásra emeljük.

Csak ugy lesz legméltóbb hozzájuk hálaünnepélyünk, ha az ők mély vallásos érzelmöket, hitbuzgóságukat: örökségképen magunkkal visszük, s szüntelen az ők nemes példájok követésére törekszünk ugy gondolatban, mint cselekedetben.

Elődeink önmagukban keresték a segílyt s az Istenben vetett bizodalomban. Mi is csak saját magunkra támaszkodhatunk. Ha az amerikaiak gondolkozás módját követjük, hogy t. i. minden polgár köteles a köznek annyit visszafizetni, a mennyit élvez; s ha mi is az egyházunk s iskoláink által nyújtott jótéteményt visszaadjuk, akkor nem szorulunk idegen segílyre, akkor egyházunk virágzásra jut.

Egyesüljünk, tehát mindnyájan e nemes erények gyakorlásában

Különösen ti ifju barátim! kik ez ünnepélyen is szép jelét adtátok nemes gondolkodásotoknak s a jóltevők emléke iránti tiszteleteteknek: oltjátok mélyen kebletekbe azt a tudatot, hogy művelődésedeteket, életpályához való jutásotokat, intézetünk kegyes alapítóinak s azutáni számos jóltevőinek köszönhetitek.

Éppen ezért igyekezzetek magatokat minél jobban kimivelni, hogy ez által vagyont szerevezve, szeretett egyházunknak ti is a jóltevői közé sorakozhassatok, s alkalmat nyujthassatok másoknak is a műveltség megszerzésére. Most pedig megköszönve a mélyen tisztelt közönségnek a szives megjelenését, az ünnepélyt bezárom.

ARANYOS-RÁKOSI SZÉKELY SÁNDOR ÉS VÖRÖSMARTY.

Ismeretes folyóiratunk olvasói előtt Kazinczy Ferencznek Bölöni Farkas Sándorral szőtt benső baráti viszonya.*) Fő kedvencének nevezgeti őt. Leveleiben elragadtatva szól fényes tehetségeiről, — lángoló képzeletét és kimondhatatlan szép irányát fennen dicséri. Költői pályára ösztönzi és előre is magyar Schillert jósol belőle. Még az is tetszik benne Kazinczynak, hogy unitárius; mert így, szerinte, egy lépéssel még közelebb áll a klasszikus görögkhöz. Épen mint Bölöni Farkas Sándort, e korbeli másik jelesünket, Aranyos-Rákosi Székely Sándort is Döbrentei ismertette meg Kazinczyval. Az ifjú költő csakhamar tömjénező sonettet küld a nagy mesterhez, örkarja támogatását kéri és jóakarató segítségét „rebegő szárnyalásának“. (Jakab Elek közlése. Figyelő. XIII. 178.)

Kazinczy nem sokat ügyelt az ifjú poéta erőtlen szárnypróbálgatására. Erdélyi Leveleiben, mely az akkori Erdélynek hű tükre akart lenni, hiában keressük Székely Sándor nevét. Az erdélyi nagyságok közt talán az egyszer futólag fölemlített Rákosi Sándor képviseli a szerény ifjú költőt. (Abafi kiadása. 84. 384 l.) Talán mondanunk sem kell, hogy ellenkezőleg Bölönivel e levelek majd minden lapján találkozunk. Még epistolát is ír a mester hozzá: Ragyogó futással kezd a futást Olympiádnak síkjain, — — El, el a határig!... így biztatja kedves tanítványát. Ki hitte volna, hogy a lángoló képzeletű és kitünőleg költői hajlamú Farkas Sándor évek multával egészen más téren váltja be a Kazinczy beléje helyezett nagy reménysegeit; és ki hitte volna, hogy a szerény, névtelen „unitárius deák“, mint sonettjére irt jegyzetében Székelyt nevezi, alig egy-két rövid év múlva épen a Kazinczy iskoláján kivivott fényes diadal által fogja nevét irodalmunk történetében megörökíteni.

*) Lásd Jakab Elek kitünő politikai és irodalomtört. tanulmányát: Bölöni Farkas Sándor és kora. Ker. Magvető V. kt. Vesd össze: Figyelő. VI. 257—279. l.

Mint majd minden unitárius jelesünk, úgy Székely Sándor is kolozsvári főiskolánkban lett költővé. A székely földön születvén és nevelkedvén, nemzeti költészet iránti mély érzést hozott ki onnan magával, A szülőfalujában hallott mesék és népdalok, a hun-székely mondákra irányzák figyelmét. Aranyos-Rákosi Székely Sándor volt az első, ki írónk között a magyar mythológiát gondjára méltatta. Költői érzései és gondolatai azonban mindenekelőtt az iskolában eltanult klasszikai formákban nyilatkoztak. 1814-ben még mind csupa zefirekről és filomélákról zeng; de két év múlva már verseiben a nyájas Charisok mellett Attila, Árpád, Őrs és Vérbulcs hadias alakjai jelennek meg s magok a Charisok és szűz Diánák az Ojtóz vad berkeibe és a lombosodó Rikába szorulnak. Az ifjú költő agyában az eszméknek egész új világa dereng Szeretné a letűnt hős kort, a régi dicsőséget tüntetni az elfajult utódok szemébe. S egyes osztályok helyett magát a nemzetet szólítja meg, midőn forrongó lelkében merész eszméje végre alakot ölt:

Küldjetek oh magyarok! hős éneklőket a bűzhödt
Várna s Rigómezejére — — — örökké
Voltak Akhilleseink, sohasem zengették Homérink.

Kazinczyval élükön messze állottak ekkor költőink a nemzet-től. Gyönyörködtették ugyan, a mennyire tehatték; de szívéhez a legkevésbé sem szólottak. A túlon túl elhatalmazott klasszicizmus magyar nyelven is csak Róma és Hellász hideg érzéseit zengette. A mi magyar tárgyuk akadt volna, azt is annyira agyon cifrázták latin és görög sallangokkal, hogy teljesen idegenné vált az iskolátlanabb tömeg előtt. Csupán a nemzet legműveltebbjeihez, a nemesi osztály csekély töredékéhez szólhatott hát a klasszikus iskola költője s az egész nemzet szívét sohasem dobogtathatta össze közös érzelemben.

A mi egyszerű székely ifjúnknak jutott részül legelőbb visszamenni énekével abba a boldog korba, melyben a nemzet osztályai még szét nem szakadva éltek, s melyben az érdek egy s a dicsőség közös vala. A csodaszerű új hangokra ifjabb költőink meglepetve figyeltek. Eléállt Vörösmarty, elé Czuczor és nyomukban csakhamar nagy követőik, Petőfi és Arany. A Kazinczyék által fölemelt klasszicizmus pompás, de élettelen bálványai porba omladoztak. Költőinket hazafias szellem lengte át. A magyar költészet a nemzetiség szószólója lett. — Ime Aranyos-Rákosi Székely Sándor felléptének irodalomtörténeti jelentősége!

A töredékben maradt Kenyérmezei harc, hősköltemény

5 énekben, volt első eposz-próbája. (1817.) Az egészen szintén el nem készült. Vienniasz (1821) a második. A Székelyek Erdélyben a harmadik. Az utóbbit életének huszonötödik évében, 1822-ben, Bécsben alkotta, — Bérsben, hol testörnemeseink egy fél-századdal azelőtt az elhanyaglott magyar irodalmat, bár idegen szellemenben, új életre ébresztették. Székely ugyanott kísérté meg nemzeties lelket lehelni beléje. Legkitünőbb művének kiadót keresett s 1822 végén az 1823-iki Hebe szétvitte a hazában az új költő örökre megmaradó dicsőségét.

„Aranyos-Rákosi Székely Sándoré a dicsőség — írja az egykorú Toldy — hogy hős költeményével: A székelyek Erdélyben, alapját vetette meg a classicai nemzeti eposznak, mely költészetünk egyik legragyogóbb oldalát volt képzendő. Tárnya az Irnák húnjainak honfoglalása Erdélyben, vagyis a székelység megtelepedése a mai testvérhazában, melyet a költő, örök emlékezetre méltó tapintatossággal, a székely ősmonda némi vékony szálaiból szőtt. Egy égi jel mutatja ki a vándor népnek Dáciát jöendő hazául, maga a nemzeti Isten (Székely azt Hadúrnak nevezí) pásztor képében fedi fel vezérei előtt a „Tündérgert“ titkait, melyben aranyalma tenyészik, de őrizve oroszán által. Az oroszán a dák fejedelem Kaimbár, az arany alma Alírán, a régi dák istenek végső leánymaradéka, kinek, jóslat folytán, szívet, s Kaimbár legyőztével a tartományt, a Tündérgertet, szerencsésen meghódítván Irnák, húnjait ebben telepíti meg. Conceptióban egy nagy epos áll előttünk, kivitelben csak vázlat, egy epopoea in nuce, egy csodálatos sugallat műve. Oly világot nyit az szemeink előtt, oly hang üti meg benne füleinket, a milyen költészetünkben azelőtt soha. Tartalma tisztán regényes, minden idegen zamat nélkül nemzeti, egyesülve antik szép formákkal az előadásban; maga a nyelv saajtszerű szép, tömött s erőteljes; sőt hexameteré is, bár gyakran incorrect, egészben meglepőleg festői s hatályos.“

„Senki sem beszélt az új költeményről: annyira nem voltunk a valódi epos élvezhetésére elkészülve, mely mondát tárgyalt, teljes tárgyilagossággal, lyrai és tanszerű digressziók nélkül. De két ifjú élt a haza külön részében, a való költészet és nemesb honszeretet lángjával kebelökben, eltelve a nemzeti történelem szeretetével s az ősi dicsőségtől lelkesedve: Vörösmarty és Czuczor; mindkettő lyrai költeményekben zengette — magának — fiatal érzéseit; amaz azonfelül alkotó vágyával már komolyan és munkálva a dráma felé fordula, annyira nem sejtve a legsajátabb rendeltetését, hogy Egyed

Antalt, a római elégia művelőjét, ismételve is a honalkotés eposi megéneklésére tüzelgette: midőn 1822 végén Vörösmarty Toluában, a hol nevelősködék, Czuczor a pesti papnövelde „muzeumában“, Székelyt olvasák — s költői sorsok, s a magyar hősköltészeté, el volt löntve. Mindkettő, egymásról nem tudva, egyformán lobogó láng lett és sovár nyugtalansággal tárgy után tekintettek. Vörösmarty csakhamar el volt határozva a honalapító Árpádot egy nagy hősköltemény által visszateremteni a nemzet szívébe, míg Czuczor a tize dik századbeli hősmundának egyik fénypontjánál állapotodott meg, az ágostai diadalnál.“ (Toldy: A magyar nemzeti irod. tört. a legrégebb időktől a jelenkorig. 3-ik kiad. Pest. 1872. II. 41. 42.)

Ime, mint hatott Székely Sándor a magyar nemzeti eposz megteremtésére. Mint székelyföld szülötte, egészen Attila koráig ment vissza, a hunokat betelepítvén Erdély szép „Tündéerkertjébe“, vagyis a székely bérczek ős hun mondáit átültetvén a nemzeties műköltészet szép virágos mezejére. Nagy hírű utódjának, Vörösmarty-nak, már Árpád népe jutott; ő Zalán földjét foglaltatja el a magyarokkal, vagyis a nemzetet az ősi dicsőség biztató világánál beviszi az európai művelődés napfény-körébe. Mindkét költőnk egyformán előhírnöke a nemzet újjászületésének. Csakhogy míg a higgadt Székely feladatát jóval tárgyilagosabban végzi, czélzatait csak eposza újszerű szellemével áruván el; addig a túlnyomólag lyrai hangulatú Z a l á n f u t á s a lényegében nem egyéb a forrongó 1825-iki országgyűlés költői alakba öltöztetésénél.

Mennyiben hatott Székely magára Vörösmartyra és mennyiben általa és közvetve epikai költészetünk legújabb kifejlődésére, azt Gyulai Pál sokkal világosabban kimutatta „Vörösmarty életrajzá“-ban, hogysem e tárgy a mi fogyatékos fejtegetésünkre szorulna. „Annyi bizonyos — így ír említett munkájában — maga Vörösmarty beszélte gyakran, hogy Z a l á n j á r a buzditón, sőt példaadón hatott egy 1823 elején a Hebe című zsebkönyvben megjelent epikai kísérlet: a Székelyek Erdélyben. Ki emlékszik már erre, pedig e költemény nevezetes mozzanat volt, s nemcsak Vörösmartyt lobbantá lángra, hanem Czuczort is s alkalmasint Horvát Endrére is volt némi befolyással.“

„Ez ifjú költőt, a magyar újabb eposz hírnökét, Aranyos-rákosi Székely Sándornak hívták. Erdélyben, a Székelyföldön született, unitárius papjelölt volt, majd tordai lelkész, kolozsvári tanár s végre az unitáriusok püspöke. Nem sokat írt és hamar elnémult. Munkái közt a fent említett epikai kísérlet a legnevezetesb. Tisztán aesthe-

tikai szempontból csekély becsű ugyan, de annál becsesb irodalomtörténeti tebintetben, mert a zseudülni kezdő magyar újabb eposz szellemét és irányát jelöli. Zrínyi óta a magyar epikai költészet mind inkább süyedett. Gyöngyösi tulajdonkép verses krónikákat, históriás énekeket írt. Művei a krónika, eposz és verses regény különös vegyületei, erős lyrai hangulatokba olvasztva. A XVIII. század eposzai még hátrább állanak. Horváth Ádám Hunniásza és Rudolfiásza, Kulcsár István Nándorfehérvári Győzedelme, Gáti István II. Józsefe, Etédi Márton Magyar Gyásza, Vályi Nagy Ferencz Hunyadi Lászlója és Pártos Jeruzsáleme epikai költészetünk tökéletes süyedtségét mutatják. Nincs bennök semmi költői, se a tartalom, se a forma tekintetében.“

„Igy állott epikai költészetünk a XIX. század elején, pedig közönség és irodalom semmit sem óhajtott inkább, mint egy eposzt, a dicső multat a sivár jelen kárpótlásául. Írók és közönség buzditották egymást s Árpád honfoglalásának megéneklését kívánták hallani. Már Ráday Gedeon készült egy Árpádiászt írni: Csókonai föl hagyott minden egyébbel, hogy — a mint maga mondja — „halála napjáig azon a heroica epopoeián dolgozhassék, melyet Árpádról vagyis a magyarok kijöveteléről akart a maradék számára Homerus és Tasso nyomdokain készíteni.“ Horváth István 1818-ban egész lelkesüléssel szólítja föl Horvát Endrét, hogy írjon egy epopoeiát Árpádról; Horvát Endre egy episztolában mentegetőzik, elmondja, mennyi az akadály, részint a tárgyban a monda hiánya s a történeti hézagok miatt, részint viszonyaiban, melyek nem engedik meg a költői csendes munkásságot; de azért őstörténelmi tanulmányokhoz kezd s már foglalkozik Árpádja tervével. S im e vágyódás és vajudás közepett előáll Székely Sándor négy énekes eposzával. Az új korszak hajnala derengeni kezdett epikai költészetünkben is, s első sugara Székely Sándor kísérlete volt.“

„E kis mű pár vonásban már mutatja az új irányt, mely egészen szakítani akar a multtal. Székely nem követi se Zrínyit, se Gyöngyösit, se pedig a XVIII. század epikusait. Nem a közel multból veszi tárgyát, a szorosan vett történelmi korszakból sem; hanem az ős történelemig, a húnokig megy vissza, s a mondák földjét tapodja. Hősei nem a Zrínyi keresztyén Istenét imádják, az Olymp istenei és allegorikai alakok sem szerepelnek, mint Gyöngyösinél s a XVIII. század epikusainál: a magyarok istene örökös népe fölött, kit önkényesen Hadúrnak nevez; egy rossz szellem ármánykodik ellene, a szélvész-támasztó Nemere, kit a székely hagyomány maig is emle-

get. Részint a már megindult ős történelmi vizsgálódások, részint pedig Klopstock példája vezették Székelyt a magyar mythologia e fölélesztésére vagy jobban mondva fictiójára, mely oly mély nyomot hagyott maga után, hogy egész Aranyig minden epicus elfogadta Hadúr, csak Nemere esett el, kit Vörösmarty Ármánnyal helyettesített, a persa Ahrimán példájára. A Zrínyi-féle fönséges conceptióra, erős compositióra Székelynek épen oly kevés tehetsége volt, mint törekvése; de a mese kerekdedsége iránt már több érzéke van, mint Gyöngyösinek. Gyöngyösi lyrai hangulata megvan Székelynél is, de pathetikusabb, ossiános, s tele az ős dicsőség iránti lelkesüléssel. A külformát illetőleg Székely egészen szakít a régivel, a hexametert veszi föl a hagyományos magyar alexandrin helyett. Im rövidbe vonva az új magyar eposz, melynek e sajátságai egy évtized alatt egész erejökben kifejtettek. Nagy mozgalom volt ez: eposzunkba új lélek szállott, visszatért valódi forrásához, az ős mondákhoz, megteremtette a magyar mythológiát, mely nem lévén erős ellentétben a keresztyén eszmékkel, visszatetszés nélkül táplálhatta a nemzeti érzelmeket és végre, kivéven a külformát, mindenben nemzeti lón, úgy tárgyban, mint felfogásban. E mozgalom nélkül lehetetlen lett volna a legújabb fejlődés, mely a megnyert nemzeti tartalmat a hagyományos külformával is kibékíteni törekszik, a mondákat a népköltészet alapján naivabban fogja fel, s a lyrai hangulatból kibontakozva, az epikai compositióra veti a fősúlyt.“

„Vörösmarty már régebben költői inspiratiók között olvasta Béla király Névtelen Jegyzője krónikáját, már forrott fejében az ősi dicsőség eposza, midőn 1823 elején kezébe akadt Székely kísérlete. Ösztönt, buzdítást, termékenyítő eszméket merített e kis műből nagy művéhez. Ő is épen az ős mondákkal foglalkozott, magyar mythologiai alakokat keresett, politikai estményekről táplált hazafiúi lelkesedés égett szívében, s a magyar hexametert akarta megszólaltatni, méltóan nagy tárgyahoz. Kapva kapott a kísérleten, kivált a magyar mythologiai kezdeményen, melyet annyira alkalmasnak talált tovább képezni és kiegészíteni. Soha sem feledte el, mily nagy befolyással volt reá e mű, s midőn az ő ragyogó híre mellett rég elfeledte a hálátlan közönség és irodalom Székelyt, őszinte hálával vallotta be barátjainak, hogy mily sokat köszön Székelynek, mert nélküle később, vagy talán soha sem írta volna Zalán futását, avagy mindenesetre máskép.“*)

*) Gyulai Pál: Vörösmarty életrajza. II. jav. kiadás. Budapest. 1879. 58--62. l.

Székely Sándor bár imént ismertetett hős költeménye után is pengetett egy ideig lantot, a Parnasszusra többé följutni nem tudott. Talán túlságos kényelemszeretet volt oka feltűnő csskély műgondjának; vagy talán az a téves hit, hogy dal és költemény, ép' úgy mint az eszme, tökéletes formában születnek, melyen változtatni többé nem kell és nem lehet.*) Akármint történt, tény az, hogy Székely homlokát csak egyszer csókolta meg a múzsa, akkor, mikor az ifjút nagyhirű eposza írására lelkesítette. Kissebb költeményei közt találunk ugyan még egyet-kettőt, melyek nem méltatlanok szerzőjük nevéhez; de 1822 után írt műveit, a Dierniászt Mohácsot, Mikola Máriát stb. feledés pora méltán takarja.**)

Vajon Székely Sándor maga érintkezett-e valaha személyesen Vörösmartyval? Erre nézve sehol biztos adatot nem találtunk. Fennebb jelzett hanyatlása után, bár Vörösmarty jó barátjával, Toldyval, élénken levelezett, ez ismeretséget a szerény Székely nem óhajtott és hibatőleg nem is kereste. Talán 1845-ben állott egymással szemben a két rokon szellem, ez életben először és utoljára, midőn a Vesselénjit felkereső Vörösmarty Deák Ferencz kíséretében Kolozsvárra is ellátogatott s a vendégeit vendégelő kormányzó a város jeleseit tisztelezőkre összegyűjtötte. Vörösmarty, mint Toldy és Gyulai tanúskodnak, gyakran emlegette hátatelten az elnémult erdélyi költőt, ki őt dicsősége ösvényére kézen fogva elvezette. Sőt, mint legutóbb kiadott összes munkáiban olvassuk, egy xeniát is írt a 30-as években Székelyre. E xenia könnyen folismerhető válto-

*) Lásd Jakab Elek erre vonatkozó vélekedését Székely Sándorról írt becses értekezésében Figyelő. XIII. 270.

**) Legtöbb erőt e szép fokozatban emelkedő rövid emlékversében találtunk:

A hív barát oly híven áll,
Mint a vizölelte kőszál,
Midőn zúg a vérszfelleg.

A menykövek elpattannak,
A kőszirtek meghasadnak.
A hív barát nem remeg.

Tenger dől a szárazokra,
Százaz ül a vízhabokra.
A hív nem változik meg.

zata Kazinczy ismeretes epigrammjának, melyben Himfivel dalai nagy részét tűzbe dobattja, ámde a meghagyott csekélyebb részt az Olympra méltónak ítéli.

Tűzbe veled, te n a g y o n a r a n y o s, tán tiszta arany vagy;
 S tűz kísért aranyat, hát arany urfi megégsz.
 Kár érted, de se' baj, hamudat széthordja az alszél,
 S a felszél,*) lelked béléte, égbe röpül.**)

KANYARÓ FERENCZ.

*) Az előrész a Székely előnévére, a két utóbbi sor a felszél (északi szél) és alszél (déli szél) régies szavunk sajátos alakjára épített szójáték.

**) E Székelyt szépen méltányló művecske „Aranyos“ czimmal „Vörösmarty összes munkái“ (Méhner kiadása) VIII. kötetében a 85-ik lapon, 1885 ben, jelent meg először Gyulai Pálnak felvilágosító jegyzetét lásd ugyanott a 378. lapon.

KÜLFÖLDI LEVELEZÉS.

I.

PÁRISI LEVÉL.

PÁRIS, 1888. máj.

(Lelkészi értekezletek. A protestáns történelmi társulat, a párisi bibliai társulat stb. gyűlései.)

Szerkesztő úr!

Mint a korábbi években, most is kötelességemnek tartom a vallásos társulatok évi gyűléseiről írni. Azok a vallásos élet nyilatkozatai és már ez az egy czim is elégséges arra, hogy azokat is mertessem. Előre is megjegyzem, hogy csak a főbb társulatok gyűléseiről írok s legkivált azokról a gyűlésekről, a melyekben magam is részt vettem. Mindenikről megemlékezni igen hosszas és fárasztó munka lenne s aztán nem is mindenik érdekelné olvasóit.

Általános megjegyzésképp, mondhatom, hogy ez évben a lelkészi értekezleteket sokkal számosabban látogatták úgy az egyháziak, mint a világiak részéről, mint az előző években. Ez örvendetes jele a mi protestáns népünk vallásos ébredésének és a vallásos dolgok iránti figyelmének.

Lehet, hogy a politikai körülmények is befolyással voltak a protestáns szellem emez ébredésére. Az utóbbi hetekben a protestáns tudományos intézmények létele komolyan fenyegetve volt. Ugyanis kimondatott volt a protestáns theologiai facultások eltörlése. A protestáns egyházak az ország egyik végétől a másikig tiltakoztak ez ellen s feliratokat terjesztettek fel a kormányhoz. Kérésük meghallgatásra talált ugyan, de a kedvezőtlen szavazat által okozott félelem hatása nem mult el hamar. Nem csoda tehát, hogy ha ez befolyásolta a lelkészek és hívek érzületét, hogy egymással szorosan egyesüljenek és gondolkodjanak a jövőről. Mert az kétségtelen, hogy az állam mind gyakrabban hangsúlyozza, hogy a protestáns theologiai facultásoknak adott segélyt a költségvetésből törülni kell. Tehát a protestáns egyházaknak kötelessége ez eshetőséggel szembe nézni, s nem várva be az utolsó pillanatot eszközökről gondoskodni. Az egyháznak létele függ ettől. De nem akarok tárgyamtól eltérni. Bármí volt az ok, tény, hogy a vallásos társulatok ez évi közgyűlésein nagyon sokan voltak jelen.

A lelkészi értekezletek, vagy a mint az orthodoxok szeretik nevezni általános értekezletek ápr. 17-én tartattak meg. Régebb

csakugyan tényleg általánosak voltak. Bármely felekezetü lelkészt befogadtak azokba. De ma másképpen van. Most egy megállított hitvallást kell aláírni arra nézve, hogy valaki beléphessék. Ez az oka, hogy a liberálisok nem vesznek azokban részt. Ez értekezletek tehát tisztán az orthodoxokéi. Egy bizonyos pontig lehet is ez eljárást érteni, a mennyiben ott kizárólag dogmaticai és egyházi kérdéseket tárgyalnak. De e téren is, a mint magok az orthodoxok közül többen vélik, nem kellene a szabadelvéket kizárni, a miről ott a mult évben egy tanulmány is olvastott fel, mi azzal záródott be, hogy ez értekezletekre a szabadelvéket be kell fogadni. Azonban a felo vasónak ez indítványát a gyűlés gyenge többséggel ugyan, de elvetette. De mikor nem dogmai kérdések tárgyaltnak, mint ez évben is, miért ragaszkodni a szabadelvék kizárásához? A most vitatott kérdés például egyaránt érdekelt orthodoxokat és liberálisokat. Ily tárgyban mindenik elmondhatta volna a maga észrevételeit, gondolatait és tapasztalatait. Ugyanis most e tárgyról volt felolvasás: Társadalmi kérdések és a kereszténység. Felolvasó már régóta tanulmányozta e kérdést s avatottsággal és erős logikával tárgyalta. Az ember valóban kérdezheti, mi szükség van arra, hogy valaki orthodox hitvallást írjon alá, hogy ily természetü tárgy megbeszélésében részt vegyen. A mint mondtam, magok az orthodoxok közül is sokan nem helyeslik a szabadelvék kizárását s az egyik egy lapban ezeket írja: „Már többször kifejeztük, hogy vannak oly dolgok és oly érdekek, melyek közösök, s melyekre nézve orthodoxok és liberálisok, lutheránusok és reformatusok testvéreileg egyesülhetnek, kicserélhetik nézeteiket, tanácskozhatnak. Az általános értekezletek programja is e mellett látszik szólni. Meg is kell ragadni minden alkalmat, mely a közeledésre ajánlkozik. A mi szabadságunknak annyi ellenségeivel szemben és mindeme veszélyek ellenében, melyek a társadalmi rendet fenyegetik, az erkölcsi bomlás mindeme okai ellen, melyeket csak a közönyösök nem vesznek észre, avagy nem kelle megvalósítani eme nagy czélt, az összes protestansok egyesülését?” Vajjon e felhívás meghallgatásra talál az orthodoxok többségénél? Nehezen hisszük, legalább azután a felelet után ítélve, mely erre egy másik lapban, mely a párisi orthodoxoknak ugyszólva hivatalos lapja, megjelent. Ebben ez áll: „Tiltakozunk és tiltakozunk most is, a tapasztalatból okulva az egyesülés ellen; mi nem látjuk hasznosnak a pártok egymáshoz való közeledését, hogy aztán egymással lökdösődjenek.“ Hogyha az orthodox többség osztja e sorokban kifejezett érzelmeket, a liberálisok bizonyára nem fognak e hamisan általánosnak nevezett értekezletekbe befogadtatni.

A szó valódi értelmében általános értekezletek a lutheranusokéi voltak. Ott szabadelvék és orthodoxok, lutheranusok és reformatusok, lelkészek és világiak szívesen üdvözöltettek. Mindenik részt vehetett a vitában. Mindeniket ugyanazzal a figyelemmel hallgatták. És a miért a lutheranusok ezt az eljárást követik conferentiáik tartásában, egyetlen-egyszer sem fordult elő zavar, torzsalkodás, nem za-

vartatott meg a jó rend. A véleménykülönbség igenis meg van, legyen a tárgy dogmatikai vagy egyházi; de a vitákban, bármily élénkek voltak is, mindig megmaradtak az illő határok közt, az értelem felvilágosítására törekedve s személyeket sohasem sértve. A lutheranus értekezletek ápr. 24-én tartottak.

A közönség szorongásig megtöltötte a termet. A felolvasás tárgya a következő volt: „A katholicismus és prototantismus állása a jelenkorban“; és a felolvasó: Appia lelész, a ki egy nagyon tanult ember, négy, vagy öt nyelvnek van birtokában és teljesen ismeri, mit e tárgyról e nyelveken irtak. Mint-hogy nem volt meghatározva, hogy a felolvasás mennyi időt vegyen igénybe, Appia ur fel is használta e szabadságot s nagyon terjedelmes tanulmányt irt s közbe-közbe még szóbelileg is itt-ott részletes magyaráztokat adott s tárgyára vonatkozó helyeket olvasott fel német, angol és olasz szerzőktől. De két órai tárgyalás után is alig érkezett a tulajdonképpeni kérdéshez. S azt lehet mondani, hogy a felolvasó minden tanultsága mellett is nem a kitűzött tárgyat fejtette fel. Főleg a katholicismust rajzolta, de oly szintelenül, hogy a hallgatónak azt kellett kérdeni, miért akkor annyira megijedni. Eme hatalmas szervezet, a cselekvésnek emez eszközei, a kimerithetlen gazdagság stb., — mindez a külső, a materialismus, vagy még inkább mind a kettő egyszerre, de ez még nem minden. S a katholicismusnak állított győzelmei nem oly értékűek, milyeneknek felolvasó mondotta.

Mindenekelőtt meg kell különböztetni a tényeknek egy bizonyos csoportját, melyek egészen a politika körébe esnek, s a melyeknek nem lehet vallásos értéket tulajdonítani. A politika pedig változó; a mit ma tesz, azt holnap megsemmisíti. És a lényeges megkülönböztetéseket Appia ur elmulasztotta megtenni. Miután bebeszél a katholicismus fényéről, merészségeiről és cselességeiről, néhány rövid tételben a protestantismus helyzetéről szólott, mely az ő szellemi és erkölcsi cselekvésében egyszerű és szerény; s mely nem a külsőre fekteti a súlyt, hanem az egyéni lelkiismerethez fordul. A tanulmánynak e része nagyon fogyatékos, hézagos s nincs eléggé feltüntetve a két vallás közötti ellentét. Aztán azt is érdekes lett volna tudni: hogy mi a protestantismus, a lelkiismeret és szellem vallásának szerepe a katolikus vallás materialismusával szemben, mely a lelkiismeretet elnyomja? hogyan tekintünk a jövőbe, bizalommal vagy aggodalommal-e? Ezeket a kérdéseket a felolvasó nem tárgyalta. Hanem aztán annál inkább kiemelte Sabatier tanár következetes felfejtése.

Ez a hatalom, mondotta ő a tárgyhoz szólásában, a mit szemünk előtt látunk, csak a felszínen van s mesterkélt. Annak nincs uralma az emberi lélek felett. Vagy más szavakkal, a katolikus egyháznak van teste, de a lelkek tőle eltávoztak. Hagyjátok hát a katholicismust az ő nyomasztó szervezetével és rengeteg gazdagságával; ezen a téren a protestantismus nem bír vele harcot folytatni, s ne is próbálja az anyag terén harcolni, mert az itt nyert győzel-

mek vereségek. A kik szükségét érzik a szellemi és erkölcsi életnek, azok mindig velünk fognak lenni, hogy ha hivek leszünk ő hozzá, ki így szólott: az én beszédem szellem és élet. Tehát nekünk a lekeket kell meghódítanunk, melyek a katholicismustól eltávoztak, mert az a lélek szükségait kielégíteni nem tudja.

A protestáns szellem haladása lehet hogy kevés, de valódi. Sabatier beszéde kedvező benyomást tett a hallgatóságra, egészen felfrissítette a szellemét. De azok mellett is, a miket mondtam, nem kell azt gondolni, hogy Appia ur tanulmánya kevésbé érdekes és érték nélküli volt, hanem csak fogyatékos, mert a szerző nagy tárgyát nem tudta pár óra alatt kimeríteni. Ugy hiszem, hogy a mint neki tanácsolták, azt egy kötetben fogja minden részleteiben kidolgozni.

A vallásos társulatok gyűlései közül időben a legelső a „Francia protestáns történelmi társulat“ gyűlése volt. Erre is számszerűen jelentek meg. S hogyha a közönség azzal a reménnyel jött ápril 12-én az Oratoire templomba, hogy érdekes ülést fog végig nézni, nem csalódott. E társulatnak ülései mindig igen érdekesek is szoktak lenni s az volt különösen ez évben. A társulat elnöke Schickler úr most is bizonyítékát adta tehetségének és tanultságának. Összegezte a társulati tagoknak az 1887. év folytán megjelent munkáit, melyek a *Bulletin de l'histoire* ban, vagy más helyen jelentek meg; felsorolta az összes protestáns kiadványokat, és ezek mellett, miket katolikusok írtak a protestánsokra vonatkozólag. Kivonatot adott azokból a cikkekéből, melyek ily íróktól a társulat *Bulletin* jében jelentek meg s melyek a protestáns körökben elégedetlenséget keltettek. E cikkek azt tüzték ki célul, hogy tisztázzák Maintenon asszonyt attól a vádtól, hogy segítségére volt a klerusnak a Nantes-i edictum visszavonásában, holott e vád alapos. A választmányának hibául tudták fel, hogy e cikkek közzétételét megengedte. De a mint az elnök mondotta, a *Bulletin* történelmi folyóirat, melyben kérdéseket állítanak fel, melyekre ki-ki felel a maga bizonyítékaival a nélkül, hogy nézeteiért a többi tagok felelősséget vállalnának. Read úr, e cikkek szerzője, kétségtelenül csalatkozik, mert Maintenon asszony vétkessége mellett több bizonyíték van, mintsem, hogy őt tisztára lehessen mosni.

A Schickler úr által említett kiadványok közt, különösen érdekes Ingold atya monographiája az „Oratoire“ templomról. E tanulmány a protestánsok dicséretével végződik, kiket a szerző „elszaktá testvéreknek“ nevez, kik folyton szolgálatot tesznek a kereszténységnek. Egy katolikus pap részéről ez érzelmek sokkal figyelemreméltóbbak, semhogy említés nélkül lehetne hagyni. Ingold atya az Oratoire történelmében oly dolgokat ad elé, melyek eddig ismeretlenek voltak. Az tudva volt, hogy az Oratoire templom szerzetesek (oratoriens) részére építettett, a honnan nevét is vette és hogy I. Napoleon azt a protestánsoknak ajándékozta. De az nem volt

tudva, hogy XIV. Lajos nem egyszer jött e templom boltivei alá áhítatoskodni és hogy a festészeti akadémia ott 1687-ben nagyszerű hálaadó ünnepélyt tartott a király egészségének helyreállása alkalmából és hogy Lebrun festő kilencz nagy élőképet mutatott be, melyek közül kettő arra volt szánva, hogy a katolikus egyháznak az eretnokség feletti gőzelmét mutassa. Az Oratoire épület ma a protestánsoké, kik templomul használják. Ez ellentétel szemben Ingold atya így kiált fel: „oh emberi dolgok változandósága!” Schickler meg ezt tette hozzá: „oh Isten dolgainak mélységessége!” Még más megjegyzéseket is tett az elnök e munkára, melyeket azonban helyszűke miatt mellőznöm kell. Schickler beszéde után a társulat könyvtárnoka Weiss ur olvasott fel alapos tanulmányt egy katolikus papról, ki I. Ferencz idejében reform eszméket hirdetett, de a klerusnak s főleg Tournon cardinalnak gyalázatos csele következtében visszavonta. E papot Landry Ferencznek hívták és ámbár ő tanai visszavonását választotta, semmint a martyrságot, történelme azért nem kevésbé érdekes s annyival inkább, mert teljesen ismeretlen volt.

E kiadatlan okmányok alapján írta Weiss úr szép tanulmányát. Landry Ferenczet Angoulême-i Margit egy általa alapított gyermek-kórház felügyelőjévé nevezte ki. Aztán pap lett Párisban St Croixban és ny szónoki hírnövre tett szert; a közönség örömet hallgatta bátor predicatióit, melyekben a hitvallás, a szentek imádása, a purgatorium stb. ellen kelt ki. Nem is késtek őt eretneknek bélyegezni és az egyetem theologusai elé idézték. Ott kijelentette, hogy a katolikus orthodoxiához ragaszkodik és egy ideig hallgatott is. De később az igazság győzött az ő aggályain és ismét támadást intézett a róm. kath. egyház visszaélései ellen.

Ekkor a St. Martin- des Champs kolostorba zárták el. A király értesülve a dolgról, kívánta, hogy elébe vigyék, hogy igazságait megbizonyítsa. S ekkor követett el vele szemben Tournon bibornok egy gyalázatos cselet. Egy bizalmasát elküldte a kolostorba, k Landrynak azt mondta, hogy a király ellene nagyon fel van ingerülve és neki parancsot adott, hogy őt megégettesse. Erre a szegény pap egészen megrémül s a bibornok küldötte felhasználva ijedségét, egy előre megszerkesztett levelet irat vele alá, melyben tanait visszavonja. Az egészet sajátkezüleg újra iratja vele, azt mondván, hogy a király kívánja úgy. Négy nap múlva a király elé vezetik, ki a történekről semmit sem tudott; felhivatván, hogy adjon számot az ő hitéről, a király elbámult, midőn egy visszavonó levelet nyújtott át; s a király aztán elrendelte, hogy neki a prédikálás ismét megengedtessek. Még 15 évig élt, de a közönségtől teljesen elvonulva, a mi azt mutatja, hogy meggyőződését nem tagadta meg. Ő kétségtelenül ki akart békülni lelkiismer-tével, mely neki szemrehányást okozott, hogy nem volt elég erős hitében, hogy azért kész legyen martyrságot is elszenvedni,

Végül nem fejezhetem be ez ülésről való ismertetésemet a nélkül, hogy ne említsem meg Bersier rövid jelentését. Ő ugyanis azt jelentette be a társulatnak, hogy a Coligny emlékszobra, a melyről

egy korábbi tudósításomban írtam, ez év folyamán fel lesz az Ora-toire templomban állítva. Az emlékmű befejeztetett s három szobor-ból áll: középen a Colignyéből s két jelvényes alakból, mely a hazát és vallást ábrázolja.

A történelmi társulatról a „Párisi bibliai társulat“-ra térve, az elnökséget most is Schickler foglalja el. Ez évben azonban nem üdvözöltük őt a gyűlésen s így helyette Vigié elnökölt, a párisi protestáns theologiai facultás tanára. A kik nem ismerték a Schickler ur meg nem jelenésének okát, megtudták azt a Vigié beszédéből. Schickler ur ugyanis egy nagyszerű ajándékozást tett a társulatnak, egy terjedelmes helyiséget adott könyvtára és hivatala számára. E helyiség egyik részét teszi egy rendkívül nagy palotának, melynek egy más részébe a protestáns történelmi szép könyvtárt már elhelyezte. A két társulat azonban nem foglalja el az egész épületet. És Schickler urnak a célja, hogy ott még más társulatokat egyesítsen. Valóban fejedelmi adomány, melyet Schickler ur a francia protestánsoknak tett. És azt is meg kell jegyeznünk, hogy ezt minden kérdés nélkül, a legnagyobb egyszerűséggel tette és hogy kikerülje az elismerésnek nyilvános kifejezéseit, ezért volt az, hogy a bibliai társulat gyűlésén ez évben nem elnökölt. A múlt évben a társulatnak egy magát megnevezni nem akaró 10,000 francot adományozott s azt mondják, hogy ez ajándék is az elnök nemeslelkűségéből származik.

Vigié gyönyörűen festette beszédében Schickler ur jótékony-ságait: „Mindenki tudja, — mondotta ő — hogy elnökünk a jótékony-ságban olyan, mint az a festő, ki egy szép képet sokszor fest le“ Vigié megemlékezett beszédében a választmánynak egy volt tagjáról Yung Jenőről, ki 20 évig vett részt a társulat munkájában s ez-előtt pár hónappal halt el. „Szellemének emelkedettsége, gyöngéd szive, finom lelkiismerete őt mind közelebb hozta az evangéliumhoz, melyet ő a maga egyszerű voltában és nagyszerűségében annyira szeretett.“ Yung alapítója volt és haláláig szerkesztője a Revue Politique et litteraire (Revue Bleue)-nek a külföldön s főleg Magyarországon is jól ismert folyóiratnak.

A bibliai társulat működése nem hogy csökkent volna, hanem az előbbi (1886) évhez hasonlítva, növekedett. A társulat adóssága ha nem is törültetett teljesen, de alábbszállított. Az új szövetség új fordításai számos példányban adtak el. Meg kell jegyezni, hogy az új fordításokat sokkal inkább vették, mint a régi Osterwald-féle fordítást, mely nem is oly jó, mint az újak. Sajnos, hogy a „Francia bibliai társulat“ nem akarja az egyesülést, melyre a „Párisi bibliai társulat“ felhívta. Pedig hogyha ez megtörténnék, nagy előny lenne a francia protestántismusra, több vagyonuk lenne s kevesebb költ-ségük.

— Még fel kell említenem egy társulatot, melynek ülései iránt régebb nagy érdeklődés mutatkozott és ez a francia protes-

táns népoktatás támogatására alakult társulat. Hogy most kevésbé érdeklődnek iránta, annak többféle oka van, de a legfőbb, hogy Franciaországban a népoktatás nagyon elhaladt. Mikor ez a társulat ezelőtt hatvan évvel megalakult, a protestáns egyházak nem élveztek egyenlő jogokat a katolikusokkal. S nekik szükségképpen felekezeti oktatást kellett követni, ha nem akarták, hogy a katolikus tanítás befolyása alá kerüljenek gyermekeik. S ennek a szükségét érezték a császári uralom alatt is. De mióta az újabb népoktatásügyi törvények meghozattak és az oktatás világivá tétetett, vagyis a tanító hitvallást nem tanít, kevésbé forog fenn a felekezeti iskolák szükségessége. De kérdés, hogy vajjon a tanítók általában megtartják-e a szabályt? A tapasztalat azt mutatja, hogy nem. Nem egy tanító megfélemledik kötelességéről, hogy neki a vallásoktatásba elegyedni nem szabad. S éppen ez az, mit a társulat elnöke Waddington nagyon erélyes s néhol keserű hangon kiemelt. S ezt mások is megerősítették, a többek közt Banzet lelkész. Nekem azonban úgy tetszik, hogy a recriminációkban igen messze mentek és a mit gyógyszerül ajánlnak, talán nem a legjobb. Azt mondják ugyanis, hogy vissza kell állítani a felekezeti iskolákat. Én azonban azt vélem, hogy olyant nem kell tenni, mi visszafelé visz. Hanem az olyan eseteket jelenteni kell a hatóságnak, mely bizonyára figyelemztetni fogja a tanítókat a törvény tiszteletére. Aztán fel kell állítani mindenütt a csütörtöki és vasárnapi iskolákat, azaz a lelkésznek vagy valamely hitoktatónak rendes órákat kell a vallásból adni. Ezt látom én helyes módnak a fenforgó esetben arra nézve, hogy a protestánsok közt az összetartozás érzete emeltesse és hogy felkeltesse az egyházak rokonszenve az iránt a társulat iránt, mely a felekezeti oktatással oly nagy szolgálatoakat tett a protestantizmusnak a multban és még nagyobbakat tehet a vallásos oktatással a jövőben. Ha a társulat fel fogja a maga feladatát és teljesíti, nagyobb lesz a pártolás is, melynek hiányában most pénzügyi nehézségekkel küzd.

S itt végzem is a vallásos társulatok szemléjét. Még irhattam volna más társulatokról is, de azok gyűlésein nem voltam jelen. S különben is azok nagyon helyi érdekűek s azt is hozzá kell tennem, nagyobbreszint párt-érdek szülte társulatok, melyek maguknak jövőt kevésbé ígérhetnek.

CHARRAUD. D.

II.

ANGOLORSZÁGI LEVÉL.

BELFAST, 1888. JUN. 7.

(Dr. Beard Károly halála. Unitárius és rokonegyházak conferentiája Leedsben. A brit és külföldi unitárius társulat gyűlése. Dr. Martineau kitüntetése az oxfordi egyetem által. Tollin Henrik látogatása. Gerard asszony könyvének bírálata az „Academy“ cz. lapban.)

Utóbbi tudósításom óta sok olyan esemény történt a mi brit egyházainkban, melyek érdemesek a feljegyzésre.

Mindenekelőtt meg kell emlékezni arról a nagy veszteségről, melyet Beard Károly mélyen fájlalt halálában nemcsak a mi egyházaink, hanem általában a szabadelvű kereszténység szenvedett. Ez év elején a skóciai St. Andrews-i egyetem a reformatio történelmének és tanulságainak megírásával szerzett nagy érdemeiért theologiai tudósággal (D. D.) tisztelte meg, a mi szép elismerés volt egy kálvinista egyetem részéről. De már mikor e kitüntetés megérkezett, nagyon beteg volt. A tulságos munka ágyba döntötte erős szervezetét, többé nem is lett jobban, s ápr. 9-én, 60 éves korában, megszűnt élni. A kik őt közelről ismerték, — s nekem barátom volt gyermekkorom óta — alig fejezhetik ki szavakban a szenvedett veszteséget. A mi nyilvános működését illeti, Martineau Jakab nyugalomba vonulása után, mindenki Beard Károlyt tekintette a mi legbatalmasabb, legnagyobb egyházi szónokunknak. Az ő gyülekezete Liverpoolban magas műveltségű, mondhatni válogatott gyülekezet, melynek izléséhez épp egy oly kítűnő észszel és finom irodalmi érzékek felruházott szónok talált, milyen Beard volt. Nagy hatást gyakorolt az ifjúságra is, melynek számára este tartott beszédeket a napi életből véve tárgyait. Lelkesedésével, igaz hangjával mindig inspirált. Kevés szellemi vezérnél egyesül annyira a tudós és közélet embere, mint ő benne. Éppen úgy otthon volt a tudomány csendes légkörében és gazdag kincsei közt, mint a közélet zajos küzdőterén. Temetése esemény volt Liverpoolban. Mindenféle felekezetből és pártból sokakat láttam ott jelen, kik őszinte tisztelettel viseltettek iránta és őszinte részvételt adóztak sirjánál.

— Ápril havában az unitáriusok és más rokonegyházak nagy conferentiát tartottak Leedsben, a milyent minden három évben szoktak tartani. E conferentiák általán nagyon népesekek, de hogy az idén oly nagyszámu közönség gyűlt össze, ennek a magyarázata, hogy tudták, hogy dr. Martineau fog beszélni az egyházak jobb szervezetéről. Bár 82 év vonult el már az ő feje felett, e hosszú idő nem gyengítette az ő értelmi erejét, felséges szónoklatát, sem szellemen tüzét. Dr. Martineau, mint író, épp most végezte életmunkáját, közre adva több művei után „Study of Religion” című művét két jókora kötetben. E egyszerű könyvvel nyert új babérokkal homlokán — a legégetőbb gyakorlati kérdéshez fordult, az egyház-szervezet ügyéhez. Két órán át fejtegette tervét a mintegy kétezer nyi lelkesült hallgatóság előtt. Mi, a kiket a sors Írlandba vetett, Martineaut a mi egyházunk fiának lenni igényeljük. Mert bár Norwichban született huguenotta szülőktől, de Dublinban avatott pappá, mint a hivatalos hitvallást alá nem író presbyterianus lelkész 1828. oct. 26-án.

Az angol unitárius egyházak szervezetére vonatkozó eszméi a presbyterianus szervezethez járnak közel. A conferentián számos tagból bizottság neveztetett ki, hogy e tervet fontolóra vegye és róla véleményt mondjon Martineau nem kívánja az unitárius jelzöt az ő terve szerint szervezett egyház címében alkalmazni. E nézete úgy hiszem, nagy ellenzésre talál. Mindazonáltal általánosságban közön-

ségünk pártolja az ő tervét és tárgyalatni kívánja, mert mindnyájan érezzük, hogy egyházainknak szorosabb kötelekekre van szükségük. Irlandban, a mint ön jól tudja, egyházainknak presbyteriánus szervezete van s ez igen hasznosnak bizonyult.

— A leeds-i conferentia sikere semmit sem ártott a Brit és Külföldi Unitárius Társulat gyűléseinek, melyek májusban tartattak Londonban. E gyűlések is nagyon népesek és élénknek voltak. Az önök barátja sir Lawrence Clarke Jakabnak jutott a rokonszenv és testvéri érzet kifejezése a külföldi hitrokonok iránt; beszédében melegen emlékezett meg az önöknel tett látogatásáról s ugyanily érzelemmel szólott Street Kristóf Jakab, belfasti lelkész is, felemlítve, hogy mily érdeklődéssel hallgatta az ő gyülekezete azokat a közléseket, melyeket történelmükről neki Boros tanár küldött.

Gyűlésünkre jelentek meg képviselők Franciaországból és Amerikából, amonnan: Cyr Narcis lelkész, innen pedig De Normandie Jakab bostoni lelkész. Mindkettőnek komoly és hittestvéri érzülettől áthatott beszédében gyönyörködtünk. Indiából a Brahmo Somajnak három képviselője volt jelen, a kik közül az egyik beszédében kifejezést adott annak a lekötelezettségnek, melyet India a keresztény eszmékért érez; de azt kívánta, hogy a Krisztus vallása a legtisztább formájában ajánltassék Indiának, azok nélkül a babonás nézetek nélkül, melyektől nemzete szelleme most törekszik nehéz küdelmek közt szabadulni.

A belmissio kiváló helyet foglalt el a társulat tárgyalásaiban. A mint tudva van, nekünk Skóciában eddig csak néhány gyülekezetünk volt. Most azonban az emberek meggyőződésében más irány kezd uralkodóvá lenni. Erre nézve irtam volt egyik korábbi levelemben. S most, midőn e sorokat írom, épp egy nagy hagyományról értesülök, mely skóciai egyházaink helyzetén lendíteni fog. Glasgowban egy gazdag kereskedő, Mac-Quaker Vilmos halt meg a napokban. Foglalkozására nézve kalapcsináló volt, de úgy látszik, kötelességének gondolta az emberek fejének nemcsak a külsejéről gondoskodni, hanem a belsejéről is. A Brit és külföldi unitar. társulatnak 35,000 fontot, vagyis 350,000 forintot hagyományozott az unitárius kereszténységnek Skóciában való ápolására. Lehet gondolni, hogy mennyire megörvendett a mi derék pénztárnokunk Tayler Seaward István, midőn e nagyszerű hagyományról az értesítést kapta.

— E levél meg sem jelenik, mikor dr. Martineaut a legmagasabb akadémiai megtiszteltetés éri az oxfordi egyetem részéről. Ő nyilvánosan egy újabb tudori czimmel ruháztatik fel: D. C. L. (Doctor of civil law). E kitüntetést azoknak szokták adni, kik az irodalomban és tudományban első rangú helyet vívtak ki maguknak; s ámbár néhány amerikai unitárius, köztük legelőször Prescottt, a történelmi író, részesült ebben, de a mennyire én tudom, ez az első eset hogy azzal angol unitáriust jutalmazzanak. Az oxfordi egyetem vezetőinek conservatív politikája eddig kizárt az ily megtiszteltetésből minden angol „eretnek” et. De dr. Martineau fényes szelleme és kifogástalan jellemessége Oxfordot is hatalmába ejtette. A oxfordi

egyetem elnöke Lord Salisbury, a miniszterelnök; és érdekes lesz, hogy mit fog mondani Dr. Martineauról rövid latin beszédjében, melyet a tudori oklevelet nyilvános ülésben átadja. Salisbury maga is irodalmi és tudományos ember, kitűnő a kémiában és villamosság-tanban. De a mennyire tudni lehet, bölcselmi és theologiai tanulmányokkal nem foglalkozott.

— A jövő héten Tollin Henrik magdeburgi pap, Servét életírója, Londonba fog jöni s remélem, hogy találkozom vele. Ezelőtt kilencz évvel ismertem meg személyesen Magdeburgban, a mikor a kies Erdélybe utaztam; levelezés útján már azelőtt ismeretségben voltunk. Ő nekem a többek közt egy kis történetet beszélt az ő gyakorlati papságából, mely kétségtelenül érdekelni fogja önöket. A magyar nyelv kerülvén szóba, melyet épp akkor tanultam olvasni, beszélte el ezt nékem. Fiatal lelkész korában az egyik kórházba ment látogatni, hogy vigasztalást nyujtson a betegeknek, s volt ott egy haldokló magyar hajós legény, kit azonban a vallás vigaszában nem részesíthetett, mivl az illető nem értett anyanyelvén kívül más nyelvet. Tollin egy magyar Új-szövetséget vásárolt és megtanulta belőle az Uri-írást, a szegény beteg tanítván a kiejtésre. És naponta a mi mesterünk emez egyszerű szavait ismételve a beteg ágyánál, vigasztalta őt. Az igazságért meghalt spanyol mátyár életírójának tehát nemcsak tudománya van, hanem szíve is. Tollin is, mint Dr. Martineau huguenotta eredetű s egy huguenotta gyülekezetnek a papja.

S ezzel be is zárom leveletem. Jövőben törekedni fogok, hogy pontosabb legyek levelezésemmel. Egy dolgot mégis meg kell még említenem. Az a durva támadás, melyet Gerard asszony hitvány könyvében intézett az önök egyháza ellen, a maga valódi értékére lett leszállítva. Az *Academy* című lapban egy nem unitárius igen ügyesen írott cikkben kimutatta e könyv seljtességét és megbízhatlanságát.

Isten áldása és oltalma legyen mindnyájokkal!

GORDON SÁNDOR.

BUDAPESTI LEVELEK.

III.

Junius 3. 1888.

Májusi közgyűlésünk két nevezetes tárgyról szólni közérdekűnek látom: egyik a lefolyt évről való beszámolás, másik a három évenkénti tisztújítás megtörténte.

Mint utóbbi levelemben érintettem, számbeli gyarapodásunk lassu menetű ugyan, de folytonos és természetszerű. Az egyik ok a nőszülhetés, a miért annyian, annyiszor támadnak. Pedig egyházunk papsága és bíróságai egészen törvényszerűen járnak el. Mégis keresnek fel sokan, mert nálunk előzékenységre találnak, az elválási eljárás egyszerűbb és kevesebbé költséges, s tagadhatatlan, hogy az unitárius hitelvek is birnak vonzerővel, főleg tudományos férfiak közt, s birnak izraelita honfitársainknál, a kiknek nemzeti vallása szintén az Isten lénye és személyi egység elvén alapul. Másik alkalom a testvér keresztény vallások hivei közül különböző okok miatti kitérések. Ennek rugóit csak Isten tudja, s mig emberek lesznek, névnek és elvnek változásai s változtatói is lesznek. Igaztalanul ítélek meg azok, a kik lelkek toborzásával vádolnak. Ezt nem engedi meg maroknyi létszámuk és eszélyünk, sőt már elvben az unitarismus, mely az akarat elhatározásának absolut szabadságát hiszi, alkalmazza s kívánja mások által is föltétlenül alkalmaztatni. Presbyteri gyűléseinken átmenni az ily kérdések majdnem minden adott esetben: megindulását, folyamát, fejlődéskozatait és a végeredményt mindig bejelenti a lelkész. S jó lélekkel tesztek tanubizonyosságot mellette, hogy jelentései s eljárása, a folyamodásokra adott válaszok és felvilágosítások, a *Compelle intrare* árnyától is távol vannak. Figyelmezteti már a számdék csirában létekor az illetőket lépésük következményeire, óvja hirtelen elhatározásukban megmaradástól, rámutat áttérési akaratuk valóditásának hit-sorsosaira s azok felsőségeire való kellemetlen hatására s ránk még kellemetlenebb visszahatására; felfejti előttük, hogy vallásunk nagy áldozatokat kíván követőitől s javalmat és politikai előnyt nyujtani nem képes sat. S csak a mikor mindezekre nem hajlik meg az illető, ha tovább is kívánja átvitetését, csak akkor egyezik bele, s aztán válaszol a lelkész, de akkor is kimélettel, atyailag, Krisztus tanainak szellemében. S azt hiszem, ezzel tartozik. Eltaszítani a hozzánk közel dőt, az emberiséggel s Krisztus tanaival nem

egyeznek meg. Még inkább elvadtítná vele a békétlen kedélyűt. Ezt lélekhalászásnak, proselytismus gyakorlásának mondani nem lehet. Visszatérési eset is jó elő. Minket hagynak el. De mi ezen sem bosszankodunk: mert az egyéni elhatározás és lelkiismeret szabadságát minden egyébnek fölébe helyezzük. Csak a miben megnyugszik a szív, az boldogít. Ebben gátolnunk embertársainkat nem szabad. Önérzetünk azt sugja, hogy a fővárosban megjelenésünk óta, eddig, sem egyénileg, sem testületileg a szerénység és óvatosság határait át nem léptük.

Ez év folyamában egyéb czimeken való tőkegyarapodásunkon kívül, egyházi alapunk áttérőktől 1300 frtnál többel szaporodott. Ez oly tény, a mi szónál ékebben beszél Kétes jövőjü ígéretek vannak. Hol nincs ilyen? De a befizetett összegek kezességei a jövőnek. S ez a nagyobb számot teszi. Egy generosus főur 1000 frtot adott egyházunk megalapítására. Mit félték ti kicsiny hitűek? . . . Hagyjuk nyitva kapunkat a sz-rencsének. Engedjünk utat kis egyházunkban a véletlen esélyeinek!

Az évi önkéntes kepeajánlatokból jókora hátralékot tüntettek ki a számadások. Sokszor sürgette meg már a pénztárnok, ismétli megsürgetés határozatot, s a nagyobb és vagyonosb ajánlattevőknél személyes közbenjárásra is felkérte az első gondnok.

Egy gyöngéd tétele volt a számadásoknak: a templomépítési gyűjtő-könyvecskének miben léte iránti el nem számolás oly férfiak részéről, a kiknek kezébe azokat a bizalom adta. Meghatározott, hogy szóllitassanak fel vagy a könyv, vagy a gyűjtési eredmény beküldésére. Az egyház tudja a nehézségeket, tapasztalással bír, mily bajos erőltetni azt, a kitől jótéteményt vár. De eljöttnek látja az időt mégis sürgős és komoly beszámolás iránti felszólításra. S a pénztárnok ki is küldi azt rövid időu. Én azért emlittem itt meg, mert a leczke nekem is szól, de nem veszem rossz néven, mert azóta, hogy harmadik könyvecskébe gyűjtök, már majdnem másfél év telt el, egy kitünő jóakarónk szintén gyűjti a negyediket, s mindketten ime a nyilvánosság előtt ígérjük, hogy rövid időn elszámolunk iránta, reméljük — kedvezően, de mindenestre elszámolunk. Vegyék szívökre mások is, hogy a kezükre adott könyv mintegy fidei Commissum, azzal a bizalomnak megfelelően kell bánni. Isten egyházára gyül az a pénz, mely szent vagyon és a szivek szeretet áldozata. Küldje be kiki könyvecskéjét pénzzel vagy a nélkül, de küldje be; mert a templomépítés kérdésében döntök ezek is. Bár csak az észak-am-rikaiaknál is zörgetne közülünk valaki! 1873-ban itt a fővárosban létekor azt mondotta volt a híres és népszerű Hall bostoni lelkész barátunk, hogy előre látja lelkében az időt, mikor egyesült erővel oly unitárius templomot építünk Budapesten, a mi annak diszére, az unitáriusoknak becsületére válik.

Tisztválasztásunk jobbadán helyén hagyta a valóban helyöken levőket, csak a második gondnokságra választotta meg azt a buzgó tagot, a kinek egyházunk oly sokat köszönhet, Székely Ferenczet,

helybenhagyást kérve a képviselő Tanácstól bizalmunk e nyilvánulására. Az építkezés kilátásban léte tette kötelességünkkel, hogy gondoskodjunk erőkről, a kik egymást felváltva védjék érdekünket a fontos munkánál. Oszoljék meg a terüh, jusson ideje mindenik gondnoknak hivatalának is utána látni s a mi közügyeinket is istápolni. Nagy dolog itt nálunk a nobile officium lelkes gyakorlása a nagy közönnyel szemben! s az életfentartás gondjaitól úgy elnyomottak között, a mint a mi jobbadán szerény jövedelmű hitrokönink el vannak terhelve. Két kézzel kell ragadnunk a tenni vágyót és képest, a ki idejével és szellemi erejével a legdrágább áldozatokat hozza naponta az arra oly igen rászorult egyháznak... Idvezült Buzogany barátunk helyébe Szentiváni Gyula kir. kuriai bíró választatott, sajnálatunkra leköszönt Farkas Sándor jegyző helyére Telkes Simon buzgó hitrokönunk, Végh József egy évtizednél tovább volt derék pénztárnokunk helyére — neki úgy, mint Farkas Sándornak írásbeli köszönetszavazás mellett — Kovács Gyula helyettes pénztárnok véglegesített. Még két presbyteri átlásra Gradl Sándor vasuti főfelügyelő, Kozma Gyula városi polgári leányiskolai igazgató-tanár választatott meg. Az első mérnöki szaktekintély, a kinek a templomhelynél eszközözendő próba-alapításoknál felügyelet iránti szives ígéretét bírjuk. E férfi buzgó, közügyszerető jelleme máris kedvezően ismeretes. Lényeges szolgálatokat remélünk tőle a a ránk nézve oly fontos építés körül, melynek sorsáról — remélem — következő levelemben valami újabb érdekes mozzanatot irhatok.

A gyűlés meleg köszönetet mondott a lelépett és újból megválasztott s hiányaiban kiegészített tiszti karnak és főleg a templomépítési négyes bizottságnak, mely példás lelkesedéssel, körültekintőleg és törhetlen kitartással vitte e nagy kérdést a csaknem küszöbön álló megvalósulásig.

Telkes Simon és ifj. Dániel Gábor hitrokönunk javaslatára a közgyűlés az Unitárius Kis Könyvtár mellett fél-fél é végén egy ívnyi közlés kiadását határozta meg, a melyben másvallá-uaknak viszonyainkkal megismertetése végett röviden nyilvánosság elé fognak bocsátatni n csak a budapesti egyház fontosabb eseményei, de az összes magyar unitárius egyházi is. Szerkesztése, modora és aránya felől tervet készíteni lelkészünk elnöktele alatt bizottság neveztetett ki, mely munkálatát oly időben fogja beadni az ekklezsia gyűléséhez, hogy az arról határozhasson s az első közlés már ez év végén megjelenő Kis könyvtárral napvilágot láthasson.

Hibát követnék el az igazság, vagy bünös közönnyt igen érdeklő nagy közdolgok irányában, ha nem szólnék azon kellemetlen hatásról, a mit a Protestáns tudományos társulat alakuló közgyűlésén kis egyházunkra a debreczeniek szeretetlensége tett. Még csak első csirájában volt amaz eszme, midőn mi 100 forinttal az alapító tagok közé lépést elhatároztuk, készen arra, hogy részt vegyünk a nehéz és hasznos munkában tehetségünk szerint. Valósítottuk is elhatározásunkat. S ime egy nagy magyar és igaz protestáns tartománya az országnak, Debreczen vidéke értelmisége miként

fogadta testvérisülésre kinyújtott kezünket! Megdöbbenésünket s elkedvetlenedésünket azonban vezérférfiak s a protestáns szellem igaz kifejezői, valamint a többségi határozat elosztatta, oly elszigeteltségben tüntetvén föl az ellennézetűek csekély pártját, a mi nekik nem válik előnyükre. Kizárni akarni a tudományos munkásság barátai köréből azon vallás híveit, melynek 300 év előtt Erdélyben köszönhette a debreczeniek hitvallása a törvény előtti egyenlőség kivívását! Szinte hihetetlen, s ha nem, akkor nevetséges! De mindkettőtől megóvta a protestantismust jó szelleme. E dissonantia megszűnt, legalább napirendről letűnt, hagyják feledésben, s készüljön áldozatra és komoly munkára mindaz, a kiből a protestántismus elve, nagy tradíciója iránt igaz kegyelet él. Egyesített erővel fel a munkára. Egész Európában jelentkező nagy események tanácsolják ezt a magyar protestáns gondolkozó világnak. Közgyűlésünkben jelentést tett lelkészünk a gyűlés folyamáról, melyre meg voltunk hiva, s mi utasítottuk, hogy ezután is járjon el, s ne csak az alapítói jognak szerezzen érvényt, de a kezdendő munkához is járuljon hozzá, vegyen részt a társulat hasznos törekvéseiben s egyházunkat az ott történetekről esetről-esetre értesítse.

Még egyet kívánok közölni a Keresztény Magvető érdekes szerkesztőivel. A központi tudósok, írók, tanárok, bibliographusok panaszozzák, hogy a Keresztény Magvetőt nem tudják tudományos céljaikra használni, mert az nem található meg teljes számban egyik nagy tudományos közintézetnél is. Én régen magán uton megkértem egyik-másik szerkesztő barátomat s szívesek voltak egy-két évig küldeni, aztán ismét félbe maradt. Most a nyilvánosság előtt meg kéresem: legyenek szívesek azt a M. Nemzeti Múzeum, M. Tud. Akadémia és Budapesti Tudományegyetem könyvtárai számára rendszeresen s hiánytalanul beküldeni. (Örömet küldjük. Eddig se rajtunk mult, mert magának a nyomdának be kellett volna küldeni legalább a köteles példányokat. Szerk.) Maguk és a tudomány, sőt folyóiratuk érdekében mondom, meg levén győződve, hogy a könyvükben levő ismereteket és tudományt, terjesztetni akarják. Hiszen ez célja nemes fáradozásuknak. Ha a könyvet nem olvassák, el van az veszve az irodalomra és nemzetre nézve. Jobb helyen nem terjeszthetik a tisztelt szerkesztők urak elveiket, mint e három nemzeti tudományos intézetnél. Az akadémiánál naponta 30—50—60, a nemzeti múzeumnál 80—100, az egyetemi könyvtárban szintanyi olvas 4—5 órán át. 20—25,000 ifju és tudós keres olvasni valót évenként a magyar tudomány e forrásainál. A könyvek kiadói a maguk érdeke ellen cselekszenek, ha alkalmat nem nyújtnak arra, hogy a kit érdekel, munkájukat megkaphassa s használhassa.

Azt vethetni ellent: vegyék meg ez intézetek! De ezeknek az európai művekre kell főfigyelemmel lenni, hogy a magyar tudósok ismerjék meg a tudomány haladását s ez intézetekben megtalálják a külföldiek új elmetermékeit; meg kell szerezniök a 100-akra menő arra nagy és drága műveket, egyetemes kiadványokat, minden nemzetklassikusait

ki kell egészíteniök a görög és római klasszikus irodalmat, az ungarikumokat, meg kell venniök az eladóva tett gyűjteményeket s irodalmi ritkaságokat sat. Ez szoros rendeltetése az ő dotatioiknak. Én nem kételkedem benne, hogy e becses folyóirat tisztelt szerkesztői a nevezett intézeteknek rendesen fogják folyóiratukat küldeni.

JAKAB ELEK.

A PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG MEGALAKULÁSA UTÁNI HANGOK AZ UNITÁRIUSOKRÓL.

A magyar prot. irodalmi Társaságnak f. évi ápr. 16-án történt megalakulása után, a melyet előbbi füzetünkben már ismertettünk, azt hittük, hogy az unitáriusoknak e Társaságból leendő kizárása iránt felmerült kérdés felett napirendre térhetünk s a közgyűlés nagy többsége által hozott határozaton az unitáriusokkal való szövetkezést ellenző kisebbség is, miután a maga elve mellett az utolsó argumentumig, a szavazásig megküzdött, végre is belenyugszik a dologba s azt mondja, jól van hát, ha ti úgy akarjátok, próbáljuk meg, majd megválnak, kinek volt igaza s kezét fogva, munkához látunk. E feltevésünkben azonban csalódtunk. Alig, hogy a többség álláspontjáról a Társaság megalakulását üdvözlő egy pár meleg nyilatkozat hangzott el a lapokban, ezek között különösen a Prot. egyh. és isk. Lapban, ugyancsak ennek apr. 29-ki számában: „Nézetek a prot. irod. társulat felől“ czimmel Papp Károlytól egy cikk jelent meg, mely oda megy ki, hogy a megalakulás mégis hibás alapra van fektetve. E cikk, úgy látszik, arra volt szánva, hogy mindkét pártnak igazságot szolgáltatson. Minden esetre nemes törekvés, csakhogy ritkán sikerül s az eredmény aztán rendszeren az lesz, hogy egyik pártnak sem marad igazsága, a mire író is cikkével eljutott. Papp K. egy igen figyelemre méltó észrevételből indult ki, a mely kétségen kívül cikkének fénypontja. „A világi urak — úgy mond — sokszor tisztábban látják a helyzetet, mint mi; magasabb és általánosabb látkörükből talán elfogulatlanabb lélekkel ítélhetik meg a viszonyokat s jelölhetik meg az irányt, melyet korunk általános műveltségének mai fokozatán a protestantismus szellemének követnie kell, mint mi lelkészek, kik a dogmák korlátai között mozogva, látkörünk is szűk térre van szorítva. Már pedig távolabbról szemlélve valamely tárgynak p. o. egy hegynek a körvonalait, — egészben láthatjuk, minden egyenetlensége és darabossága elsimul; ellenben a tövében állva az egyes kiálló szikláktól nem láthatjuk az egész hegyet. Ezek a sziklák a mi dogmáink, melyek látkörünket elzárják.“ . . . „Egyetlen egy tér nyílt a protestáns lelkész előtt — mondja tovább — a melyen a dogmák lánczait levéve szabadon mozoghat: a tudományos vizsgálódás tere. Ezen a téren fölébe helyezkedhetik mind ama korlátoknak, melyeket a vallásos felekezeti öntudat a testi világban mozgó ember eleibe szabott. Itt már csak egy és pedig a Krisztus által kimondott elv az irányadó és kö-

telező: a tökéletesedés elve. Itt már nemcsak felekezeti tantételek szünnék meg érinthetetlenek lenni, hanem maga az Isten is, a mint az apostol mondja: „A lélek mindeneket vizsgál, még a z Istennek mélységeit is.“

Mily mély belátás és magas protestáns szellem nyilatkozik e szavakban! Szinte rosszul esik az embernek, hogy nem követheti tovább az írók okoskodásaiban. Mert minő következtetéseket von ki Papp K. ezen elmékedéseiből? Egyfelől azt, hogy a melyik protestáns lelkész nem akarja magára vonni a felekezeti türelmetlenségnek vagy kicsinykedő particularismusnak vádját, készséggel kell hogy csatlakozzék azokhoz, a kik magasabb szempontból jelölik meg a protestantismus szellemét. Ez tehát a debreczeniek pártját itéli el. Más felől aztán a különböző felekezeteknek együttes működését a tudományos vizsgálódás terén jelölvén meg, arra a következtetésre jut, hogy a tudományos jelzőnek a Társaság cziméből való kihagyása, lehetlenné teszi a különböző prot. felekezeteknek, tehát az unitáriásoknak is abban való részvétét; sőt azt hiszi, hogy meghagyván a tudományos jelzőt, a debreczeniek se ellenezték volna oly mervezen az unitáriusokkal való szövetkezést. Ezzel tehát a többség eljárását itéli el. Így jár, mondjuk, a ki mind a két félnek igazságot akar szolgáltatni. Hiszen a „tudományos“ jelző kihagyása egyfelől épen a debreczenieknek nyújtott kedvezmény volt, a kik épen a Papp K. ur által megjelölt téren irtóztak az unitáriusokkal szövetkezni, se-hogy se tudván megérteni azt, hogy a Kálvin-féle dogmák mellett, hogy lehet majd Socin-féle dogmák kiadását is elősegíteni. Másfelől az író. Társaság a népies vallás-erkölcsi irodalom művelését is felkarolván, önként el kellett esni a „tudományos“ jelzőnek; a mi természetesen nem ez irány kizárását jelenti, hanem csak szélesebb körű munkásságra hagyja nyitva a tért. De Papp K. urat épen ez döbbsenti meg s a mit a debreczeniek a tudományos téren tagadtak meg, azt ő a népies vallás-erkölcsi irodalom terén tartja lehetlenné, t. i. az unitáriusokkal való együtt működést. Mert ez szinte nagy zavart idézhetne elő a népnél s könnyen arra a meggyőződésre vezethetné azt, hogy „Kálvin és Socinus egyaránt vezethetik a népet.“ Sőt a vallás-erkölcsi irodalom terén — úgy látszik — az ág. ev. hitvallásuakkal sem akar szövetkezni; mert egy helyen cikkében határozottan így nyilatkozik: „A népies olvasmányok szerkesztésére és kiadására semmiféle felekezettel szövetkezni hajlandó nem vagyok.“ Cikkét aztán azzal végzi, hogy miután az alapszabályokon oly lényeges módosítások történtek, melyek a társaság célját alaposan megváltoztatják, a társulat végleges megalakulása halasztásék el s az aláírók, kik különben is a régi alapszabályokat irták alá, az újakat nem, szőlittassanak fel nyilatkozatra, hogy megmaradnak-e a társaságban az új alapszabályok mellett is vagy nem!

Papp K. urnak e cikkét már a szerkesztőség azzal a megjegyzéssel kísérte, hogy elismeri ugyan a protestantismus különböző árnulatainak a tudományos téren egyesülése lehetőségét elvben, de a gyakorlatban azt még nehezebbnek tartja, mint az egyháztörténe-

lem vagy a népies irodalom terén. A pusztán népies irodalomra való szorítkozást túlhaladott álláspontnak, az ez által okozható egyházszakadástól való félelmet pusztá rémlátásnak mondotta s arra kérte fel az író, hogy lássa be annak igazságát, hogy a mi megtörtént, azt meg nem törtéنتé tenni lehetetlen. Majd a következő számban Zsilinszky Mihály csodálkozását fejezi ki a Papp K. cikke felett s azt teljesen érthetetlennek mondja. A „tudományos“ jelzőnek a cím-ből lett kihagyására nézve ugyanazt a megjegyzést teszi, — a mit már fennebb mi is megtettünk, hogy e módosítás által a tudományos vizsgálódás tere egyáltalán véve nem lett elzárva, csak kitágított a társaság működése a népies irodalomnak is bevonása által. A népies irodalmat nem tartja alkalmasnak dogmatikai kérdések fejtegetésére: nem itt, hanem az iskolában és templomban kell megállapítani a nép „vallási“ eszmekörét, a felekezeti öntudatot. Ha bekövetkeznék az, a mitől P. K. retteg, hogy a debreczeni néhány tulajdonalmas férfi által megindított mozgalom, mint a föld alatti tűz, tovább terjedve valahol kiütné magát, az nem azt bizonyítaná, hogy a prot. irod. társaság rossz alapon indult meg, hanem kétségen kívül helyezné azt a szomorú tény, hogy azt a népet nem a protestantizmus szellemének magaslatán álló lelkészek és tanítók vezetik stb. Hivatkozik azután P. K. cikkének azon részére, melyet fennebb mi is idéztünk s azon óhaját nyilvánítja, vajha az minden irányban megszivleltetnék és abból a helyes következmény le is vonatnék. Mind a szerkesztőség megjegyzéseire, mind a Zsilinszky Mihály cikkére ugyancsak a Prot. egyh. és isk. Lap 20-ik számában válaszol P. K. bebizonyítani igyekezvén természetesen a maga nézeteinek helyességét. Mennyiben érte el e célját, részünkről nem vitatjuk; de azt készséggel elismerjük, hogy a mit első cikkében óvatosan elrejtetett, azt e válaszában őszintén leleplezte. És ez nem egyéb, mint hogy az unitáriusokkal való szövetkezést valami uton-módon mégis csak jó lenne kikerülni. Nyilván kitetszik ez válaszában eme szavaiból: „Engem és hiszem, hogy minden felekezetembelit aggaszt azon szomorú kilátás, a mi már majdnem bekövetkezett és a közel jövőben ténynyé válhat, hogy 17 más felekezetbeli (értsd unitárius) taggal egyesülhetés kedvéért, saját hitfeleink és véreinkből 800000-et rekesztünk ki társaságunkból.“ Hátrább megint „a várba bekívánkozó ellenség“-ről szól, a kik alatt bizonyosan ismét csak az unitáriusokat érti: Ehez az őszinte nyilatkozathoz, bizony, sokkal kevésbé kerülő uton is el lehetett volna jutni, mint a minőt Papp K. ur megtett: „Nézetek a prot. irod. társulat felől“ című már ismerttetett cikkében. S mi is csak azt mondhatjuk cikkeinek tartalmát tekintve, a mit a „Sárospataki Lapok“ mondott azokra 19-ik száma vegyes közlemények című rovatában: „hogy miért nem próbálta meg ezzel a tiszteletre méltó aggodalmaskodásával az alakuló közgyűlést kapacitálni?“ És még mondanánk egyet. P. K. ur, ugy lát-szik, attól tart, hogy más felekezetbeliekkel szövetkezve népies valás-erkölcsi olvasmányok kiadására, a nép ezen megbotránkoznék. Mi azt hisszük, hogy épen ez lenne egyik legjobb eszköze a különböző

hitnézetek tiszteletben tartására s ez magában oly nyereség lenne, a melyből nemcsak a nép, de még mi magunk is hasznot huzhatnánk. Mert azt csakugyan nem tesszük fel P. K. úrról, hogy anynyira elfogult lenne saját egyháza iránt, hogy azt higgye, hogy a népet valóság-erkölcsi irányban helyesen vezetni és művelni egyedül a Kalvin dogmái alapján lehet. E pont, bizonyára, bővebb kifejtést igényelne. De ez egy önálló dolgozat tárgya lehet, s mi csak szemlét irunk.

Élesebb hangon kelnek ki az irod. Társaságnak az unitáriusok kizárása iránt tett módosítvány elejtésével történt megalakulása ellen a debreczeniek, a honnan a módosítvány eszméje is származott volt. Balogh Ferencz nem is egyházi, hanem egyenesen politikai lapban, a Budapesti Hírlap-ban jajdult fel az ellen. A cikk czime már: „A reformátusok lelkiismerete“ nagyon jellemző. Mintha a reformátusok közül is csak azoknak lenne lelkiismerete, a kik B. F. úrral s a vele egy nézetben levőkkel tartanak. E cikkében természetesen kérélnghetetlenül elítéli az alakuló közgyűlést, mely az unitáriusokat nem zárta ki az irod. Társaságból. De hogy Debreczenben sem gondolkoznak mindnyájan a B. F. ur fejével, kitűnik abból, hogy a „Debreczeni Ellenőr“-ben, hol a B. F. cikke szintén megjelent, arra Joó István, a debreczeni tanári kar volt képviselője hosszabb cikkben válaszolt. Igen sajnáljuk, hogy e cikket megszeroznünk nem sikerült s így azt nem olvashattuk; de a mint a „Sárospataki Lapok“ 19. számából látjuk, Joó István ur abban higgadtan és alaposan visszautasította B. F.-nek azt az állítását, a melylyel ő a református lelkiismeretet az unitárius-ellenesek számára foglalta le; tévesnek mutatta ki azt a feltevést is, mintha az unitáriusokkal társulni akarók közönyösek volnának a hitelvek iránt s ráolvasta ellenfele fejére annak saját tényéből (t. i. hogy a prot. egyháztörténelem művelésére ő is kész volt ismét szövetkezni az unitáriusokkal, tehát elismerte őket protestánsoknak (majd tudósok nyilatkozataival, történeti tényekkel) erdélyi s magyarországi dolgokkal, az 1848. XX. t.-cz. felett való tanácskozársra egybehivott protestánsok képviselőjével, a melynek elnöke a kálvinista gr. Teleky József, jegyzője az unitárius Brassai Sámuel volt stb. és Révész Imrének egy 1879-ben kialott rőpiratával igazolta, hogy B. F. és társai a protestáns név értelmezésében egészen új és igazolhatatlan elméletnek hódolnak. „Helyesen mondta tehát“, jegyzi meg ugyancsak a Sárospataki Lapok, „hogy az ellenzék várja be a csemete gyümölcsét, addig pedig legyen túrnelmes és méltányos.

A mint gondolhatni, legtöbbsen a „Debreczeni Prot. Lap“-ban öntötték ki az alakuló közgyűlés határozata feletti, illetve az unitáriusok elleni panaszait. Mielőtt azonban ezekről szólnánk, még egy fontosabb mozzanatról kell megemlékeznünk. Ez a tiszántúli ev. ref. egyházkerület tavaszi közgyűlése, melyen az irod. Társaság kérdése hivatalos tárgyalás alá vétetvén, a közgyűlést megelőző zártkörű értekezleten történt megállapodáshoz képest, a hol az úgy 4 órán át megvitatott két határozati javaslat került minden vita nélkül egyszerűen szavazás alá. Az egyik ez volt: „Az ev. ref. Tiszán-

túli egyh.-kerület közgyűlése 1) saját hiveinek lelkiismereti aggodalmainak megnyugtatóására nyilvánítja, hogy az unitáriusokkal társulatilag együttműködést elvileg nem helyesli; 2. óhajtja, hogy ezen nyilatkozata a M. Prot. Irod. Társaság végleges szervezője alkalmával kellő figyelemben részesüljön; 3. további elhatározását ezen nyilatkozatának eredményétől teszi függővé.“ A másik ez: „Az egyh. kerületi közgyűlés, a prot. irod. társulat alakulását, mely társulatba az egyházkerületi múlt évi 235. számú közgyűlési határozattal belépett, tudomásul veszi.“ Előbbit Balogh Ferencz, utóbbit gr. Degenfeld József terjesztették be már az értekez'eten. A közgyűlési szavazás az első határozati javaslatra névszerint elrendeltetvén, igennel szavaztak 33-an; nem-mel 29-en és így 4 szavazat-többséggel csakugyan győzelemre jutott a szóban levő határozati javaslat. A szavazásban nem vettek részt 9-en. Nem tudjuk, mennyire felelt meg a szavazás eredménye, főleg az unitárius-ellenes párt várakozásának; részünkről, ha egyáltalában örömmünkét találunk a kérdésnek ily módon való tárgyalásában, csak megnyugvással vehetjük azt tudomásul, mert azt a 9 nem szavazót, legalább negative még a határozati javaslat ellenzőihez számíthatjuk. A hírek szerint a diadalmas párt már a közgyűlés alkalmával tüntető tisztelgést akart rendezni a közgyűlés elnökei számára, a mi azonban akkor elmaradván, a kitűzött lobogóval, a debreczeni ev. ref. egyháztanács jelent meg azok előtt. Az üdvözlő szónok Könyves Tóth Mihály volt. Legkisebb kifogásunk sincs egy oly tisztelgés ellen, melyet vezéreinek rendez egy párt. Erre mind főt. Révész Bálint püspök, mind Vályi János főgondnok urak az egyház, a haza, a vallás s általában a közügyek terén szerzett sok és nagy érdemeik miatt minden tekintetben kétszeresen méltók. Neveiket mi is a legnagyobb tisztelettel említjük. De engedjen meg a szintén tiszteletre méltó pátriarcha K. Tóth Mihály ur, azt hisszük, hogy üdvözlő beszédéhez elég méltó tárgyat nyújtottak épen a megtisztelték nagysága és érdemei, a nélkül, hogy ahoz az unitáriusok rágalalmazására keressen ékes szavakat. Mert hogy üdvözlő beszédének az a része, melyben azt állítja, hogy az unitáriusok megtagadták a Krisztust és megtagadták a szentlelket és így lerombolják a kereszténységet, tehát az unitarismus a ker. egyházban azt a szerepet játszodja, a mit Franciaországban a kommunizmus, Németországban a socialismus — miért nem a nihilismus is Oroszországban — ezt a legkiméletesebb kifejezést használva sem mondhatjuk egyébnek, mint rágalomnak, melyet bármily hosszasan él még s mi őszintén kívánjuk, hogy éljen is, soha bebizonyítani nem fog tudni. Igaz, eltérünk egy a Krisztusról, mint a szt. lélekről való felfogásunkban mind az ev. ref. mind a róm. kath. egyháztól; de ez még nem azt teszi, hogy azokat tagadjuk, csak hogy nem ugyanazon egy formában hisszük. Ha így ítéljük meg egymásban a kereszténységet, akkor ne csudálkozzék rajta, ha a róm. kath. egyház részéről is gyakran felhangzik a hasonló alaptalan vád, hogy a protestantismus s így a ref. egyház is, lerombolja a kereszténységet. Jól esik különben tudnunk, hogy a K. T. M. ezen felfogásában saját hit-

sorsosai se mindnyájan osztoznak. Nem régen is a Sárospataki Lapokban olvastuk Ujj Istvánnak „Cultusunk reformja“ című cikkét, melyben nevezett író felemlítve azt, hogy egyik jelesük az unitáriusok beszél-irodalmához utasította, megtanulni, hogy miként kell a szószéken tanítani, így ír: „habár teljes tisztelettel, de ugyancsak teljes őszinteséggel is kénytelen vagyok kijelenteni, hogy én unitárius testvéreinkhez sem logikát, sem dialectikát nem megyek el tanulni abból a czélből, hogy azokat a szószékbe vigyem; hanem ha megyek, megyek eltanulni tőlük azt a hite-erős, meggyőző és teljes s férfias tiszteletet, a melylyel az isteni ember előtt nem testben, hanem lélekben térdre borulnak.“ Mert protestáns szegénységünkhöz csak szegénységet mennék vásárolni, ha őket csak logikáért és dialectikáért keresném fel.“ (S. L. 21 sz.) Es mi hisszük, hogy Ujj I. nem egyedül áll az unitáriusoknak Krisztus iránti tiszteletéről tett ezen feltogásában.

És most visszatérünk a depr. Prot. Lap önálló cikkeihez. Eddig a következőket olvastuk. A magy. Prot. irod. Társaság megalakulása után Csiky Lajostól (16. sz.) „Üdvözet a Tiszántuli egyházkerülethez, a máj. 1-sői gyűlésnap emlékére“ — ekkor szavaztatott meg a fennebb közölt határozati javaslat az unitáriusokkal leendő társulás ellen — Balogh Ferencztől (18. sz.) „Néhány szó a Magy. Prot. irod. Társaság megalakulása után“ — s—e. jegygyel (19. sz.) „Audiatur et altera pars“ Szemes Lászlótól (20. sz.). E cikk a B. F. fennebbi cikke ellen van irányozva s miután előadja, hogy ő nem tud a debreczeni egyházkerület közgyűlési határozatának úgy örülni, mint B. F., sőt kijelenti, hogy nála a szavazat eredménye a lelkesedés öröme helyett a lehangoltság szomorú s egy szép remény meghiusulásának fájó érzetét keltette fel, cikkét így végzi be: „Én is szeretem hinni B. F. ural, hogy a béke temploma megnyílik, de nem kizárásával a harmadik testvérfelkezetnek, hanem úgy, hogy Debreczen és az ő elvtársai felhagyva exclusivitásukkal s jobb meggyőződésüknek engedve, a — hiszem — nagy többséggel karöltve lépnek be a Prot. irod. Társulat első rendes közgyűlésének aajtáján s az egyesített erőből merített lelkesedéssel munkálják azon belől a protestantizmus szebb jövődjét. Dixi et salvavi animam meam.“ — E cikket természetesen a szerkesztő még hosszabb megjegyzéssel kíséri, megczáfolni igyekezvén annak állításait, a kor szomorú jelenségének nevezvén azt, hogy „az unitarizmus diadalszekerét a Stöckel, Dévay, Kálmáncsai és Melius utódai huzzák.“ A 21-ik számban, aztán következik egy fogas kérdés a szerkesztőhöz egy nyílt levél alakjában Mártha Józseftől; t. i. hogy a debreczeni egyh. kerület által máj. 1-én hozott határozat következtében azok, a kik a kerületből a Társaság tagjainak már beiratkoztak s az unitáriusokkal való együttműködést velök való azonosításnak, a helv. confessio elleni vétségnek teljességgel nem tartják, különösen a papok lehetnek-e annak tagjai, ha az unitáriusokkal való irodalmi együttműködés a kerületi határozat daczára is ténynyé válik, a nélkül, hogy a kerület nem helyeslését vonnák magukra? s ha nem: e tilalommal a reformatió által proclamált lelkiismereti szabadságon,

szabad vizsgálódási jogon, mindenekfelett az egyéni felelősségen -- nem ejtetik-e érzékeny csorba? A szerkesztő e kérdésre meg lehetős kerülő uton felel, mint a mikor az ember egy kissé meg van szorulva. Azt mondja, hogy ő, mint szerkesztő, öt éven át a melyre beiratkozott — ha él — minden körülmények között a társaság tagja fog maradni. Ha szerkesztő nem lenne, lehet másképen gondolkoznék. A kérdező helyzetében és helyén bevárná a további fejleményeket s azok eredményétől tenné végleges elhatározását függővé. A kérdés megoldásának még egy módját emeli ki, a melyre mindjárt rájövünk.

A nélkül már, hogy e czikkek részletesebb ismertetésébe bocsátkoznánk, megjelöljük azoknak két főpontját. Egyik az unitáriusoknak csekély száma, összehasonlítva a debreczeni egyházkerület ref. hiveinek nagy számával; tehát a Társaság tagjainak létszámában a nyereség és veszteség számlája az unitáriusok kizárásával vagy a debreczeniek elvesztésével. A másik az unitáriusokra való appelálás, a kik azt a kérdést a legkönnyebben megoldhatnák az által, ha magok önként kilépnének a Társaságból.

A mi az első pontot illeti, már megelőzött közleményünkben magunk sajnálattal kifejeztük, hogy a debreczeniek esetleges kimaradása a Társaságból oly veszteség lenne, a melyet az unitáriusok semmiképen ki nem pótolhatnak, — talán még akkor se, ha legalább minden 10-dik lélek egyszersmind a Társaságnak is tagja lenne. Ezt most is elismerjük. S bár nem tagadjuk, hogy e miatti aggodalmunkat nem kis mértékben enyhíti az, hogy még a debreczeni Lapban is megszólalhatnak „Audiatur et altera pars“ féle hangok, valamint hogy végre is kilencz egyformán érdekelt egyházkerületből eddig még legalább csak egy tiltakozott hivatalosan az unitáriusokkal való társulás ellen; sőt tekintettel a debreczeni közgyűlés 4 szavazattöbbségére, ennek az egyházkerületnek is 50%-ánál alig valamivel több, tehát a nyereség és veszteség számlája is valamivel kedvezőbb arányt mutat, a különbség így is elég nagy, hogy most is sajnálattal gondoljunk e disharmoniára s részünkről szívesen elenyésztetnők azt. De hogyan? És ezzel a második pontnál vagyunk. Ellenfeleink azt mondják: lépjete ki a Társaságból. Nem fogjuk-e ezzel most már barátainkat megsérteni? kérdezzük mi. Mert tegyük fel, hogy egy ember vendégséget hív össze. A meghívott vendégek együtt vannak, hogy asztalhoz üljenek. Ekkor valaki elkialtja magát: dobjátok ki ezt vagy azt, mert nekem nem tetszik az ábrázata s én vele nem ülök le egy asztalhoz. Erre a gazda s a vendégek többsége azt mondják: maradj velünk, ülj ide mellénk: sőt akadnak a vendégek között, a kik még azt is hozzáteszik, hogyha a kido-batás sikerül, ők is ott hagyják a vendégséget. Mit tegyen a kido-batásra szánt áldozat? Visszautasítsa a marasztást, hogy kibékülhesen ellenfelével? Hasonló helyzetben vagyunk mi most. Hiszen tudtunkkal sem püspökünk, sem főgondnokunk nem tolta fel magát az irod. Társaságba, hanem fel lettek szólítva, hogy ezen Társaság alakítására kibocsátandó felhívást írják alá ők is. Megtették. Elutasították volna-e? A felhívásokat több példányban elküldötték püspö-

künnhöz is szétosztás és elterjesztés végett. Megbízásában eljárt. Mellőznie kellett volna-e? A kik óhajtották az irod. Társaság létrejöttét, jelentkeztek egyik vagy másik osztályban tagokul. Ki tilthatta ezt meg nekik? Összehivatik az alakuló közgyűlés. Az unitáriusok ismerve a felmerült kérdést, megbotránkoztak ugyan azon, hogy a debr. egyh.-kerület legfőbb hatóság, a közgyűlés nem kifogásolta a felhívást és nem tiltakozott az unitáriusokkal leendő társulás ellen, ennek daczára némelyek éppen ez egyh.-kerületből. mondhatni a 12-dik órában, kizáratásuk mellett kezdenek agitálni, tisztességes távolban tartják magukat a közgyűléstől; tehát bír hivatalosok, nem vesznek részt a közgyűlésben, hogy legkevésbé se fenyegezzék azt s még árnyéka se eshessék reájuk, hogy a Társaság nyakára akarják magukat erőszakolni. A közgyűlés határoz. Nagy többséggel elejtetik a debreczeniek indítványa. S most előállnak, hogy csak az unitáriusok segíthetnek a bajon, csak ők csillapíthatják le a vizzályt s oldhatják meg a kérdést közmegnyugvásra, ha kilépnek a társaságból, „de hát ebben őket speciális unitárius moraljok, úgy látszik gátolja; ime, nemcsak dogmatikájok más, mint a miénk, de más a moraljok is, mint a miénk“ — mondja Csiky Lajos s vele együtt elvtársai egész khórusban zengik, hogy az unitáriusoknak nincs érzéke még a becsületről se, tisztességről fogalmuk sincs, hiszen püspökük a közgyűlésen lezajlott vita után 6 nappal felhívást bocsátott ki a lelkeszi karhoz a Társaság pártolására stb., stb., No, hát tessék ezt az ügyet Balogh Ferenczen és elvtársain kívül a civilisált világ bármely részében összeállítható becsületbíróság elébe vinni s ha morális szempontból minket elítélnek, készek vagyunk nemcsak az irod. Társaságból kilépni, hanem az illetőknek bizonyára legnagyobb örömére Magyarországról is kitelepedni.

Különben mi valóban azt sem értjük, hogy a kilépés vagy be nem lépés mi módon eszközöltessék. Legfennebb a vallásközönség, (egyh. kerület) mint testület mondhatja ki, hogy nem fog testületileg tagul jelentkezni, a minthogy eddig még nem is jelentkezett; mert mi egyházhatósági kérdést nem csináltunk ebből a társadalmi ügyből. De ha azt is csináltunk volna vagy csinálni fogunk, megtilthatja-e ez az egyeseknek, hogy egy irod. Társaságban részt ne vegyenek? Ime, a Mártha József nyílt levelére Csiky Lajos is megszorong a felelettel, s azt mondja, „hogy ő lelkiismereti szabadságán és egyéni önállóságán ejtett mély és komoly sérelemnek tekintené azt, ha az egyházkerület a maga elvi határozatát rá, a magán emberre is kötelezőleg reá octroyálná“. Hát az egyes unitáriusok nem élhetnek-e lelkiismereti szabadsággal és egyéni önállósággal? Nem éppen úgy elmondhatják-e — például — e folyóirat szerkesztői, mint a hogy Csiky ur elmondja, hogy a közügyeknek őrrei tartozván lenni, nem vonulhatnak egészen félre. S ha csak egyetlenegy unitárius benmarad is, el lesz-e érve a debreczeniek kívánsága?

Nem úgy, jó urak, nem. A csomót önök kötötték meg, önöknek kell azt ki is oldani. Győzzék le indokolatlan ellenszenvüket. Hiszen abban a Társaságban önök úgy is óriási többségben lesznek

felekezeti szempontból. Ha valamelyik fél attól tarthat, hogy hitnézeteivel ellenkező tanok szívárognak ki hívei szívébe, az mi vagyunk. De mi egyfelől azt hisszük, hogy az Irod. Társaság nem akarja és nem is fogja sem egyik, sem másik felekezetet keresztényi protestáns érületében megbotránkoztatni; másfelől nem kívánjuk népiünetet se elzárni attól, hogy az apostol szerint: mindeneket megvizsgálhasson, feltéve róla azt is, hogy csak azt tartja meg, a mi jó. Nem a hívek vannak az egyházért, hanem az egyház a hívekért. S jaj nekünk, ha csak addig támaszkodhatunk híveinkre, a míg ezeknek másokkal való érintkezését is megtiltjuk, csak azért hisznek nekünk, mert a mások beszédét meghallgatniok nem szabad.

És itt egy kényes ponthoz jutottunk. De mivel az unitáriusok iránt nyilatkozó ellenszenv egyik legerősebb indokául épen ez látszik szolgálni, egészen hallgatással nem mellőzhetjük. Azzal vádolják az unitáriusokat, hogy térítenek s jelesen épen a debreczeni kerületbe becsempészték az unitarizmust. Hogy a közelebbi években Hódmezővásárhely és környékén többen állottak át egyházunkba, ez tény. De hogy mi térítettük volna át s általában hittérítői missiót gyakorolnánk, ez ellen ünnepélyesen tiltakozunk. Egyházunk ebben sohasem keresett érdemet, ezután sem fog. Okmányokkal fenyegetnek. Mutassák elő. Mi tudnánk okmányokat felmutatni, hogy hány jelentkezőt utasítunk vissza vagy nem vesszük számba a tagadhatlanul meglevő áramlatot.

Az ember nagyon szereti a baj okát rendesen magán kívül keresni. Igy szemeltek ki most minket is búbakkoknak. Hiszen legyen szabad csak egyet kérdenünk: hogy terjedett el a nazarenismus épen a debreczeni egyházkerületben, mielőtt az unitarismusnak még csak hire is lett volna arra felé? annak tán csak nem mi voltunk az okai? Keressék meg csak a baj forrásait: megtalálják a nélkül, hogy minket proselytáskodással, ámitással, sőt mint most teszik, immoralitással kellene vádolniok. Valóban, ily hangok után azt is kérdezhethnök, hogy melyikünk tiszteli-e inkább a Krisztust? Mi e, a kiket önök Krisztus-tagadóknak szeretnek nevezni, de még a ránk dobott követ se dobjuk vissza? vagy önök, a kik még egy Társaságba se kívánnak lépni, holott Krisztus a bűnösöket se vetette meg? Vajha a felelet a kölcsönös egyetértés lenne az irod. Társaság érdekében. Vajha a debreczeni küzgyülés által elfogadott határozati javaslat, mely amugy is csak elvileg nem helyesli az unitáriusokkal társulatilag együttműködést, gyakorlatilag nem kívánná magát érvényesítettetni! Egyelőre, bizonyára, mindnyájunk részéről kellemetlen lehet az együttműködés ily előzmények után. De nagyobb háboruk is végződtek már békekötéssel. A tollharcz még nem szükségkép szivharcz. Nálunk legalább nem. S ha mostani ellenfeleink részéről sem az, akkor majd csak összesimulunk valahogy a közös czél elérésére irányított irod. Társaságban. Hajoljunk meg mindnyájan a magyar protestantismus azon nagy alakjai előtt, kikről Papp K. oly szépen mondja,

bár maga sem látszik követni tudni, hogy látkörüket nem zárják el a mi dogmáink.

Kiegészítéseül a fennebbieknek, megemlítjük, hogy a debreczeni egyházmegyei lelkészi értekezlet Derecskén, a békésbánati egyházmegye Szegeden tartott közgyűlésében hasonló kárhóztató ítéletet hangoztatván az unitáriusok ellen s az ezekkel való szövetkezést az Irod. Társaságban minden módon kikerülendőnek nyilvánítván, egyhangulag a magukévá tették az egyházkerület már ismeretes határozatát. Valószínűleg nemsokára már egyes presbyteriumok birói széke elébe kerülünk s így bekövetkezik az, hogy felettünk az a nép fog ítéletet tartani, a melyről az egyház szóvivői közül némelyek maguk azt tartják, hogy nem érett hittani kérdések felett gondolkozni; de legalább ez uton módjában lesz Balogh Ferencz uréknak háromszor is szavazni az unitáriusok ellen.

Hátra van a „Prot. Közlöny“, az erdélyi egyházkerület hivatalos közlönye. Nem szívesen váltunk vele szót. Mert Szász Gerő szerkesztő ur utóbbi megjegyzései és cikkei, a leggyöngédebb kifejezést használva sem nevezhetők egyebeknek förmedvényeknél. Ha megfelelő szavakkal felelnék neki, folyóiratunkat szennyeznék be; s ha tisztességes hangon szólunk hozzá, ő nem fog megérteni. Valahogy azonban olvasóinknak Sz. G. urral is be kell számolnunk.

A nevezett lap 17-dik számában Sz. G. ur is az unitáriusoknak az Irod. Társaságból leendő kilépéséről szól; sőt az eszmét (!) először tán ő hozta napvilágra, csodálkozását fejezve ki azon, hogy tiz nap elteltével is (az alakuló gyűlés után) még mindig nem tartották kötelességüknek ezt kijelenteni. Erre már a Sárospataki Lapok a 19. számban ezt a megjegyzést teszi: „A Ker. Magvető“ az unitáriusok havi folyó-rata már megfelelt Sz. G. gyűlés előtti támadásaira s meg fog felelni bizonyosan erre a méltatlankodó kérdésre s illetőleg csodálkozásra is; de mi sem tehetjük, hogy a testvéri ölekezésnek e felett a kivételes módja felett meg ne botránkozzunk. Sz. G. ur nem akarja észrevenni, hogy a kisebbség mellett törvén pálczát, elítéli — csupa unitárius gyűlöletből — az alakuló gyűlés roppant nagy többségét, a 866,000 kedvéért — az ő számítása szerint — az 1.134,000-et. Nem tehetjük fel s nem is szabad feltennünk az unitáriusok mellett felszólalt férfiakról — köztük az erdélyi ev. ref. püspökről — hogy azok olyan Sz. G. féle utógondolattal szónokoltak és szavaztak volna az unitáriusok és a protestans névnek reájok is teljes joggal való kiterjesztése mellett.“ Részünkről a feleletet ez eszmé(!)re már fennebb meg is adtuk. Tehát mehetünk tovább.

A 18-dik számban jelezvén f. iratunk 2-dik füzetének megjelenését, melyben Sz. G. ur támadásait is teljes nyugodtsággal és higgadtan tárgyaltuk, a szerkesztői nyiltpostában előre kijelenti, hogy egy hét múlva meg fog felelni s akkor majd lesz — „fogaknak csikorgatása“. Furcsa izlése lehet annak a szerkesztőnek, a ki csikorgató olvasmányokkal akar reklamot csinálni lapjának s még furcsább felfogása olvasóiról, ha azt hiszi, hogy ezeknek gyönyörűséget

fog szerezni ilyen olvasmányokkal. Szerencsére azonban a miatt az előre jelzett cikk miatt, mely a Prot. Közl. 20-dik számában: „Unitáriusság idegesség“ Nro III. csakugyan megjelent, nem hisszük, hogy valaki abba a kellemetlen helyzetbe jött volna, hogy kénytelen legyen a fogait csikorgatni. E cikk a Sz. G. ur barátai részéről inkább szánalmat, ellenfelei részéről pedig legfennebb mosolyt idézhetett elő. B-vezetéképpen elmondja, hogy a Ker. Magvető nem egyéb, mint „limonade savóval vegyítve“. Mi ugyan soha se ittunk ilyen vegyítéket. De miután Sz. G. ur bevette s Istennek hála ettől se lett semmi baja, elhiszük, hogy a Ker. Magvető még sem olyan rossz. Azután eltagadja, hogy ő „egyáltalában beleelegyedett volna az irod. társaság feletti vitába.“ Úgy látszik, hogy maga sem helyez valami nagy súlyt előbbi állításaira, mely szerint az unitáriusoknak megtagadta a jogsultsítgot a Társaságba leendő részvételre, szerinte ezek nem lévén protestánsok, de még keresztények se. Azt mondja, hogy „mi csak azt a nótát füttyöljük, a mit ő a szánkba adott.“ Akkor bizonyosan onnan került folyóiratunkba — a savó. És így tovább. Nincs egyetlen-egy sor egész cikkében, a mit érdemleges feleletnek tekinthetnénk az általunk felvetett kérdésekre. Egyszerűen megszaladt. De még sem. Ő maga jelentkezett mint bűnös a belfarkas-utczai törvényszék előtt, s ha nem is a felmentés reményében legalább a tisztesség okáért megtartotta védbeszédét. A kinek kedve telik benne, elolvashatja; mi nem reprodukáljuk. Van abban kínos vergődés, van ferdítés, van még fillentés is. De mi nem lévén bírái, nincs mit azokhoz szóljunk. Bevárjuk a törvényszék határozatát, a melynek ítélete alá bocsátotta magát. Ránk nézve különben teljesen mindegy akár felmentik, akár elítélik. Ha felmentik, nem lesz semmi kárunk benne s ha elítélik sem fogunk legkevésbé is ujongani felette; mert mi meggyőződünk róla, hogy a Sz. G. ur szavait nem kell komolyan venni. Ő ir azért, mert lapszerkesztő s azt hiszi, hogy a fantáziával elvi kérdéseket is meg lehet oldani. Ily fantáziával akarja meggyőzni a „Sárospataki Lapok“-at is az ettől kapott pár karczolásért a maga alaposságáról, midőn a 21-ik számban eme szavakkal vág vissza annak: „nekünk egyáltalában nem az unitarismus ellen, mit principium ellen (ha ugyan principium!) van kifogásunk, hanem amaz üres fejű nyegleség és pökhendi dölyf ellen, mely lépten-nyomon előttünk áll és mint az üres hordó kongása, sérti halló érzékeinket és fellázítja nemesebb természetünket.“

Hát mi arról nem tehetünk, hogy Sz. G. ur nem tudja, hogy az unitarismus principium-e vagy nem? Még kevésbé arról, hogy esetleg talán még vagy egy unitárius által is számba nem vétetett; legkevésbé arról, hogy az üres hordó kongása sérti halló érzékeit s fellázítja nemesebb természetét. Mindezekről, mondjuk, mi nem tehetünk. De azt őszintén sajnáljuk: hogy tollát epébe mártja s gyűlölséget lehel, a helyett, hogy legalább az irodalmi tisztesség határai között maradna s mint elhivatása hozza magával a szer-tetet hir-

detné. S valóban, szinte nem tudjuk elhinni, hogy mindez a sok izetlen, hogy ne mondjuk kofa-beszéd tőle kerülne ki. Valószínűleg rutul visszaél valaki az ő nevével s utközbzen vagy a nyomdában kicseréli kéziratát s ő csak akkor veszi észéé, hogy mit irtak az ő neve alatt, mikor a lap már a sajtó alól kikerült s azokat a posta széthordotta. Ha e feltevésünk téves, ugy nem mondhatunk egyebet, mint a mit a német költő mond egy csunya hangu madárrol: „Du schreiest mit Lust und schreiest dir gut“. S ehhez képest készen vagyunk reá, hogy két hónapig már most ismét minden héten hallani fogunk tőle lapjában az unitáriusok ellen egy-egy főrmedvényt.

Meg kell még emlékeznünk ugyancsak a Prot. Közlöny 21. és 22. számaiban megjelent pár cikkről, melyeket, ugy látszik, szintén a prot. irod. társaság körül felmerült vita hozott létre. A cikkek czime: „Interkonfesszionális bajok“, Baló Sándortól. A t. író abból indul ki, hogy a róm. katolikus és unitárius egyház a „prozelitacsinálás nem épen keresztényi üzelmeinek gyakorlására adták magukat“ s erre a református egyházat szemelték ki. Rámutat azon veszélyekre, melyek ebből állami és nemzeti szempontból származhatnak. Ehez képest a róm. katolikusokat a gör. keleti és gör. katolikusok, az unitáriusokat a zsidók megtérítésére utalja, mint a kik az illető egyházak missziói törekvéseinek jogszerű objectumai. Indokolja ezt a magyar katolikus és az oláh egyházak közötti szervezeti, ritualis stb. rokonsággal, az egyikre nézve, az unitárius és zsidó vallás szigoruan mónotheistikus isten-fogalmával a másakra nézve, mely monotheistikus istenfogalom — szerinte — az unitárius és zsidó vallásnak „egész hittani rendszerét némi tekintetben hasonlóná teszi“. Azután meggyőzni igyekszik mind a katolikus mind az unitárius egyházat arról, hogy egyiknek sincs oka haragudni a ref. egyházra, a melylyel különben is könnyű békességben élni, a ref. egyház levén a hazában a legbékesebb felekezet.“ „De ki vehetné rossz neven a reformátusoknak is, ha minden jámborságuk mellett, legalább védelmi poziczióba teszik magukat s nem engedik, hogy kicsikarják kezeikből szent örökségöket és népüket óvják, hogy az evangelium egyszerű, de minden kincsnél többet érő javait oda ne dobják holmi aranybornyuért, vagy a hiu képzelgés álom-pénzeiért.“ Természetesen nem maradhat ki cikkeiből az sem, hogy az unitárius vallásnak egyáltalában benső értéke nincs, hiányzik abból a mélység és következetesség. S éppen ebben találja egyfelől terjedésének kulcsát, mert ez a tartalom hiány, tehát a semmi a társadalmunkban nagyra fölszaporodott féltudós és félmivelt emberekre nagy vonzerővel bír; másik oka az unitárius vallás terjedésének a házassági bíráskodás jogának a magyar korona egész területére lett kiterjesztése. A statisztikai adatok tehát nem az unitárius vallásban levő extensiv erőnek, hanem csak e könnyen változó kedvező körülményeknek mutatói. Hivatkozik még azon haszonra, a mit a kath. egyház a reformácziónak köszönhet s azon testvéri fölkarolásra, a melyben az unitáriusokat a reformátusok részesítették a multban s részesítik a jelenben is.

Ez a lényege a B. S. cikkeinek. A mi ezekből a katolikuskokra vonatkozik, ahhoz nekünk semmi szónok nem lehet. De a menyiben a t. író az unitáriusokkal foglalkozik, annyiban, úgy hisszük, mi is jogosan megtehetjük észrevételeinket.

Mindenekelőtt megjegyezzük itt is, a mit már fennebb is megjegyeztünk, hogy az unitárius egyház hittérítői missiót sohasem gyakorolt s nem is kíván gyakorolni. Még angol és amerikai testvéreink is, a kik Indiában és Ausztráliában csakugyan tartanak missionariusokat, nem speciáliter a hittérítésben fáradoznak, mint inkább a nevelésben, a civilisatio terjesztésében. Nem keresztelnek, de tanítanak. Ha hitelveink, melyek nyilvánosak, valakit arra idítanak, hogy hozzánk csatlakozzék, a vonatkozó országos törvény alapján ép úgy feljogosítottaknak hisszük magunkat egyházunkba bevenni, mint a hogy ezt a hazában levő többi törvényes ker. felekezetek megtehetik és megteszik. Ez elől természetesen, nincs elzárva az ut a zsidók előtt se. De utánok is ép oly kevéssé vetjük ki hálónkat, mint e haza más polgárai után. Mi még a zsidónak se vonjuk kétségbe az ő lelkiismereti szabadságát. S bár kétséget nem szenved, hogy a zsidóság a maga szigoruan monotheistikus isten fogalmával e tekintetben legközelebb látszik állani az unitáriusok tisztán egy személyü isten-fogalmához, a tapasztalat mégis azt mutatja, hogy a zsidó, ha kikeresztelkedik, rendesen nem hozzánk, hanem inkább valamelyik más ker. egyházhoz csatlakozik. A mi egyházunkba csak ritkán lép be egy-egy. Szivesebben lesznek akár katolikusok, akár reformátusok. Ennek az okát is könnyü lenne kitalálni. Elég az, hogy ha a zsidóság megtérítéséért komolyan szó lehet, ebben bizonyára nagyobb sikert érhet el úgy a kath. mint a ref. egyház a mi egyházunknál. Mint kuriosumot megjegyezzük különben, hogy néhány évvel ezelőtt Balogh Ferencz minket az oláhokhoz utasított missionáriuskodni. Már most ha akarnók is, nem tudjuk, melyiküknek kövessük tanácsát?

Azt mondja B. S. hogy az unitáriusoknak nincs okuk a reformátusokra harag dni. Hiszen önök haragusznak reánk, nem mi. Hogyan haragudnánk különösen vallásuk és egyházuk érdekei megvédése iránti buzgalmukért, a mit magunk részére mi is köteleességünknek ismerünk. Csak azt ne higyjük egyikünk se, hogy hiveink megtartásának az az egyedüli módja, ha a különböző egyházak egymással szerződésre lépnek, olyformán, hogy a — mondjuk — eltévelyedettek előtt kölcsönösen bezárják ajtóikat s kiszolgáltatják egymásnak. Így, hogy ezzel egyszer mindenkorra utját álljuk minden áttérésnek. De a mellett, hogy ez eljárással magunk tennők nevetségessé a lelkiismereti szabadságot, a kik annak köszönjük vallásunkat, n mi is sokkal mennénk föbbre vele, mint — például — az a szülő azzal a gyermekével, a ki csak azért ebédel otthon, mert nincs pénze, hogy valahol eldözsölje a napot, s csak azért megy haza hálalni, mert az utczán nem feketik le. A mikor valakinek lelke, vagy kedélye meghasonlott vallásával és egyházával, csak szám az ott és nem élő tag. Abban bizony sem nekünk, sem másnak erköl-

csi haszna nincs. S legyen bár e meghasonlásnak oka válás, méltatlankodás, hiúság vagy nyomor és szegénység, szóval tehát tisztán külső dolog, alig tehetünk egyebet, minthogy minden lehető módot számba veszünk, a mi által ezen külső okokat elhárítjuk s ha nem sikerül, azt mondjuk, ezen már nem segíthetünk. Így tesz — például a római egyház a válásokkal. Azt mondja, hogy szerinte a házasság felbonthatatlan. Ő nem segíthet ezen az okon, a mely pedig nemcsak az unitárius, de a református egyházba is még többeket átvisz. Jó neven bizonyosan nem veszi a pro estánsok házassági eljárását. De nem akarván feladni a maga álláspontját, kénytelen elhordozni annak következményeit is.

És mi nemcsak hogy nem haragszunk a reformátusokra a mit B. S. feltételezni látszik; sőt őszintén sajnáljuk, hogy közülök némelyek az unitáriusok elleni haragjukban közelebből odáig jutottak, hogy ezeknek nem csak kereszténységüket, hanem erkölcsiségüket, sőt immár hazafiságukat is kezdik kétségbe vonni. Miért? Azért mert az újabb időben egy néhány református hozzájuk átállott s ezeket ők nem utasították el, hanem befogadták. Hiszen tegyük fel, hogy mi csakugyan hű ábrándozók, tévelygők és eretnekek vagyunk, a kiknek hitrendszerében nincs mélység és következetesség: elvesztek e azok a társadalomra, a hazára, a nemzetre és az egyházra nézve? nem vagyunk-e mi is becsületes emberek, jó polgárok, megbízható magyar hazafiak? a családi életet nem tartjuk-e mi is tiszteletben? gyermekeinket nem igyekszünk-e jó erkölcsökben nevelni fel? nem építünk-e mi is iskolákat és templomokat? nem áldozunk-e módunk és tehetségünk szerint minden emberbaráti intézményre? nem támogatunk-e minden nemes ügyet? nem ragaszkodunk-e a hazához? nem szeretjük-e nemzetünket? nem védjük-e alkotmányunkat? nem tiszteljük-e királyunkat? nagyobb-e egyházunkban a hazugok, a részegesek, a csalók, a sikkasztók, a betörők, a gyilkosok és öngyilkosok, a templomkerülők, a házasságtörők, a perpatvarkodók, a káromkodók, a verekedők, a fegyenczek — szóval a gonoszok aránylagos száma, mint bármely más ker. egyházban? Nos, hát mi célja van a vallásnak egyéb minthogy a világ, az emberiség ábrázatát minél szebbé és ragyogóbbá tegye s ez által Isten országát e földön megvalósítsa? Hogy ezt valaki a kereszttel kezében vagy a hittudomány mélységével fejében, vagy Istentől nyert józan értelmével s a Krisztus parancsolatai iránt engedelmes szívével éri-e el: mindez másodrendű dolog. Lám, II. József elég buzgó katolikus volt s mégis, mikor mint akkor még csak regens 1773-ban Kolozsvárt járt s Agh István, akkori unitárius püspök előtte hódolatra megjelent, ennek a többek között ezeket mondá: „Mi ugyan azt mondjuk, hogy senki sem üdvözölhet, ki nem él a római hitben: de nem lenne rossz mindenkinek megengedni, hogy azt az utat választassa a menybe menetelre, a mely neki tetszik.“

Ne gondolja hát B. S. se, hogy a menybe csak egy ut vezet és mivel a menybe csak ezen a földön át lehet jutni, itt csak az az

egy út lenne biztos, a melyet a református vallásnak általunk is készséggel elismert s bizonyára nagy értékű és erejű fénysugarai jelölnek meg.

A mi végre B. S. urnak azt a megjegyzését illeti, hogy az unitáriusoknak annál kevésbé lehet okuk a ref. egyház iránti hidegségre, mert ha az a fejedelmi korszakban az unitárius népesség egy részét fel is szivta magába, ugyanaz szolgált a legnehezebb időkben nekik is védvárul a maga ref. fejedelmeivel s „ha a Bocskai kálvinista hajduinak nem sikerül szétverni a Barbiáno hadait, ma, a kolozsvári belmagyar-utczai templom homlokzatán aligha olvashatnók ama felírást: „in hororem solius Dei“ --- erre most nagyon röviden csak annyit mondunk, hogy távolról sincs szándékunk kicsinyelni azt a szolgálatot, a melyet a ref. fejedelmek a protestantizmusnak s ezzel az unitarizmusnak is tettek Erdélyben. Készséggel meghajlunk a Bocskay, a Bethlen Gábor, a Rákóczyak nagy emléke előtt. S habár egyházpolitikájuk specialiter az unitárius egyházra nézve nem is mondható kedvezőnek, soha sem fogunk szemet hunyni érdemeik előtt, melyekkel a magyar protestantizmust emléküik iránt örök hála-ra kötelezték. Némely tőrszúrásokat tán most is érezzük. De azért nem vagyunk oly elfogultak, hogy azt higgyük, hogy az egész világnak érettünk és körülettünk kell forogni. Meg vagyunk győződve, hogy most sem annyira hitelveink üressége és következetlensége a szálla sokaknak szemében, mint inkább az egyházpolitika kívánja azoknak lehető kicsinylését és hátrátételét. De ha már szives volt B. S. ur minket Bocskaira és az erdélyi fejedelmekre emlékeztetni, ne feledje el B. S. ur is János Zsigmondot se, a ki nélkül aligha lett volna fejedelmi székük, Bocskainak s az utána következő ref. fejedelmek díszes sorának is. Ne feledje, hogy ha János Zsigmond le nem teszi a lelkiismeret szabadságának alapkövét Erdély alkotmányában s azt meg nem erősíti a törvény ama szavaival: „hogy a prédikátorok az evangeliumot prédikálják, kiki az ő értelme szerint, és a közönség, ha venni akarja jó, ha nem pedig, senki kényszerítéssel ne kényszerítse, az ő lelke azon meg nem nyugodván, de oly prédikátort tartson, a kinek tanítása ő nekie tetszik... Ne szidalmaztassék senki a religioért senkitől“ stb.: — hát akkor bizony meglehet, hogy nemcsak mi nem gyönyörködünk templomunk „in honorem solius Dei“ felíratában; de még B. S. ur sem járhatna egyik vasárnap az egyik, s másik vasárnap a másik szép ref. templomba prédikálni. Hát ha az unitáriusok köszönettel tartoznak a reformátusoknak, bizony az unitáriusok sem érdemlik meg azt a kicsinylést a reformátusoktól, a mivel közülök most némelyek tetszelegni látszanak maguknak.

Mit is mondott Trefort az akadémia ez évi közgyűlésén tartott megnyitó-beszédében: „hogy nálunk nincs szellemi szabadság“. Vajjon ez állítást nem indokolja-e a Magyar Prot. Irod. Társaság ügyében felmerült kérdés is? Gondolkozzunk!

IRODALMI ÉRTESETŐ.

„Egyházi beszédek. Irta Lévay Lajos sárkereszturi ref. lelkész. Kiadja Kókai Lajos Budapesten. Ára 1 frt 20 kr. Tartalmaz 21 beszédet, melyek közül 15 alkalmi, a többiek közönségesek. Tíz évi munkásságnak az eredménye e beszédek, mely idő óta szerző munkálkodik az Ur szőlőjének művelésében. Nagy érdeme szerzőnek, hogy beszédei „egytől-egyik eredetiek“ és hogy sok helyen híven tudja visszatükröztetni „a mi kedves magyar népünknek életviszonyait, észjárásának eredetiségét és sajátos lelki világát“. A beszédek milyenségéről talán leghivebb bírálatot ad szerző, midőn kimutatja az irányt, melyben beszédeit írta: „Sem nagyon fent szárnyalni, sem nagyon alant, a porban, maradni nem akartam“. A beszédek iránya és hangja lelkészeink által is elfogadható, bár szöszékeinkre vive kisebb-nagyobb változtatásokat igényelnének. — A legújabb theologia történetéből. Dogmatörténeti tanulmány. Irta dr. Szilávik Mátyás ny. r. theol. tanár Eperjesen. Mint a czim is mutatja, a XIX. száz év dogmatörténetével foglalkozik a 92 oldalra terjedő tanulmány. Sok jeles és eredeti kútfő felhasználásával van benne előadva az „egyházi tan“, e „fejlődő valami, mely sohasem kész. Könnyen áttekinthető a különböző theologiai irányok felosztása: a) a schleiermacheri iskola, b) a hegeliskola spekulatív theológiája, c) a közvetítő theologia, d) a modern rationalismus, e) Ritschl A. moraltheológiája, f) a modern confessionalismus, g) a bibliai realismus. Végül „összefoglalás“ és „függelék“ világosan tüntetik fel az egyes irányok hatását az általánosra. A tudományos alapon álló tanulmány elismerést érdemel azért is, mert nemében ritka s még a szerző által említett „tárca-tudományok“ terén sem nevezhetjük gyakorinak. Éppen azért melegen üdvözljük szerzőt és ajánljuk művét, melynek ára 50 kr. — Éppen most jelent meg Evangelikus Dogmatika dr. Masznyik Endre pozsonyi theol. akad. ny. r. tanártól. Közelebbi füzetünkben fogjuk ismertetni. — Goethe s a „Faust“ vallás-erkölcsi jellemzése. Szerzője ennek is dr. Szilávik Mátyás. Különlenyomat a „Sárospataki Lapok“-ból. A 33 lapra terjedő munka annak bebizonyítására van irányozva, hogy Goethe — bár „sokan voltak, kik őt u. n. vallástalanságáért megtámadták“ — az „átszellemített spinozismus“ híve volt és bár „távol állott ugy a régi egyházi, mint a középkori kereszténységtől, de nem a protestantismustól. Szerző szerint: „Bűn és kegyelem, ez a Faustnak vallásos-erkölcsi alappondolata“. Ajánljuk az érdeklődők figyelmébe. — Kereskedelmi számtan. A középfokú kereskedelmi iskolák (akadémiák) második és harmadik osztálya számára a legújabb ministeri tanterv alapján írta dr. Veress Vilmos, a kolozsvári kereskedelmi akadémia tanára. A jeles tanár neve már ismeretes több hézagpótló számtani munkái által. Jelen művével csakugyan nagy szolgálatot tett, mert magyar nyelven ez az első ilyen mű szakmunka. (G.)

KÜLÖNFÉLÉK.

Püspöki vizsgálat. Főt. Ferencz Jó zsef püspök ur f. évi máj. elején a tordai anyaegyházközségbe szállott ki vizsgálatot tartani. Utjában Mózes András lelkész és pénzügyi jegyző kísérte. Május 5-én érkezett meg a nevezett ekkleziába s a mint tudósitnak, nagy ünnepélyességgel fogadtatott. Másnap d. e. 10 órakor nagy közönség vonult a templomba, hogy meghallgassa az unitáriusok ékesen szóló főpásztorát. Isteni tisztelet után, melyen a beszédet lelkesülve Mózes András mondotta, a főt. püspök ur általános figyelem közt lépett a szószékre. Üdvözlő beszéde elragadta a jelenvoltakat és foglyul vitte amaz érzelmeknek és eszméknek, melyek az evangéliumi kereszténységéi. Templomból kijöve a főt. püspök urnál a különböző egyházak és polgári hatóságok fejei tisztelegtek; délben meg fényes banket mellett ünnepelték az érdemes főpásztort. Következöleg megejtetett a vizsgálat és három nap lefolyása alatt sok üdvös intézkedés tétetett az ekklezsia érdekében. Ez alkalommal meg lett újitva a tisztikar is. Szigethy Sándor gondnok helyébe, kinek annyi évi fáradságáért jegyzökönyvi elismerés szavaztatott, Székely Miklós kir. t.-széki birót választották meg, pénztárnoknak meg Varga Dénes tanárt, kiknek buzgóságától az egyházközség sokat remél. A főt. püspök ur a hivek jó kívánataitól kísérve, máj. 8-án utazott vissza székhelyére, Kolozsvárra.

Unitáriusok és reformatusok Verespatakon. Verespatakról az ev. ref. templomnak közelebről történt megnyitása alkalmából a következő érdekes közleményt vettük: „Az erdélyi ev. ref. püspök az abrudbányai ev. ref. ekkleziában vizsgálatot tartván, onnan folyó hó 5-én egész kíséretével ide is ellátogatott az itteni ref. leányekklezsia megújított kis templomának felszentelése végett. Ez alkalomból a ref. ekklezsia és felszentelt kis temploma történetéről méltónak tartom röviden megemlékezni, mennyiben az unitár. ekklezsia történetével is összekötetésben van.

A felszentelt templom 1847-ben épült fel az abrudbányai ref. ekklezsia akkori gondnoka Szabó István kincstári bányatiszt vezetése alatt, ki maga is valószínűleg hozzá járult az építési költségekhez; —

azonban nagyobb áldozatokat hozott különösen a verespataki Ebergényi család s valószínűleg segített az építkezésben az abrudbányai ref. anyae eklézsia is; a tornyában levő két, a czélnak megfelelő kis harangot pedig ajándékozta egy itt élt Székely B. János nevű gazdag ref. ember. A templom e szerint az említett időben felépült, de teljes felszerelése és felszentelése az 1848—49-ben bekövetkezett véres napok miatt elmaradt és hogy az unitárius templom sorsára nem jutott, attól egy, a forradalomban nem kis szerepet játszó tribuna háza mentette meg, mely alig egy lépés távolságra van a templomtól, s melynek felgyújtása az ő házát is biztos veszedelemnek tette volna ki.

Eklézsiánkra és a magyarságra nézve oly gyászos emlékü idő telte után az 1850-ik év végén, vagy az 1851-ik elején ide kinevezett első unitárius pap Ürmösi Sándor, s az ő eltávozta után még Orbók Ferencz is — úgy tudom — 1854-ig a mai tanítói lakban*) tartották a számban nagyon megapadt hívekkel az isteni tiszteleteket. Ekkor azonban a reformátusok az unitáriusokkal együttesen templomukat felszerelték és átadták ideiglenes használatra. Az egymás közötti testvéri szép egyetértés kifolyása, hogy híveink 1865-ig a ref. templomban tartották az isteni tiszteleteket. Azt az 1862-ben készült orgonát is, mely ma a mi templomunkban van, először a ref. templomban állították volt fel olyan feltétellel, hogy azt az unitáriusok, mikor templomuk teljesen felépül, oda átvihessék.

A forradalom lezajlása után az unitáriusok, mihelyt saját anyagi veszteségeiket némileg helyre pótolták, szorgalommal fogtak a rommá lett templom és más eklézsiái épületek helyreállításához, de nagy lévén a veszteség, minden szorgalom és áldozatkészség mellett is csak 1865-ben végezhettk be teljesen a templomot, melyet ugyanazon év október hava 8-án ünnepélyesen fel is szenteltek s használatba vettek megköszönve a ref. atyafiaknak a tanusított szívességet. A saját templomunkba való átmenetel után sem szakadt meg a két eklézsia hívei között a testvéri egyetértés kapcsa. Nekünk csak egy, a Toth György és neje Kovács Anna áldozatkészségéből 1863-ban készült harangunk lévén, azután is díjtalanul engedték át használatunkra az ők harangjait s jelenleg is minden isteni tiszteletünk tartása alkalmára ők is harangoztatnak; a közülök választott 4 presbyteri tag képvisellete által részt vettek eklézsiái gyűléseinkben s anyagilag is segítségünkre voltak mindig.

*) A tanítói lakot, eklézsiánknak a forradalom alkalmával egyetlen megmaradt épületét az mentette meg, hogy azt várdának, az alatta levő pincze helyiségeket pedig a lázadás vezetői börtönnek használták.

Ekkleziánkban a tanítói functiokat is a pap teljesítette 1862-ig. 1861-ben a Lungesti bányatársulat lelkes részvényesei akkori igazgató Ebergényi Mózes indítványára egy 1000 drb. aranyból álló alapítványt tettek a 3 magyar ekkleziának iskola fentartási célra. Ez alapítvány 6°/₁₀-os kamatai $\frac{1}{3}$ -ad részben az unitárius, $\frac{1}{3}$ -ad részben pedig az ev. ref. ekkleziát illetvén, e két ekklezsia olyan formán szerződött egymással, hogy ketten tartsanak közös iskolát úgy, hogy 3 évenként sorra állítson tanítót mindenik. Minthogy pedig az alap kamatainak $\frac{2}{3}$ -ad része — 40 drb arany — nem elégséges egy tanító megélhetésére, úgy segítettek a dolgon, hogy a tanítónak a mellett önkéntesen kosztot is ajánlottak reformátusok úgy, mint unitáriusok. Így történt, hogy 1862-ben már a jelenlegi tanító Barabás Sándor — miután megállapodás szerezte a sort az unitáriusok kezdték meg — elfoglalhatta állását. A közös iskola tanítója az alap kamataiból kapott pénzfizetést és a buzgókbaik áldozatkészségéből kosztot 1865-ig, mikor a község mindenik ekkleziának iskolai célra 100—100 forintot szavazott meg a saját pénztárából, s így az unitárius és ref. ekkleziának is; ekkor a reformátusok a minden évben kapandó 100 frt községi segílyt is a tanítói fizetésre ajánlották fel s a szerződést oda módosították, hogy míg a jelenlegi tanító él, vagy pedig hivatalát folytathatja, nem kívánnak azon jógukkal élni, hogy ők válasszanak tanítót. E két ekklezsia közötti szerződést ev. ref. püspök ő méltósága is mostani itt léte alkalmával helyeslőleg vette tudomásul és annak megtartását továbbra is ajánlotta. Az egyetértés és testvéries viszony fennállása ezután is remélhető, s kívánatos is, hogy közöttünk, a kik jóban és roszban mindig egyformán osztoztunk, ne is homolják az fel soha, mert ha valahol — itt igazán szükséges a két protestáns felekezet, sőt általában a magyarok testvéries összetartása.

A ref. templom a talaj nedvessége miatt pusztulásnak indult, különösen a benne levő faneműek mind elkorhadtak; s hogy egészen meg ne semmisüljön, a kicsiny ekkleziának ügybuzgó gondnoka Damó Vilmos járási főszolgabíró karolta fel egész lelkesültséggel annak ügyét, s 1885-től fogva a református hívek áldozatkészségével vitte anynyira, hogy az folyó 5-én felszentelhető volt, s most már ott is minden második vasárnapon hirdeti katedrójából az abrudbányai anya-ekkl. lelkesze az evangéliumot. — d.*)

*) Örömmel vennők, ha abrudbányai és verespataki lelkész afiai e két egyházunknak, főleg 1848—49-ki eseményeit tüzetesen megírnák és folyóiratunknak beküldenék.
Szerk.

Emlékünnepély a s z é k e l y k e r e s z t u r i u n i t á r i u s k ö z é p i s k o l á b a n. Öt évenként tartatni szokott jöltevők emlékünnepélye f. év május hó 10-én d. e. 11 órától kezdődőleg tartatott meg szép számu közönség jelenlétében az iskola nagy halltermében. Valóban jól esett látnunk ez alkalommal is, hogy valláskülönbség nélkül nemcsak a helybeliek, de a vidékiek is érdekléltek iskolánk iránt. Ez így is van jól. Ennek így kell lenni. Hísz iskolánk habár felekezeti, de kulturális tekintetben közös s mint ilyen, édes mindnyájunké.

A nemes intentióju ünnepély az ifjusági dalárda „Hymnus“ énekével vette kezdetét, aztán Sándor János gymn. igazgató-tanár rövid magvas beszéddel megnyitván az ünnepélyt, Máthé István tanuló beszélt a jótékonyaságról; majd az ifjusági dalkör egyházi éneke után Péterfi Lajos gymn. tanár olvasta fel Konecz Jánosnak valóban gonddal irt életrajzát, mely bár majdnem egy óráig tartott, élvezettel hallgattuk mindvégig. Ezt követte Péterfi Albert tanuló szavallata és Sándor János gymn. igazgató-tanár bezáró beszéde.

Beszédének ama passusára, vajjon megéri-e iskolánk a jövő emlékünnepélyt, avagy 6 év mulva intézetünk 100 éves fennállását, mint meggesonkitott iskola ünnepli — fájdalmas érzet fogott el bennünket. Valóban kritikus helyzetben van jelenleg iskolánk, de hisszük és reméljük, mint átélte az ötvenes éveket, át fogja élni a nyolczvanasokat is épen, csak az ősök buzgósága legyen meg édes mindnyájunkban. b.

A kolozsvári unitárius anya-egyházközség az elhunyt Sárdi József helyébe f. évi máj. 6 án tartott közgyűlésében Iszlai Márton tordai kántortanítót választotta meg, ki új állomását jun. 27-én el is foglalta. Benne nemcsak a tanügy számít hasznos munkásra, hanem az énekügy is lendületet vár működésétől. Már is egy pár szép egyházi dallam szerzésével tüntette ki magát. S ilyeneket még többeket remélünk tőle. Szívesen üdvözljük új állomását.

Lelkészválasztás közelebből három ekkleziánkban történt, Fiátfalván, Kadácsban és Tartsafalván. Fiátfalvára megválasztatott a tartsavi ekkleziia ifju papja Ürmösi Sándor: Kadácsba és Tartsafalvára papjelöltet választottak a főt. püspök ur az előbbi helyre Péter János tordai iskolafőnököt, az utóbira Sárosi Józsefet, csakugyan tordai kőztanítót nevezte ki. Szerencsét kívánunk ifju lelkészársainknak pályájukon.

Nekrológ. Ü r m ö s i Á b r a h á m, szül. 1827-ben, megh. 1888-ban. Hatvanegy évet élt tehát. Sok idő. Különösen annyi küzdéssel, nyomorral, betegséggel eltölteni, mint ő tölté. Atyja énlaki, majd ádámosi mester volt. Szülői halálával korán árvaságra jutott. S mint ilyen, tanult előbb Toroczkon, folytatta Tordán, s végzett Kolozsvárt. Midőn az

iskolákat elvégezte, akkor tört ki a magyar nemzet nevezetes szabadságharcza. A híres 13-ik honvédszászlóalj sorai közé állott, s végig ott volt. 1854-ben rendeltetett ki Iszlóba lelkész-tanítónak, hol 5 évig, 1859-ben B. Körispatakba, hol 29 évig működött. Sokat kellett küzdenie e kis jövedelmű állomásokon, hogy 9 gyermekét — kik közül 6 él — fentarthassa, taníttathassa; s küzdött is eleget. Jó kedvvel, erős lélekkel, munkaszeretettel csüngött az életen utolsó lehelletéig.

Im, kicsiny volt a kör, melyben munkálkodott; de a körnek nemcsak papja és tanítója, hanem vezére, világi ügyekben is oktatója, tanácsadója volt. Hült tetemei körül valláskülönség nélkül sokan könyezve jelentek meg, megköszönni atyai jóságát. Földi vagyont illetőleg szegény volt, de gazdag vala azon édes tudattal, hogy egyháza, hazája s családja érdekében minden tőle kitelhetőt megtett. Sem maga, sem neve nem forgott magas helyeken, de az a kis kör, melyben élt, tisztelte, s most édesen emlékszik rá. Hátramaradott népes családja pedig — özvegy és 6 gyermek — sajtó szívvél bár, de mindig édes szeretettel emlegetjük nevét s utolsó lehelletünkig romolhatatlan emlékköve szívünkben van fölemelve. Emléke tehát köztünk, lelke találjon boldogságot az örökkévalóságban, melyet ugy hitt és remélt! Fiafialván, 1888. jun. 13-án. Ürmösi Sándor, unitar. pap.

Gróf Teleki Miklósné, szül. Simén. Klára folyó évi június 13-án Tancson jobb létre szenderült. A 82 évet élt főuri nő egyike volt a legbuzgóbb hiveknek. Vallását melegen szerette és egyházával többször érezte nemes jótékonyosságát. Főleg kolozsvári ekklezsiánkban szép emlékeit hagyta hátra áldozatkészségének s folyóiratunknak állandó pártolója volt. — Valóságának jeléül fel kell jegyeznünk azt is, hogy a nagy ünnepeken, ha nem jelenhetett meg a templomban, házi isteni tiszteletet tartatott. A nemes léleknek hült tetemei Gyéres-Szentkirályon a családi sirboltba helyeztetek örök nyugalomra. Béke lengjen porai fölött!

Baló Lajos bordosi lelkész, a ki a köröspataki tanítóságot csak mult év nov. hóban cserélte fel a bordosi papsággal f. évi május hó 10-én elhunyt, özvegyet és 6 árvát hagyva hátra.

Dombi Mózes, h.-szentmártoni lelkész, f. évi jun. 11-én rövid betegség után megszűnt élni. Halálát családja és testvére Dombi János datki pap fájlalja első sorban. Béke poraikon!

Dr. Beard Károly és dr. Freemann Clarke Jakab, a külföldi unitáriusok eme kítőnő férfiai rövid időközzel egymásután elhaláloztak. Alig hogy angol levelezőnk tudósításában olvastuk dr. Beard halálát, a lapok dr. Freemann Clarke haláláról értesitettek. Mindkettőnek halála

nagy veszteség az unitárismusra. Az első az angol unitáriusok egyik legkiválóbb szónoka és tudósa, az utóbbi az amerikai unitáriusoknak a jelen korban a legnagyobb theologusa volt. Dr. Freemann Clarke műveiből folyóiratunk is közölt egy pár tanulmányt s dr. Ballagi Mór a Prot. Egyh. és Isk. Lapban ezelőtt néhány évvel a legrokonszenvesebben ismertette az amerikai unitárius nagy theologust. Életükről és műveikről részletesebben fogunk megemlékezni.

Folyóiratunk pártolói közé lépett dr. Kutiák Ágoston nagyvaradi lakós, még pedig úgy, hogy pártolói díját állandósította 100 frt befizetésével. Fogadja meleg köszönetünket.

ARANYKÖNYV.

A SZÉKELY-KERESZTURI GYMNASIUM

5-ik tanári székére tett adakozások.

IV. Közlemény.

I. Tőkét.

a) Kötlevélben.

Mikó Miklós kir. tábla bíró 50 frt.

b) Készpénzben.

Pálffi Károly főreálisk. tan., Sz.-Udvarh.	25	r
Barabási Ferencz M.-Vásárhely	5	"
Szinte Ferencz, Budapest	5	"
Id. Zsakó István Toroczkó	20	r
Albert János lelkész és tanár, Torda	10	r
Gruz István kir. tábl. bíró	40	r
Szabó Márton M.-Vásárhely	10	r
Pap Ödön Sz.-Keresztur	25	r

Összesen : 140 frt.

2 Évenként fizetni ígértek.

a) 5 éviig.

	frt.	frt.
Derzsi János f. gondnok M.-Vásárhely	50	= 250
Lázár Mihály Ürmös	2	= 10
Énlaki ekkla	2	= 10
Györff Ferencz énlaki lelkész	2	= 10
Az abrubbányai ekkla	10	= 50
László Gergely fiátfalva 2 év	3	= 6
Fazakas Dénes 4 év	1	= 4

Összesen : 340

Jelen közlemény újabb bizonyítéka hitrokonaink áldozatkészségének. A tehetségebbek előljárnak jó példával és nagyobb összegeket irnak alá. Sőt nem unitárius vallásnak is meghozzák a célra áldozatukat, felfogva ez intézetnek magyar culturára való fontosságát a székelység és szászság eme határán. Vajha gyakran nyugtázhatnák a mostaniakhoz hasonló adományokat!

A kik tőkét irtak alá, tisztelettel kéretnek, hogy a mindjárt bevégződő első évre a kamatot sziveskedjenek beküldeni.

Kolozsvár, 1888. jun. 24.

BENCZÉDI GERGELY.
közpénztárnok.

KIMUTATÁS

a székely-keresztúri unitárius középiskola ifjusága által a taneszközök gyararítására május hó 10-én rendezett majálisról.

Bevétel: 75 frt 90 kr. Kiadás: 24 frt 26 kr. Tiszta jövedelem 51 frt 64 kr. Felül fizettek: Id. Dániel Gábor 3 frt, Kis Mihály 2 frt, Rafaj Károly 1 frt 50 kr. Vas Miklósné 50 kr. Kotz József 50 kr. Báró Gamerra Gusztáv 50 kr. Derzsi János 1 frt, Filep Domokos 1 frt. Balázs Lajos 30 kr. Henter János 50 kr. Végh Mihály 20 kr. Pap János 50 kr. N. N. 50 kr. Ferenczi Gyula 50 kr. Török Bódog 20 kr. Jaeger Fr. József 20 kr. Pap Ödön 50 kr. Zárug Antal 10 kr. Török Sámuel 50 kr. Török Sándor 50 kr. és Ferenczi Áron 1 frt.

Fogadják a szives felülfizetők e helyen is hálás köszönetünket. Székely-Keresztúr, 1888. május 15.

A rendező bizottság nevében:

BARABÁS JÓZSEF.

K o v á s z n a i leány-ekkléziánkban az igazi keresztényi buzgóságnak bizonyítéka az, hogy ottani híveink igyekeznek önállóságra jutni. Ugyanis egy telket vásároltak 410 frttal, saját erejükön; e mellett magtári alap megteremtéséhez jelentékeny adakozásokat jelentettek be; építettek egy torony-szerű haranglábot, melyre egyik buzgó tag, B a g o l y G y ö r g y és neje K o v á c s J u l i á n n a a 160, azaz egyszázhatvan forint ajándékából egy kellemes hangú aczél-harangot állítottak fel. Engedje a Mindenható, hogy a becses áldozatokból készült harang hangjánál a földi boldogság és keresztényi jóllét hálaszavait emelhessek hosszú életükön át az örök szeretet Urához.

Laborfalva, 1888. jun. 20.

KISS SÁNDOR,
lelkész.

NYILVÁNOS KÖSZÖNET.

A tarcsafalvi unitár. szt. ekkléziának tekintetes Pálffi Györgyné, szül. Gálfi Polixéna urasszony egy urasztalára való takarót ajándékozott. Értéke 5 forint.

Fogadja egyházunk ügyei iránt többször tapasztalt áldozatkészségeért e helyen is hálás köszönetünket.

Tarcsafalva, 1888. április hó 15-én.

TAMÁSI ZSIGMOND,
gondnok.

ÜRMÖSI SÁNDOR,
unitár. pap.

PÉTERFI SÁNDOR SIREMLÉKÉRE ADAKOZTAK.

IV. Közlemény.

Felső-fehéri Unitárius Egyházkör gyűjtése.

1. Török Áron esperes gyűjtése: Dr. Hajós Béla felügyelő gondnok 5 frt, Felső-Rákosi eklézia 5 frt, Török Áron 5 frt, Pál András 20 kr, Pál János jegyző 20 kr. Pál György gondnok 20 kr, Ferenczi Lajos tanító F.-Rákos 1 frt, Czirmai Lajos F.-Rákos 1 frt, Branstäedter Sándor kereskedő 1 frt, Máthé János Vargyas 1 frt, Bartha Sándor birtokos Bardocz 50 kr, Tana Sámuel birtokos Bölön 50 kr, Zathureczky Lajos birt. kos Baróth 50 kr, N. N. Baroth 10 kr, Zathureczky József N.-Ajta 50 kr. Zajzon Mihály ev. ref. esperes 50 kr, Egy valaki 20 kr, Gáspár András Bibarczfalva 10 kr, Deák Albert bánya-egyleti pénztárnok Kőpecz 60 kr. Révai Pál ev. ref. lelkész. egyházmegyei jegyző N.-Bacson 50 kr, Tibád Mihály k. felügyelő gondnok 2 frt, Uzoni Izsák Fogaras 2 frt, Lőrinczi Dezső tanár Fogaras 1 frt. A felső rákosiban a hívektől gyűlt gabona pénzü eladatván, bejött összesen 8 frt 40 kr. Ezen gyűjtés összege 37 forint.

2. O z s v á t h G á b o r gyűjtése Hévizen: Gutenau Károly orsz. képviselő 5 frt, Gr. Haller János nagybirtokos 5 frt, Mózes Jakab és Károly szeszgyárosok 2 frt, Bocz Cseh Mária tanítónő 1 frt, Tókos Bálint ev. ref. tanító 1 frt, Nagy József ev. ref. lelkész 1 frt, Reichert József birtokos 1 frt, Mózes Mór kereskedő 50 kr, Friedmann Mór kereskedő 50 kr, Reichert Vilmos birtokos 50 kr, Mózes Ferencz kereskedő 50 kr, Vosika Venczel 50 kr, Zoltán Miklós tanító 1 frt. Az ekkében gyűlt gabona árából összesen bejött 4 frt. Ezen gyűjtés összege **23 frt 50 kr.**

3. Ürmösön Sipos Ignác gyűjtése: Ürmösi ekklezsia pénztára 2 frt, Lázár Mihály birtokos 1 frt, Bedőházy Sámuel tanító 20 kr, Nágó Zsigmond jegyző 20 kr, Nagy András 20 kr, Gyerő György 20 kr, Szilágyi Sándor 20 kr, Szász Mihály k. bíró 20 kr, Szarvadi György 20 kr, Boros István 3 kr, Boros András 4 kr, Veres Ferencz 4 kr, Boros István ifj. 4 kr, Nagy Mihály 20 kr, Nagy István ifj. 10 kr, Nagy György 10 kr, Csere István ifj. 5 kr, Bódi András 10 kr, Sipos Ignác tanító 30 kr. Az ekklezsiaiban gabona-gyűjtésből pénzült bejött 6 frt. Ezen gyűjtés összege **11 frt 40 kr.**

4. Mátyás János gyűjtése A.-Rákoson: Mátyás János lelkész 30 kr, Ekklezsia pénztára 50 kr, Rákosi Mihály középső 10 kr. Az ekkében gyűlt gabonából pénz bejött összesen 3 frt 10 kr. Ezen gyűjtés összege **4 frt.**

5. D o m b i J á n o s gyűjtése Datkon: Dombi János lelkész 50 kr, Égeni Sámuel tanító 50 kr, özv. Friedmanné 50 kr, Az ekkle tagjai által adott gabonából bejött pénzült 1 frt 20 kr. Ezen gyűjtés eredménye **2 frt 70 kr.**

Összesen **78 frt 60 kr.**, azaz hetvennyolcz forint és 60 kr, mely összeget Török Áron esperes a baróthi takarékpénztárba helyezte el.

Albert János tordai lelkész 1 frt, melyet hozzáadva III-ik közleményünkhöz 59 frt 25 krhoz, az itteni takarékpénztárban levő összeg **60 frt 25 kr.**

Köszönet a szives adakozóknak, s tisztelet a körnek, mely volt esperese iránt ily kifejezést adott kegyeletének. További adományokat annál is inkább elfogadunk, mert ha fenmarad valami összeg, nagy jótétemény leend a hátra maradt szegény özvegyre.

A SZERKESZTŐSÉG.